Sri Pratap College
Srinagar

TO THE READER.

KINDLY use this book very carefully. If the book is disfigured or marked or written on while in your possession the book will have to be replaced by a new copy or paid for. In case the book be a volume of set of which single volume are not available the price of the whole set will realized.

SRI PRATAP COLLEGE
SRINAGAR
LIBRARY

Class No. 891.558
Book No. R73 Cp II
Accession No. 16169

{جملہ حقوق محفوظ ہیں}

16164

روحِ نشاط

4 JAN 2006

فارسی کورس برائے انٹرمیڈیٹ

منظور شدہ

جموں و کشمیر یونیورسٹی

پبلشرز

علی محمد اینڈ سنز تاجرانِ کتب حبہ کدل سرینگر

318

قیمت 5/-

بارِ اول ۱۰۰۰

16164

دیباچۂ روح نشاط

جب سے جموں و کشمیر یونیورسٹی کا قیام عمل میں آیا ہے۔ ایف۔ اے امتحان کیلئے فارسی کورس کی ضرورت شدت سے محسوس کی جا رہی ہے۔ کیونکہ پنجاب یونیورسٹی کی کتاب سفینۂ ادب اول تو بہت پرانی پائمال اور پھیکی ہو چکی ہے۔ دوم تقسیم ہندوستان اور سیاسی حالات کی وجہ سے کشمیر میں نایاب ہے۔ سولن یونیورسٹی نے جو اس کی تلخیص چھٹائی کی صورت میں چھپوائی ہے وہ انتخابات اور طباعت کے لحاظ سے صحیح مذاق سخن کی بدمزگی ہے۔ ساتھ اس میں ایرانی شعراء متاخرین کے کلام کی حد سے زیادہ کمی ہے۔ یہ کمی نا قابل معافی سہو و مجرمانہ غفلت تک پہنچ جاتی ہے۔ مزید یہ کہ کشمیر کے لئے اب وہ کورس بدلے ہوئے حالات کیوجہ سے موزون نہیں کیونکہ اسمیں اہل کشمیر کی فارسی کا کوئی نمونہ موجود نہیں ہے۔ اور نہ ہو سکتا ہے۔ ان تمام امور کے پیش نظر دوسرے کورس کا تیار کرنا بہت ضروری تھا۔ تاکہ وہ سفینۂ ادب کی جگہ پا سکتا۔ اس صورت کو پورا کرنے کے لئے روح نشاط کے عنوان سے فارسی کا یہ کورس پیش کیا جا رہا ہے۔ جو تمام قسم کی فارسی نثر و نظم و اصناف شعر و سخن کا مجموعہ ہے۔ اسکے تمام انتخابات ادوار کی ترتیب میں دئے گئے ہیں۔ ایرانی فارسی کے علاوہ ہندوستانی فارسی اور کشمیری فارسی بھی شامل کئے گئے ہے۔ تاکہ ایک ہی صنف سخن میں تینوں ملکوں کے فرق زبان و طرز تحریر و انشا و میل طبائع و سیل خیال کو جانچ لیا جائے۔ کوشش کی گئی ہے کہ انتخابات درست مذاق کے مطابق رنگین اور صحیح معنی میں روح نشاط ہوں۔ امید ہے کہ قارئین اس کورس کو اسم بامسمّیٰ پائینگے۔ اصلی کمال ایک ذات خدا کو حاصل ہے۔ انسان کی کوشش اور اس کے نتیجہ میں اس کا ماحصل ہمیشہ نامکمّل و ناتمام ہوتا ہے۔ توقع ہے کہ اس عذر خواہی سے یہ پیشکش قبول کی جائیگی۔ جائز اصلاح کے مخلصانہ مشورے شکریہ کے ساتھ لئے جائینگے۔ فقط

ناشر

Library Sri Pratap College, Srinagar.

فهرست مضامین

نمبر شمار	مضمون	صفحه
	حصهٔ نثر - انتخابات از :-	
۱	چهار مقاله	۱
۲	تاریخ بیهقی :-	
	نامه بنام ارسلان خان	۱۱
۳	قابوس نامه	۱۶
۴	مناجات خواجه عبدالله انصاری	۲۱
۵	نامهٔ خسروان :-	
	هوشنگ	۲۳
۶	مرزبان نامه	۲۸
۷	کلیله و دمنهٔ بهرامشاهی	۳۰
۸	اخلاق ناصری	۳۷
۹	اخلاق جلالی	۴۰
۱۰	اخلاق محسنی	۴۲
۱۱	رهبر نژاد نو	۵۱
۱۲	عیار دانش	۷۰
۱۳	مقالات :-	
	(۱) کشمیر	۸۳
	(۲) کردنی خویش آمدنی پیش	۸۸
	(۳) وسایل حصول علم	۹۱
	(۴) تعلیم نسوان	۹۵
۱۴	مرآة احمدی	۹۹

نمبر شمار	مضمون	صفحه
	حصهٔ نظم	
(آ)	مثنوی :-	
(طا)	رزمیه :-	
۱	شاهنامهٔ فردوسی - جنگ قادسیه	۱۰۱
۲	رزمیهٔ مثنوی عصر حاضر ایران :-	
	سلطان سنجر و ترکان غز	۱۱۴
۳	میدان جنگ از امیر خسرو دهلوی	۱۱۷
۴	رزمیهٔ مثنوی کشمیر از خلافت نامهٔ جدید	۱۱۸
طب	عشقیهٔ مثنوی :-	
(۱)	شیرین خسرو نظامی	۱۲۱
(۲)	صفحه فارسی عشقیهٔ مثنوی کشمیر وصفحه دیگر در مناجات شهدای عشق	۱۲۹
(طح)	اخلاقی مثنوی :-	
(۱)	مثنوی مولانا روم	۱۳۲
(۲)	اخلاقی مثنوی عصر حاضر ایران :-	
	الف - عالم صلح	۱۴۴
	(ب) گل پیش رس	۱۴۸
	ج - قلب شاعر	۱۵۰
	د - در نکوهش روزگار	۱۵۲
	۵ - کار	۱۵۳

نمبر شمار	مضمون	صفحہ
	و۔ طول عمر انسان	۱۵۳
	ز۔ مادر	۱۵۴
	ح۔ فکر و عمل	۱۵۶
	ط۔ شماتت بمردگان	۱۵۷
	ی۔ وقت ... کار	۱۵۸
	ک۔ در فلسفہ و حکمت	۱۵۹
	ل۔ بلبل و پروانہ	۱۶۱
۳	جاوید نامہ :۔	
	خطاب بجاوید	۱۶۳
(با)	قصیدہ :۔	
الف	قصائد متاخرین ایران :۔	
	(۱) دو قصائد شیخ سعدیؒ	۱۶۶
	(۲) یک قصیدہ سلمان ساوجی	۱۷۰
ب	قصائد عصر حاضر ایران :۔	
	(۱) دو قصائد خانم پروین اعتصامی	۱۷۲
	(۲) یک قصیدہ شباب کرمانشاہی	۱۷۵
	(۳) یک قصیدہ عطا	۱۷۶
ج	قصیدہ ملا ندیم کشمیری	۱۷۷
(حا)	غزل :۔	
الف	غزلیات ایران قدیم :۔	
	(۱) یک غزل شیخ سعدی	۱۷۸
	(۲) دو غزل حافظ شیرازی	۱۷۸، ۱۷۹
	(۳) یک غزل جامی	۱۷۹
	(۴) ″ ″ عراقی	۱۸۰
	(۵) ″ ″ خاجوی کرمانی	۱۸۰
	(۶) ″ ″ صائب	۱۸۱
	(۷) ″ ″ عرفی	″
	(۸) ″ ″ نظیری	۱۸۲

نمبر شمار	مضمون	صفحہ
ب	غزلیات ایران جدید :۔	
	(۱) یک غزل ادیب نیشاپوری	۱۸۲
	(۲) ″ ″ حبیب یغمائی	۱۸۳
	(۳) ″ ″ سالار شیرازی	″
	(۴) ″ ″ شوریدہ	۱۸۴
	(۵) دو غزل فرخ خراسانی	۱۸۵
	(۶) یک غزل فرخ یزدی	″
	(۷) ″ ″ فروغی	″
	(۸) ″ ″ آزاد ہمدانی	۱۸۶
	(۹) ″ ″ آیتی	۱۸۷
	(۱۰) ″ ″ جنت	″
	(۱۱) ″ ″ ریحان	″
	(۱۲) ″ ″ شعاع	۱۸۸
	(۱۳) دو غزل عبرت نائینی	″
ج	غزلیات ہند :۔	
	(۱) دو غزل غنچہ شاہی احمد آبادی	۱۸۹، ۱۹۰
	(۲) یک غزل غالب	۱۹۰
	(۳) دو غزل شبلی نعمانی	۱۹۱
	(۴) یک غزل عاشق دہلوی	″
د	غزلیات کشمیر :۔	
	(۱) دو غزل مولینا صرفی کشمیری	۱۹۲
	(۲) ″ ″ حُبّی	۱۹۳
(سا)	قطعات :۔	
	(۱) ایران قدیم	۱۹۴
	(۲) ایران جدید	۱۹۹
(عا)	رباعیات	۲۰۹

891.55
R 73
16164
Sri Pratap College, Srinagar.

"چہار مقالہ"

موجوداتے کہ ہستند از دو بیرون نیست یا موجودے است
کہ وجود او بخود است یا موجودے کہ وجود او بغیر است آن
موجود را کہ وجود او بخود است واجب الوجود خوانند و آن باری
تعالی است کہ بخود موجود است پس ہمیشہ بودہ است زیرا کہ
منتظر غیرے نبود۔ و ہمیشہ باشد کہ قایم بخود است بغیرے۔ و آن
موجود کہ وجود او بغیر است ممکنُ الوجود خوانند و ممکن الوجود
چنان بود کہ مائیم کہ وجود ما از منی است و وجود منی از خون است
و وجود خون از غذا و وجود غذا از آب و زمین و آفتاب است
و وجودِ ایشان از چیزے دیگر و این ہمہ آنند کہ دی نبودند و فردا
نخواہند بود۔ و چون باستقصا، تامل کردہ آید این سلسلۂ اسباب
بکشد تا سببے کہ او را وجود از غیرے نبود و وجود او بدو واجب است

پس آفریدگار این همه اوست و همه از و در وجود آمده و بدو قایم اند- و چون درین مقام اندک تفکر کرده آید خود روشن شود که کلی موجودات هستی اند به نیستی چاشنی داده و او هستی است بدوام ازل و ابد آراسته و چون اصل مخلوقات به نیستی است روا بود که باز نیست شوند- و نیز بنیان زمرهٔ انسانی گفته اند که هر چیزے با صل خویش باز شود خاصه در عالم کون و فساد- پس ما که ممکنُ الوجودیم اصل ما نیسی است و او که واجبُ الوجود است عینِ او هستی است۔

اما باید دانست که این عالم را که در خلال فلک قمر است و در دایره این کرهٔ اول او را عالم کون و فساد خوانند و چنان تصوّر باید کرد که مقعر فلک قمر آتش است و فلک قمر گردِ او در آمده و در درونِ کرهٔ آتش هواست آتش گردِ او در آمده و در درون هوا آب است هوا گردِ او در آمده و در درون آب خاک است آب گرد او در آمده و در میانِ زمین نقطه ایست موهوم که هر خطے که از و بفلک قمر رود همه برابر یکدیگر باشند و هر کجا ما فرود گوئیم آن نقطه را خواهیم یا آنچه بدو نزدیک تراست و هر کجا زبر گوئیم از فلک اقصی را خواهیم یا آنچه بدو نزدیک تراست و آن فلکی است زبر فلک البروج و از آن سوی او هیچ نیست و عالم جسمانی بدو متناهی شود یعنی سپری گردد- اما الله تبارک و تعالی بحکمت بالغه چون خواست که درین عالم معادن و نبات و حیوان پدید آرد ستارگان را بیافرید خاصه مر آفتاب و ماه را و کون و فساد اینها بحرکات ایشان باز بست- و خاصیت آفتاب آن است که چیزها را

بعکس گرم کند چون برابر باشد و بمیانجی گرمی برگشد یعنی جذب کند
آب را به برابری گرم میکرد و بتوسط گرمی جذب بدنی دراز تا زمین را
یک ربع برهنه شد بسبب بسیاری بخار که ازین ربع صاعد گشت
و ببالا بر رفت و طبع آب آن است که روا بود که سنگ شود چنانکه
به بعض جایها معهود است و برای العین دیده میشود پس کوهها پدیدار
آمد از آب بتابش آفتاب و زمین از آنچه بود درین پارهٔ بلند تر
شد و آب ازو فرود وید و خشک شد برین مثال که دیده مے آید
پس این را رُبع مکشوف خوانند بدین سبب و ربع مسکون خوانند
بدانکه حیوانات را بر وی مسکن است ؛

فصل

چون آثار این کواکب در اقطار این عناصر تاثیر کرد و از آن
نقطهٔ موہوم منعکس گشت از میانِ خاک و آب بمعونت باد و آتش
این جمادات پدید آمد چون کوه ها و کانها و ابر و برف و باران و رعد و
برق و کواکب و ہالہ و زلزلہ و عیون گوناگون ۔

امّا چون روزگار بر آمد و ادوار فلک متواتر گشت و مزاج عالم
سفلی نضجے یافت و نوبت انفعال بدان فرجہ رسید کہ میان آب و
ہوا بود ظہور عالم نبات بود پس این جوہرے کہ نبات از و ظاہر
گشت ایزد تبارک و تعالی اورا چہار خادم آفرید و سر قوت ازین
چہار خادم یکے آن است کہ ہر چہ شایستہ او بود بدو می کشد و اورا

جاذبه خوانند و دوم آنکه هرچه جاذبه جذب کرده باشد این
نگاه میدارد و اورا ماسکه خوانند و سوم آنکه آن مجذوب را هضم
کند و از حالت خویش بگرداند تا مانندهٔ او شود و اورا هاضمه خوانند
و چهارم آنکه آنچه ناشایسته بود دفع کند و اورا دافعه خوانند امّا
ازین سه قوّت اول یکی قوتیست که اورا افزون کند بدانکه غذا در وی گستراند
گستراندن متناسب و متساوی و دوم قوتیست که بدرقهٔ این غذا بود
تا باطراف میرسد و قوت سوم آن است که چون بکمال رسید و
خواهد که روی در نقصان نهد این قوت پدیدار آید و تخم دهد تا اگر اورا
درین عالم فنائی باشد آن بدل نائب او شود تا نظامِ عالم از اختلال
مصون باشد و نوع منقطع نشود و اورا قوّتِ مُولّده خوانند پس این
عالم از عالمِ جماد زیادت آمد بچندین معانی که یاد کرده شد و حکمت
بالغهٔ آفریدگار چنان اقتضاء کرد که این عالم ها بیکدیگر پیوسته باشند
مترادف و متوالی تا در عالم جماد که اول چیزی گِل بود ترقی همی
کرد و شریفتر همی شد تا بمرجان رسید اعنی بُسد که آخرین عالم جماد
بود پیوسته باول چیزی از عالم نبات و اوّل نبات خار بود و
آخرین خرما و انگور که تشبه کردند بعالم حیوان این نخل خواست تا
بار آورد و آن از دشمن بگریخت که تاک رز از عشقه بگریزد و آن گیاهی
است که چون بر تاک رز بپیچد آن را خشک کند پس تاک ازو بگریزد
و پس در عالم نبات هیچ شریفتر از تاک و نخل نیامد بدین علّت
که بفوق عالم خویش تشبّه کردند و قدم لطف از دایرهٔ عالم خویش

بیرون نہادند و بجانب اشرف ترقی کردند ❀

فصل

امّا چون این عالم بکمال یافت واثر آبای عالم علوی در امہات عالم سفلی تاثیر کرد و نوبت بفرجۂ ہوا و آتش رسید فرزند لطیف تر آمد و ظہور عالم حیوان بود و آن تو تہا کہ بنات داشت با خود آورد و دو قوّت اورا در افزود یکے قوت اندریافت کہ اورا مُدرِکہ خوانند کہ حیوان و چیزہا را بدو اندریابد۔ و دوم قوّت جنبانندہ کہ بتائید او حیوان بجنبد و بدانچہ ملائم اوست میل کند و از انچہ منافر اوست بگریزد و اورا قوّت محرّکہ خوانند۔ امّا قوّتِ مُدرکہ منشعب شود بدہ شاخ پنج را از و حواس ظاہر خوانند و پنج را از و حواس باطن۔ حواسِ ظاہر چون لمس و ذوق و بصر و سمع و شم۔ امّا قوت لمس قوّتے است پراکندہ در پوست و گوشت حیوان تا چیزے کہ مماس او شود اعصاب ادراک کند و اندریابد چون خشکی و تری و گرمی و سردی و سختی و نرمی و درشتی و نغزی امّا ذوق قوّتے است ترتیب کردہ در آن عصب کہ گستردہ است بر روی زبان کہ طعامہائے متحلّل را دریابد از آن اجرام کہ مماس شوند با او۔ و او جدا کند میانِ شیرین و تلخ و تیز و ترش و امثالِ آن۔ امّا سمع قوّتی است ترتیب کردہ در عصب متفرق کہ در سطح صماخ است دریابد آن صورتے را کہ منادی شود بدو از تموّج ہوائی کہ افسردہ

شده باشد میان متقارعین یعنی دو جسم برہم کوفته که از ہم کوفتن ایشان ہوا موج زند و علت آواز شود تا تادیہ کند ہوائے را کہ ایستادہ است اندر تجویف صماخ و مماس او شود وبدان عصب پیوندد و بشنود۔ اما بصر قوتی است ترتیب کردہ در عصبۂ مجوفہ کہ کہ دریابد آن صورتے را کہ منطبع شود در رطوبت جلیدی از اشباح و اجسام ملون بمیانجی جسمی شفاف کہ ایستادہ بود از و تا سطوح اجسام صقیلہ۔ اما شم قوتی است ترتیب کردہ دران زیادتی کہ از مقدم دماغ بیرون آمدہ است مانندۂ سرپستان زنان کہ دریابد آنچہ تادیہ کند بدو ہوائے مستنشق از بوئے کہ آمیختہ باشد با بخارے کہ بادو ہم آرد یا منطبع شدہ باشد درو باستحالت از جرم بوی دار ٭

فصل

اما حواس باطنی بعضے آنند کہ صور محسوسات را دریابند و بعضے آنند کہ معانی محسوسات را دریابند۔ اول حس مشترک است و او قوتے است ترتیب کردہ در تجویف اول از دماغ کہ قابل است بذات خویش مر جملۂ صور تہا را کہ حواس ظاہر قبول کردہ باشند و در ایشان منطبع شدہ کہ بدو تادیہ کنند و محسوس آنگاہ محسوس شود کہ او قبول کنند۔ دوم خیال است و او قوتے است ترتیب کردہ در آخر تجویف مقدم دماغ کہ آنچہ حس مشترک از حواس ظاہر قبول کردہ باشد او نگاہ دارد و بماند درو بعد غیبت محسوسات۔ سوم

قوّتِ متخیله است و چون اورا با نفس حیوانی یاد کنند متخیله گویند و چون با نفس انسانی یاد کنند متفکره خوانند و او قوتی است ترتیب کرده در تجویف اوسط از دماغ و کار او آن است که آن جزئیات را که در خیال است با یکدیگر ترکیب کند و از یکدیگر جدا کند باختیار اندیشه چهارم قوت وہم است و او قوتی است ترتیب کرده در نہایت تجویف اوسط دماغ و کار او آن است که دریابد معانی محسوس را که موجود باشد در محسوسات جزئی چون آن قوتی که بزغاله فرق کند میان مادر خویش و گرگ و کودک فرق کند میان رسن و مار پنجم قوت حافظه است و ذاکره نیز خوانند و او قوتے است ترتیب کرده در تجویف آخر از دماغ آنچه قوت وہمی دریابد از معانی نامحسوس او نگاه دارد و نسبت او بقوت وہم ہمان نسبت است که نسبت قوت خیال است بحسّ مشترک ـ امّا آن صورت را نگاه دارد و این معانی را ـ امّا این ہمه خادمانِ نفس حیوانی اند ـ و او جوہرے است که منبع او دل است و چون در دل عمل کند او را روح حیوانی خوانند و چون در دماغ عمل کند او را روح نفسانی خوانند ـ و چون در جگر عمل کند او را روح طبیعی خوانند و او بخارے لطیف است که از خون خیزد و در اعلی شرائین سریان کند و در روشنی مانند آفتاب بود و ہر حیوانے که این دو قوت مدرکه و محرّکه دارد و آن ده که از ایشان منشعب شده است او را حیوانِ کامل خوانند و ہرچه کم دارد ناقص بود چنانچه که مور که چشم ندارد و مارے که گوش ندارد و او را مادگر خوانند

اما ہیچ ناقص تر از خراطین نیست واو کرمی است سرخ کہ اندر گلِ جوی بود او را گلِ خوارہ خوانند و بماوراء النہر غاکِ کرمہ خوانند اول حیوان او است و آخر نسناس و او حیوانے است کہ در بیابان ترکستان باشد منتصب القامہ الفی القد عریض الاظفار و آدمی را عظیم دوست دارد ہر کجا آدمی را ببیند بر سر راہ آید و در ایشان نظارہ ہمی کند و چون بیگانہ از آدمی ببیند بہ بردہ و از و گویند تخم گیرد۔ پس بعد انسان از حیوان او شریفتر است کہ بچندین چیز با آدمی تشبّہ کرد یکے ببالای راست دوم بہ پہنای ناخن سوم بموی سر۔ امّا چون در دہور طوال و مرورِ ایّام لطف مزاج زیادت شد و نوبت بفرجۂ رسید کہ میان عناصر و افلاک بود انسان در وجود آمد ہر چہ در عالم جماد و نبات و حیوان بود با خویشتن آورد و قبول معقولات بر آن زیادت کرد و بعقل بر ہمہ حیوانات بادشاہ شد و جملہ را در تحت تصرّف خود آورد از عالم جماد جواہر و زر و سیم زینت خویش کرد و از آہن و روی و مس و سرب اوانی و عوامل خویش ساخت و از عالم نبات خوردنی و پوشیدنی و گستردنی ساخت و از عالم حیوان مرکب و حمّال کرد و از ہر سہ عالم دارو ہا برگزید و خود را بدان معالجت کرد این ہمہ تفوّق او را بچہ رسید بدانکہ معقولات را بشناخت و بتوسط معقولات خدای را بشناخت و خدای را بچہ شناخت بدانکہ خود را بشناخت پس این عالم بسہ قسم آمد یک آن ست کہ نزدیک است بعلم حیوان چون بیابانیان و کوہیان کہ از خود ہمّت ایشان بیش از ان نرسد کہ تدبیر معاش کنند بجذب منفعت و دفع مضرّت باز یک قسم

اہل بلاد و مداین اند کہ ایشان را تمدن و تعاون و استنباط حرفت و صناعات بود و علوم ایشان مقصود بود بر نظام این شرکتے کہ ہست میان ایشان تا انواع باقی ماند۔ باز یک قسم آنند کہ ازین ہمہ فراغتے دارند لیلاً و نہاراً سرّاً و جہاراً کار ایشان آن باشد کہ ما کہ ایم و از چہ در وجود آمدہ ایم و پدید آرندۂ ما کیست یعنی کہ از حقائق اشیاء بحث کنند و در آمدنِ خویش تامل و از رفتن تفکر کہ چگونہ آمدہ ایم و کجا خواہیم رفتن و باز این قسم دو نوع اند یکے نوع آنند کہ با استاد و تلقف و تکلف و خواندن و نبشتن بکنہ این مامول رسند و این نوع را حکماء خوانند و باز نوعے آنند کہ بے استاد و نبشتن بمنتہای این فکرت برسند و این نوع را انبیاء خوانند و خاصیت نبی سہ چیز است یکی آنکہ علوم داند نا آموختہ و دوم آنکہ از دی و فردا خبر دہد نہ از طریق مثال و قیاس و سوم آنکہ نفس او را چندان قوت بود کہ از ہر جسم کہ خواہد صورت ببرد و صورت دیگر آرد و این نتوانند الا آنکہ او را با عالم ملائکہ مشابہتے بود پس در عالم انسان ہیچ ورای او نبود و فرمان او بمصالح عالم نافذ بود کہ ہر چہ ایشان دارند او دارد و زیادتی دارد کہ ایشان نہ دارند یعنی پیوستن بعالم ملائکہ و آن زیادتی را بجمل نبوت خوانند و تفصیل چنانکہ شرح کردیم و تا این انسان زندہ بود مصالح دو عالم بنبّت ہمی نماید بفرمانِ باری عزّ اسمہ و بواسطۂ ملائکہ و چون با نحلال طبیعت روی بدان عالم آرد از اشارات باری عزّ اسمہ و از عبارات خویش دستوری بگذارد قائم مقام خویش و ویرا نائبے باید ہر آئینہ تا شرع و سنت او بر پای دارد و این کس باید کہ افضل آن جمع و اکمل آن وقت بود

تا این شریعت را احیا کند و این سنّت را امضا نماید و او را امام خوانند و این امام بآفاق مشرق و مغرب و شمال و جنوب نتوانند رسید تا اثر حفظ او بقاصی و دانی رسد و امر و نهی او بعاقل و جاهل لابد او را نائبان باید که باطراف عالم این نوبت همی دارند و از ایشان هر یکی را این قوت نباشد که این جمله بنفس تقریر کند لابد سائسی باید و قاهری لوازم آید آن سائس و قاهر را ملک خوانند یعنی بادشاه و این نیابت را بادشاهی پس بادشاه نائب امام است و امام نائب پیغامبر و پیغامبر نائب خدای عزّ و جلّ و خوش گفته درین معنی فردوسی ؎

چنان دان که شاهی و پیغمبری — دو گوهر بود در یک انگشتری

پس بعد از پیغامبری هیچ عملی گرانتر از بادشاهی و هیچ عملے قوی تر از ملک نیست پس نزدیکان او کسانے باید که حلّ و عقدِ عالم و صلاح و فساد بندگانِ خدای بمشورت و رای و تدبیر ایشان بازبسته بود و باید که هر یکے از ایشان افضل و اکمل وقت باشند ؞

"از چهار مقاله"

تاریخِ بیهقی

نامه بنام ارسلان خان

برخان پوشیده نگردد که ایزد عزّ ذکره را تقدیرهاست برونده چون شمشیر برنده که روش و بُرش آن نتوان دید و آنچه ازان پیدا خواهد شد درنتوان یافت و ازین است که عجز آدمی بهروقتی ظاهر گردد که نتوان دانست درحال که از شب آبستن چه زاید و خردمند آنست که خویشتن را در قبضهٔ تسلیم نهد و بر حول و قوّت خویش و عدّتی که دارد اعتماد نکند و کارش را بایزد عزّ ذکره بازگذارد و خیر و شرّ و نصرت و ظفر از وی داند که اگر یک لحظه از قبضهٔ توکل بیرون آید و کبر و بطر را بخویشتن راه دهد چیزے بیند که به هیچ خاطرے ناگذشته و اوهام بدان نارسیده و عاجز مانده آید و ما ایزد عزّ ذکره را خواهیم به رغبتے صادق و نیتے درست و اعتقادے پاکیزه که ما را در هر حال معین و دستگیر باشد و یک ساعت بلکه یک نفس ما را بما نگذارد و برنعمتے که دهد و شدنی که پیش آید الهام ارزانی دارد تا بنده وار صبر و شکر پیش

آریم و دست بتماسک وی زنیم تاہم نعمت زیادہ گردد بشکر وہم ثواب حاصل آید بصبر در قریب دو سال کہ رایت ما بخراسان بود از ہر چہ رفت و پیش مے آمد و کام و ناکام و نرم و درشت خان را آگاہ کردہ مے آمد و رسم مشارکت و مساہمت در ہر بابے نگاہداشتہ مے آمد کہ مصافات بتحقیق میان دوستان آنست کہ ہیچ چیز از اندک و بسیار پوشیدہ داشتہ نیاید و آخرین نامہ کہ فرمودیم با سواری چون نیم رسولی از طوس بود بر ہیچ منزل از نشاپور و باز نمودیم کہ انجا قرار گرفتہ ایم با لشکرہا کہ انجا سرحدہا است بجوانب سرخس و باورد و نسا و مرو و ہرات تا بنگریم کہ حکم حال چہ واجب کند و نوخواستگان چہ کنند کہ باطراف بیابانہا افتادہ بودند و پس ازان کہ سوار رفت و شش روز مقام بود رای چنان اقتضاء کرد کہ جانب سرخس کشیدیم چون انجا رسیدیم غرۂ رمضان بود یافتیم آن نواحی را خراب از حرث و نسل چیزے نگاشتہ بد انجا بیگاہ رسید کہ یک ذرہ گیاہ بدینارے بمثل نمی یافتند نرخ خود بجایگاہے رسید کہ پیران مے گفتند کہ درین صد سال کہ گذشت مانند آن یاد ندارند منی دیک من، آرد بدہ درم شد و یافت وجود گاہ بچشم کسے نمیدید تا بدین سبب رنجے بزرگ بریک سوارگان و ہمہ لشکر رسید چنانکہ در حشم خاص ما با بسیار عدت کہ ہست خللے بے اندازہ ظاہر گشت توان دانست کہ ازان اولیا و حشم و خرد مردم بر چہ جملہ باشد و حال بدان منزلت رسید کہ بہر وقتے و بہر حال میان اصناف لشکر و سرائیان لجاج و مکاشفت میرفت بحدیث خوردن و علف و ستور چنانکہ این لجاج از درجۂ سخن بگذشت و بدرجۂ شمشیر رسید و ثقات آن حال باز نمودند و بندگان کہ

تعداد

ایشان را ایند رجه نهاده ایم تا در جهات رای زنند با ما و صواب و صلاح
باز نمایند بتعریض و تصریح سخن میگفتند که رای درست آنست که سوی
هرات کشیده آید که علف انجا فراخ یافت بود که بهر جانبے از ولایت
نزدیک است و واسطهٔ خراسان و صلاح آن بود که گفتند اما ما را لجاجی و
ستیزه گرفته بود و ازان جهت که کار با نوخاستگان پیچیده مے ماند
خواستیم که سوی مرو رویم تا کار بر گذارده آید و دیگر که تقدیر سابق بود
که نا کام مے بایست دید آن نادره که افتاد سوی مرو رفتیم و دلها
گواهی میداد که خطای محض است راه نه چنان بود که مے بایست و از
بے علفی و بے آبی و گرما در ریگ بیابان و در سه چهار مرحله که بریده آمد
داوریهای فاحش رفت میان همه اصناف لشکر در منازل بر داشتن و
علف و ستور و خوردنی و دیگر چیزها و آن داوریهای اعیان حشم که
مرتب بودند در قلب و در میمنه و میسره و دیگر مواضع تسکین میدادند و
چنانکه بایست ازان بالا گرفته بود فرو نشست و هر روزے یلکه هر ساعتی
قوی تر مے بود تا فلان روز که نماز دیگر از فلان منزل بر داشتیم تا فلان
جای فرود آئیم فوجے از مخالفان بر اطراف ریگهای بیابان پیدا آمدند
و در پریدند و نیک شوخی کردند و نخواستند که چیزے ربایند حشم ایشان را
نیک باز مالیدند تا بمرادے نرسیدند و آن دست آویز تا نماز شام بداشت
که لشکر بتعبیه میرفت و مقارعت و کوشش میبود اما جنگے قوی بپای
نمیشد چنانکه بابیست بسر سنان مے بیامدند و مقاتله نے بود که اگر مردمان
ما کارے بجد تر پیش مے گرفتند مبارزان لشکر بهر جانبے نبرد مے کردند
مخالفان دمے در رمیدند و شب را فلان جائے فرود آمدیم خللے نا افتاده

تا مداری کم نا شده و آنچه بیابیست ساخته شد از دراجه و طلیعه نادر
شب و تار یکی نادره بنفتاد و دیگر روز هم بر این جمله رفت و بمرو نزدیک
رسیدیم روز سیم بالشکر ساخته تر و تعبیه تمام علی الرسم فی مثلها حرکت
کرده آمد و رهبران گفته بودند که چون از قلعه دندانقان بگذشته شود بریک
فرسنگ که رفتندی آب روانست و حرکت کرده آمد و چون بحصار
دندانقان رسیدیم وقت چاشتگاه فراخ چاهها که بر در حصار بود
مخالفان بینباشته بودند و کور کرده تا ممکن نگردد انجا فرود آمد مردمان
دندانقان بدر حصار آواز دادند که در حصار پنج چاه است که لشکر را آب
تمام دهد و اگر انجا فرود آییم چاهها که بیرون حصار است نیز سر باز
کنند و آب تمام باشد و خلقی بنفتد و روز سخت گرم ایستاده بود صواب
جز فرود آمدن نبود اما چه بایست که تقدیر فراز آمده کار خویش بکند
از انجا بکندیم یک فرسنگی گرانتر جویهای خشک و عفج پیش آمد و رهبران
متحیر گشتند که پنداشتند انجا آبست که به هیچ روزگار کسی آن جویها را
بے آب یاد نداشت چون آب نبود مردم ترسیدند و نظام راست
نهاده بگسست و از چهار جانب مخالفان بنزد گردند سخت قوی چنانکه
حاجت آمد ما بتن خویش از قلب پیشکار رفتیم حملها بنیرو رفت از
جانب ما و اندیشه چنان بود که گرد و سپاهی میمنه و میسره و جناحها بر حال
خویش است و خبر نبود که فوجی از غلامان سرای که بر اشتران بودند بزیر
آمدند و ستور هر کس که می یافتندی ربودندی تا بر نشینند و پیشکار آیند
لجاج آن ستور ستدن و یکدیگر را پیاده کردن بجایگاهی رسید که در
یکدیگر افتادند و مراکز خویش خالی ماندند و خصمان آن فرصت را

بغنیمت گرفتند و حالی صعب بیفتاد که از دریافت ما و آنچه نامداران
عاجز ماندند و بخصمان ناچار آلتی و تجملی که بودے بابست گذاشت
و برفت و مخالفان بدان مشغول گشتند و ما براندیم یک فرسنگے تا
بحوضی بزرگ آب ایستاده رسیدیم و جمله اولیا و حشم ما از برادران
و فرزندان و نامداران و فرمانبرداران آنجا رسیدند در ضمان سلامت
چنانکه هیچ نامدارے را خللی نیفتاد و برما اشارت کردند که بباید رفت
که این حال را در نتوان یافت ما را این رای صواب آمد چون براندیم
روز هشتم بقبصهٔ غرجستان آمدیم و آنجا دو روز مقام کردیم تا غلامان
سرای و جمله لشکر در رسیدند چنانکه هیچ مذکور نماند و کسانے ماندند
از پیادگان درگاه و خرده مردم که ایشان را نامی نیست و از غرجستان
براه رباط بری و جبال هرات و جانب غور بحصار ابو العباس
بو الحسن خلف آمدیم که وی یکے است از بندگان دولت و مقدمان
غور و آنجا آسایشے بود و سه روز آنجا بر این رباط آمدیم که بر شش
هفت منزلی غزنین است ٭

﴿ تاریخ بیهقی ﴾

قابوس نامہ

حکایت

چنان شنودم کہ مردی سحرگاہ بتاریکی از خانہ بیرون رفت تا بگرمابہ برود در راہ دوستی از آن خویش را دید گفت موافقت کنی بامن تا بگرمابہ رویم دوست گفت تا بدر گرمابہ باتو ہمراہی کنم لیکن در گرمابہ نتوانم آمد کہ شغلی دارم تا بنزدیک گرمابہ باوی برفت بسر دوراہی رسیدند واین دوست پیش از انکہ دوست را خبر دہد بازگشت و براہے دیگر برفت اتفاق را طرارے از پسِ این مرد ہمے آمد تا بگرمابہ رود بطراری خویش از قضا این باز نگریست آن مرد طرار را دید ہنوز تاریک بود پنداشت کہ آن دوستِ اواست صد دینار در آستین داشت بردستارچہ بستہ از آستین بیرون کرد و بدان طرار داد گفت اے برادر این امانت است بگیر تا من از گرمابہ برآیم بمن بازدہی طرار زر از وی بستاند وہم انجا مقام کرد تا وی از گرمابہ بیرون آمد روشن شدہ بود جامہ بپوشید وراست برفت طرار وی را باز خواند وگفت

اے جوان مرد زر خویش باز ستان پس برو کہ من امروز از شغل خویش باز ماندم از جہت امانت تو مرد گفت این امانت چیست و تو چہ بودی طرار گفت من مردے طرارم و تو این زر بمن دادی گفت اگر طراری چرا از من نبردی گفت اگر بصناعت خویش بردمی اگر ہزار دینار بودی از تو بیندیشیدمے و باز ندادمے ولیکن تو بزنہار بمن سپردی و در جوانمردی نباشد کہ بزنہار بمن آمدی من بر تو ناجوانمردی کردمی شرط مروت نبودے۔

اما اگر بکسے ودیعتے نہی پنہان منہ نہ کسے خزانہ دار نست و نہ کسے چیزے از تو بخواہد ستد و بے دو گواہ عدل بیش کسے چیزے منہ و بدانچہ دہی حجتے از وی بستان تا از داوری رستہ باشی پس اگر داوری افتد در داوری دلیر مباش کہ دلیری بداوری اندر نشان ستمگاریست تا بتوانی ہرگز سوگند بدروغ و راست مخور و خویشتن را بسوگند خوردن معروف مکن تا اگر وقتے سوگندے بابدت خورد چنانکہ مردمان را افتد ترا بدان سوگند راستگوی دارند و ہر چند توانگر باشی زن آسان و نیکنام و راستگوی نباشی خویشتن را از جملۂ درویشان دان کہ بدنامان و دروغ زنان را عاقبت جز درویشی نباشد و امانت را کار بند کہ امانت را کیمیای زر گفتہ اند و ہمیشہ تا توانی زندگانی نیکو کن و راست گوی و امین باش کہ مال عالم راستگویان و امینان راست و بکوش کہ فریبندہ نباشی خاصہ در ستد و داد کہ مردم را در ستد و داد توان شناخت و جہد کن کہ فریفتہ نشوی خاصہ در ستد و داد کہ از بہر شہوت بود۔

اگر خواهی مفلس نگردی از سود ناکرده خرج مکن واگر خواهی که برمایه زیان نکنی از سودی که عاقبت آن سود زیان باشد بپرهیز- واگر خواهی که با خواسته بسیار درویش نگردی حسود و آزمند مباش و در همه کارها تہوّر مکن- دوم جاہلی است اندر ہیچ کار از اصلاح خویش غافل مباش که غافلی دوم احمقی است و در ہمه کار صبور باش که صابری دوم عاقلی است- چون کار بر تو پوشیده شود و شغل تو بر تو بسته شود زود برسر رشته شو و صبور باش تا روزیکه کار پدید آید که ہیچ کار بشتاب زدگی نیکو نشود- ناکردنی مکن و ناگفتنی مگو که ہر کس آن کند که نباید کردن- آن بیند که نباید دیدن۔

اندیشه کن بکار دوستان بتازه داشتن رسم ہدیه و مردمی کردن زیراکه ہر که از دوستان نیندیشد دوستان نیز ازوی نیندیشند- پس مرد ہمیشه بے دوست بود و چنین گویند که دوست دست بازدارندهٔ خویش بود- و عادت مکن ہر وقت دوستی گرفتن زیراکه با دوستان بسیار عیب ہائی مردم پوشیده نگردد و ہنرہا گسترده و لیکن چون دوست نوگیری پشت بر دوستانِ کہن مکن- دوست ہمی طلب و دوستان کہن را برجای ہمی دار تا ہمیشه بسیار دوست باشی که گفته اند که دوستِ نیک گنجے بزرگست- دیگر اندیشه کن ازمردمانے که بانو براه دوستی روند و نیمه دوست باشند با ایشان نیکوئی و کارسازی کن و با ہر نیک و بدی با ایشان مشفق باش تا چون ازتو ہمی مردمی بینند دوست یکدل شوند که اسکندر را پرسیدند بدین پایه روزگار چندین ملک بچه خصلت بدست آوردی گفت بدست آوردن دشمنان بتلطف

و جمع کردن دوستان بتعهّد و انگاه اندیشه کن از دوستانِ دوستان
که دوستانِ دوستان از جملهٔ دوستان باشند و بترس از دوستے که
دشمن ترا دوست دارد که باشد که دوستی او از دوستی تو بیشتر باشد۔

بشوای برادر از ان دوست دست   که با دشمنانت بود هم نشست

پس باک ندارد بد کردن با تو از قبل دشمنِ تو۔ و بترس از دوستے که دوست
ترا دشمن دارد و از دوستے که از تو بے بهانه و حجتے بگله شود نیز بدوستیِ
وی طمع مکن۔ و اندر جهان بے عیب کس را مشناس۔ اما تو هنرمند باش که
هنرمند کم عیب بود۔ و دوستِ بے هنر مدار که از دوست بے هنر فلاح
نیاید و دوستان قدح از جملهٔ ندیمان شناس نه از جملهٔ دوستان که اینان
دوست قدح تو باشند نه دوست تو و بنگر میان نیکان و بدان و با هر دو
گروه دوستی کن۔ با نیکان بدل دوست باش۔ و با بدان بزبان دوستی
نمای که دوستی هر دو گروه ترا حاصل شود که نه همه حاجتے به نیکان افتد
وقت باشد که بدوستی بدان حاجت افتد بضرورت اگرچه براه بردن
تو نزدیک بدان بنزدیک نیکان ترا کاستی فزاید چنانکه راه بردن به
نیکان نزدیک بدان آبروی فزاید و تو طریق نیکان نگاهدار که خود
دوستی هر دو قوم ترا حاصل شود۔ امّا با بیخردان هرگز دوستی مکن که
دوستی بے خردان بتر بود از دشمنی با خردان که دوست بے خرد بدوست
آن بد کند که صد دشمن با خرد بدشمنی آن نکند و دوستی با مردم هنری
و نیک عهد و نیک محضر دار تا تو نیز بدان هنرها معروف و ستوده نشوی
که آن دوستان بآن ستوده باشند۔ و تنهائی دوستر دار از همنشینِ بد۔
حق دوستان و مردمان نزدیک خویش ضایع مکن تا سزاوار ملامت

نگردی که گفته اند دو گروه مردم سزاوار ملامت باشند یکی ضایع کنندهٔ حق دوستان دیگر ناشناسندهٔ کردار نیکو - بدانکه مردم را بدو چیز بتوان دانستن که دوستی را شاید یکی آنکه دوست او را تنگدستی رسد چیز خویش ازو دریغ ندارد بحسب طاقت خویش و بوقت تنگی ازوی برنگردد یا آن وقت که دوستی ازان او ازین جهان بیرون شود او فرزندان دوست خویش را و خویشاوندان و دوستان آن دوست را طلب کند و بجای ایشان نیکی کند و هر وقت بزیارت تربت آن دوست رود و حسرت بخورد و بر دوستان بامید دل منبد که دوستان بسیار دارم دوست خاص خویشتن خود باش از پس و پیش خویشتن نگر و باعتماد دوستان از خویش غافل مباش چه اگر هزار دوست باشد ترا از تو دوستر کس نبود و دوست بفراخی و تنگی آزمای - بفراخی به زر و حرمت و تنگی بسود و زیان - دوستی که دشمن ترا دشمن ندارد ویرا جز آشنا مخوان چه آنکس آشنا بود نه دوست و با دوستان در وقت گله همچنان باش که در وقت خوشنودی و فی الجمله دوست آن ترا دار که دانی که ترا دوست دارد و دوست را بدوستی چیزی میاموز که اگر وقتی دشمن شود ترا آن زیان دارد و پشیمانی سود نکند و اگر درویش باشی دوست توانگر مطلب که درویش را خود کس دوست نباشد خاصه توانگران دوست بدرجهٔ خویش گزین و اگر توانگر باشی دوست درویش داری روا باشد اما در دوستی مردمان دل استوار مدار تا کارهای تو استوار بود - و اگر دوستی بی جرمی دل ز تو برداد بباز آوردن او مشغول مباش که نیرزد و از دوست طامع دور باش که دوستی وی با تو بطمع باشد نه بحقیقت و با مردم حقود هرگز دوستی مدار که مردم حقود دوستی را نشاید ازانکه حقد هرگز از دل حقود نشود چون همیشه آزرده و کینه ور باشد دوستی تو اندر دل وی کی باشد *

{ قابوس نامه }

مُناجات نامۂ خواجہ عبداللہ انصاری

دوست را از در بیرون توان کرد امّا از دل نتوان کرد۔ درویشی چیست ظاہرے بے رنگ و باطنے بے جنگ درویش نہ نام دارد و نہ ننگ۔ دبنا بر خلق پاشد و درون کس نخراشد و زندۂ جاوید باشد این منزلت نہ در خرقہ و پوشش کلاہ است۔ این سعادت بپوشش دلِ آگاہ است۔ اگر بر روی آب روی خسے باشی و اگر بہوا پری مگسے باشی۔ دل بدست آر تا کسے باشی۔

سخن را بجز راستی نباید گفت و راست را نباید نہفت۔ آہستہ باید بود۔ لیکن دانستہ باید بود۔ دانستہ بخرابات شدن رواست۔ و نادانستہ بمناجات رفتن خطا است۔

بترس از کسے کہ ترسد و آنچہ کند از کس نپرسد۔ عیب پوش باش نہ عیب جوی۔ اگر نیکی از کسے نگوئی بارے بدیش مگوی وای برحال آن کس کہ از روی ہوا و ہوس روز سرمست سرور است و شب در خواب غرور است ہیہات ہیہات۔ زہے خرابی اوقات

بہ کودکی پستی و بجوانی مستی و پیری سستی اندیشہ کن اے مسکین کہ خدارا کے پرستی۔ دی رفت و باز نیاید فردا اعتماد را نشاید این دم عزیز دار کہ نپاید۔
وظیفۂ خردمندی دانش آموختن و بینش اندوختن ست تا آنچہ پیش آید بدلائل بداند و ہر حجابے کہ در راہ افتد بدراند۔

{مناجات خواجہ عبداللہ انصاری}

نامهٔ خسروان

هوشنگ

پور سیامک پسرزادهٔ کیومرس پادشاهی بود با دانش و خرد بسی نامه در دانشوری نگاشته که یکی از آنها را جاویدان خرد گویند. برخی از آنرا حسن سهل دریافت کرده بزبان تازی درآورده دیدار آن نگارش نشانه ایست از نیروی دانش او. پارسیان برآنند که پیمبری داشته و از بسیاری دادگستری او را دادنی نامیدند و این گروه نخستین بنام پادشاه و دین است که پیشدادیان می نامند برخی او را ایران نامند و این کشور را بنام وی خوانند پارس و زردشت نخستینش نیز گفته اند. پارسیان گویند ادریس پیمبر او است سالها در جهان بود چهل سال جهانداری کرد دیهیم بر سر نهاد. آهن از سنگ بیرون آورد و از آن ساز جنگ ساخت. از پشم و پوست روباه و سمور زیرانداز کرد کاریزها درآورد بر آبادی استخر که پای تخت بود بیفزود و دو شهر ساخت شوش و بابل اگرچه برخی برآنند که بنیاد بابل از ضحّاک است روزی جای نشین خود طهمورث را خواست و گفت ای فرزند دلبند مرا

براستیِ رای و درستیِ پیمان وزیرکی هوش وبسیاریِ دانش تو امیدے بزرگ است۔ پیداست که در نهادت نگارش دانائی است وآمادهٔ شهریاری پس از من نوئی اینک کشور بتو گذاشتم وترا بہ نگہداری مردمان برگماشتم این بگفت بہ دخمۂ نیاگان خود شتافت ودران جایگاه تا هنگامیکه جہان ناپایدار را پدرود گفت بہ پرستش یزدان پرداخت۔ از اندرزہایِ اوست کہ در جاویدانِ خرد ے فرماید وآن نامہ ایست کہ ہوشنگ نگاشتہ۔

اندرزها

آغاز وانجام سویِ یزدان پاک است۔ ویاری از واست ستایش اورا سزاست۔ هرآنکہ آغاز راشناخت ستایش پیشہ کرد۔ و آنکہ از انجام آگاہی یافت بندہ شد۔ ہرکہ یاری از و دانست فروتن گشت۔ کسی کہ از داد و دہش وی آگاہ شد بہ بندگی گردن نہاد واز سرکشی چشم پوشید۔ فرمود بہترین چیزے کہ از خدا بہ بندہ رسد دانش این جہان وآمرزش آن جہان است۔ خوشترین آرزوی کہ بندہ از خدا دارد تندرستی است نیکوترین سخنان ستایش یزدان پاک۔ نیکو کارہا چارگونہ است دانش ودوست داشتن آن۔ پرہیزگاری۔ پاک منشی۔ دانش دانستن آئین است ودوست داشتن آئین ست ودوست داشتن دانش بکار بردن آن وپرہیزگاری شکیبائی اوست پاک منشی نابودی خواہش ہا۔ فرمود ہرکیش مانند خانہ ایست کہ در پایہای چند برپا ماندہ باشد ہرگاہ برپایۂ زیان رسد بہ آبادی آن نکوشند بزودی پایہای دیگر ویران شود وآبادی آن خانہ دشوار گردد۔

پس اگر یکی از اینها دیگر بویرانی کشد کیش بجای نماند - فرمود که خوی بندگان یزدان بجا آوردن پسندیده برجاست دانش و بردباری و پاکدامنی و داد - دانش به نیکوئی دست یافتن به نیکوئی است و دانش به بدکاری برای پرهیز ازان است دانش و کردار چون جان تن اند - دانش بیخ است و کردار بر - دانش پدر است و کردار پسر - دانش بی کردار پسندیده نباشد - کردار بی دانش بانجام نرسد - نیز فرمود که توانگری در بی نیازی است و آسایش در گوشه نشینی - آزادی در گذشتن از خواهش های زیان کار و راستی و درست کاری و بزرگواری در بی خواهشی هم گفته است بیرون آور آزمندی را از دل خود تا باز شود بند پای تو و آسایش یابد تن تو - میفرماید ستمکار پشیمان است اگرچه ستایشش کنند و ستمکش آسوده است اگرچه سرزنشش نمایند - فرمود توانگری در خرسندی است و درویشی در جستن توانگری - پاسداری بی نیاز است اگرچه برهنه باشد بسیار چه اگر همه گیتی از دست درویش است آزمند اگر همه دارای جهان باشد تنگدست است - دلیری بزدلی است و پا نهادن در کارهای بزرگ و شکیبا بودن از رنجهای دردناک ناپسندیده سرشت به بخشش بجا جوانمردی است خودداری در نیرومندی بخشایش است و پیش بینی هنگام استواری کار - میفرماید لگام آسائش در دست اندوه و آسائش زیر بار رنج است - فرمود مردنت نزدیک است و در دست تو نیست روز و شب باتندی درگذرند و می نگذرد که روزگار بگذرد - میفرماید گرامی دار مرگ خود را و پیوسته نگران باش او را - فرمود هنگامیکه آسائش تن با تو خو کرد از مرگ بیندیش - دمیکه از آسایش خوشنود گردی

اندوہگین باش از رنج کہ بازگشت آسایش بسوی او است۔ و دیگر گفتہ نرمی بہتر از سختی و آہستگی خوشتر از شتاب کردن است گو بد ہنگامیکہ بادشاہ زبردست شود اندیشہ اش کج گردد و راستی ازو پوشیدہ ماند شنوندہ را سزا نیست کہ سخن گویندہ را نیوشد۔ مگر در چار جا نخستین گو ید نادانی در بردن رنج شکیبا است۔ دوم خردمندی باکسے کہ باو نیکی کردہ باشد دشمنی کرد۔ سوم زن زشتکار پردہ دار است۔ چہارم آزمند با اندکی شکیبا است۔ میفرماید سہ زیان است کہ چارہ پذیر نیست دشمنی خویشان۔ رشک ہمسران۔ خواست خسروان باندوختہ دیگران۔ سہ نکوکاری است کہ زیان پذیر نیست پرستش دانایان یزدان را۔ شکیبائی دانشوران۔ داد و دہش بزرگان۔ و دیگر سہ چیز است کہ سیری ناپذیر است تن آسانی۔ زندگانی۔ اندوختنی ہا فرمود رنجے را کہ یزدان فرسند چارہ ندارد و بہترین دارو ہای آن مرگ است۔ بدترین اندوہ ہا خواہش زیستن این جہان۔ و گفتہ سہ چیز در گیتی خوشی است و سہ چیز اندوہ۔ شکیبائی بہر چہ پیش آید۔ اندوہ روزی فردا نخوردن۔ سپاس نیکوکاری۔ رنج آزمندی۔ خواستن از مردمان۔ آرزوی چیزے کہ پشیمانی آرد۔ فرمود چہار چیز بخشایش است بنیاد نہادن۔ زن خواستن۔ زر دادن۔ وارستہ بودن۔ و چہار چیز رنج است زن و فرزند بسیار۔ تنگدستی۔ ہمسایہ بد۔ زن نافرمان و سختی ہای چہار است پیری و ناتوانی۔ بیماری کہ دراز و بوم خویش نباشد۔ وام فراوان۔ دوری راہ پیادگی۔ و گفتہ زن نیک آسایش مرد و آبادی خانہ و یاری دہندہ بر نیکوکاری است۔ فرمود کسے کہ نتواند چنین کارہا کند او را مرد نتوان گفت۔ بازن کارزار کند و پیروزی نیابد۔ بنیاد نہد جائے را

و بانجام نرساند. کشت کند و نه درود. و سه چیز است که خردمندان باید از یاد نبرند ویرانی جهان. دیگرگون شدن آن. رنجهای او که چاره پذیر نیست. دو چیز است که فراموش نباید کرد خدا. مرگ و دو چیز است که از یاد باید برد نیکی که به کسے کنی. بدی که کسے بتو کند. نیز گوید نه با آرزو بے نیاز توان شد و نه بخود آرائی جوان. و نه بدارو تندرست. اگر ترا چهار چیز باشد در گیتی برخوردار خواهی بود تا نے که از کار خود پشیمان نباشی (؟) در دوستی. رستگوئی. پاکدامنی. فرمود شش چیز در جهان کامرانی ست خوراک گوارا. فرزند نیک. زن همراه. همنشین مهربان. سخن راست. دانش فراوان. فرمود فرومایه از آموزگاری به نگردد چنانچه از آهن پست شمشیر گران بها نتوان ساخت. نیز از اوست که سه چیز در سه جا سودمند است گذشت در هنگام گرسنگی. خودداری در خشم. بخشش در تنگدستی. گوید خردمندان را چیز نیامدنی امید نیست و چیزی را که در خور خود ندانند نخواهند و کاری را که نتوانند بگردن نگیرند فرمود هشت چیز از بے آزمایشی ست خشم بے مایه بخشش بیجا. رنج در نیه کاری. نشناختن دوست از دشمن. راز گفتن با بیگانه. گمان نیک در باره مردم نیازموده. باور کردن سخن بیخبردان. بسیار گفتن در هنگامیکه سود نه بخشد فرمائش اوست که هر کس به کنگاش کار کند همواره آسوده است بدوستی پادشاه مناز که نزدیکان او با او دشمنی ورزند. فرمود پادشاهی را مستی نشاید چون او نگهبان کشور است و شایسته نیست که نگهبان را دیگرے نگهداری کند. مپفرماید در هیچ جا از ین گفتار دور مباش و خود را اندوهگین مساز چه روزگار دشمن فرزند آدم است پس بپرهیز از دشمن خود چون اندیشه در کار دشمن خود نکنی اندازه دیگران برائے تو نشاید ٭

{نامهٔ خسروان}

مرزبان نامه

سعدالدین دراوینی

داستان رائے هند با ندیم

رائی هند را ندیمے بود هنرور دانش پرست وسخن گذار که هنگام محاوره دُر در دامن روزگار پیمودے وهر دو ظروف زمان ومکان بظرافت طبع او پر بودے واز سبک روحی ومحبوبی چون حبة القلب در پردهٔ همه دلها گنجیدی۔ وازمقبول وبه نشینی چون انسان العین درهمه دیدهایش جای کردندے روزے درمیان حکایات از نوادر واعاجیب بر زبان او گذشت که من مرغے دیده ام آتشخوار که سنگ تافته وآهن گداخته فرو خوردے۔ ندماء مجلس وجُلساء حضرت جمله برین حدیث انکار کردند وهمه تکذیب او زبان بگشودند وهرچند به براهین عقل ودلائل علم جواز این معنی مے نمود سود نمیداشت وچون حوالت بخاصیت میکرد که آنچه از سرّ خواص وطبائع درجواهر وحیوانات مستودع آفریدگار رسنت جز واهب صور وخالق مواد کس نداند وهرکه ممکن ازمحال تشناخته باشد اگرچه وهم او از تصوّر این معنی عاجز آید عقلش بر لوح وجود بنگارد این تقریرات هیچ مفید مے آید۔ با خود اندیشه کرد که جواب این شبهت از پیش دیدهٔ افهام این قوم جز بمشاهدهٔ حس برنتوان

گرفت همان زمان از مجلس شاه بیرون آمد و روی بصوب بغداد نهاد و مدتے دراز از منازل و مراحل مے نوشت و مخاوف و مهالک می سپرد تا آن جایگاه رسید که شتر مرغے چند بدست آورد و در کشتی مستصحب خویش گردانید. و سوی کشور هندوستان منصرف و توفیق سعادت رفیق راه او آمد تا در ضمانت سلامت نزدیک درگاه شاه آمد۔ شاه از آمدن او خبر یافت فرمود تا حاضر آمد چون بخدمت پیوست رسم دعا و ثنا را اقامت کرد۔ رای پرسید که چندین گاه سبب غیبت چه بود ست گفت فلان روز در حضرت حکایتے بگفتم که مرغے آتشخواره دیده ام مصدق نداشتند و از آن استبدالے بلیغ رفت نخواستم که من مهذار گزاف گوی و بکّار بادپیمائی باشم و دامن احوال من بقدر هذر آلوده شود و نام من در جملهٔ یاوه گویان دروغ باف ترفند تراش برآید برخاستم و به بغداد رفتم تا بید رفهٔ اقبال شاه و مدد همم او بمقصد رسیدم و بمقصود باز آمدم و اینک مرغے چند آتشخوار آوردم تا آنچه از من به خبر شنیدند بعیان به بینند۔ و نقشے که در آئینهٔ عقل ایشان مرتسم نمے شد از تختهٔ حسّ بصر برخوانند۔ رای گفت مردے که بپیرایهٔ خرد و بسرمایهٔ دانش آراسته بود جز راست نگوید۔ لیکن سخنے که در اثبات آن عمر یکساله صرف باید کرد ناگفته اولیتر +

{ از مرزبان نامه }

کلیله دمنهٔ بهرام شاهی

از نصر بن عبد اللہ - وفاتش مابین ۵۵۹-۵۸۳ھ

اگر کسے را گویند صد سال دایم در عذاب روزگار باید گذاشت چنانکه روزے ده بار اعضای تو از هم جدا مے کنند و بقرار اصل و ترکیب معهود باز مے برند تا نجات ابد یابی باید آن رنج اختیار کند و این مدت به امید نعمت جاوید بروی کم از ساعت گذرد۔

هر که از کسب و حرفت اعراض نماید نه اسباب معیشت خویش تواند ساخت و نه دیگران را در تعهد تواند داشت واگر مال بدست آرد و در تثمیر آن غفلت ورزد درویش شود۔

مال را هر کسے بدست آرد　　رنجش اندر نگاهداشتن است

چنانکه خرج سرمه اگرچه اندک اندک اتفاق افتد آخر فنا پذیرد۔

بجو بر گیری از کوه و ننهی بجای　　سرانجام کوه اندر آید ز پای

واگر در حفظ و تثمیر جد به نماید و خرج آن بے وجه کند پشیمانی آرد و زبانِ طعن در وی کشاده شود - واگر مواضع حقوق بامساک نامرعی دارد بمنزلت

درویشی باشد از لذات دنیا محروم و با این ہمہ مقادیر آسمانی و حوادث روزگار آنرا در معرض تفرقہ آرد۔

مراتب میانِ اصحاب مروّت و اربابِ ہمّت مشترک و متنازع است ہر کہ نفسے شریف و گوہرے بلند دارد خویشتن را از محل وضیع بمنزلتے رفیع میرساند۔ و ہر کہ رای ضعیف و عقلِ سخیف دارد از درجتے عالی بر تبتے خامل میگراید و رفتن بر درجات شرف بسیار مؤنت ست و فرود آمدن از مراتب عز اندک عوارض کہ سنگے گران را بتحمل مشقت فراوان از زمین بر کتف توان نہاد و بے تجشّم زیادت بر زمین توان انداخت۔ چون مرد توانا و دانا باشد مباشرت کار بزرگ و حمل بار گران اورا رنجور نگرداند و صاحب ہمّت روشن رای را کسب معالی کم بناید و عاقل را تنہائی و غربت زیان ندارد۔

واجب است بر کافہ خدم و حشم ملک کہ آنچہ ایشانرا فراہم آید از نصیحت باز نمانند و مقدار دانش و فہم خویش معلوم رای پادشاہ گردانند کہ ملک تا اتباع خویش را نیکو نشناسد و بر اندازۂ رای و رویت و اخلاص و مناصحت ہر یک واقف نباشد از خدمت ایشان انتفاع نتواند گرفت و در اصطناع ایشان مثال نتواند داد چہ دانہ مادام کہ در پردۂ خاک نہانست ہیچکس در پروردن وی سعی نہ نماید چون نقاب خاک از چہرہ بکشاد و روی زمین را زیور زمرّدین بست معلوم گردد کہ چیست لاشک آنرا بپرورند و از ثمراتِ آن منفعت گیرند و ہر کہ ہست بر اندازۂ تربیتِ ملک ازاو فائدہ بر تواند داشت نشاید پادشاہان را کہ ہنرمندانرا بخمول و اتلاف فرو گذارند و بے ہنران را بوسائل موروث بے ہنر مکتسب

اصطناع فرمایند بلکه تربیت پادشاه بر قدر منفعت باید که در صلاح ملک از هر یک چه آید و کدام مهم را شاید که اگر بے هنران خدمت اسلاف را وسیلت سعادت سازند خلل بکارها راه یابد واهل هنر ضایع مانند۔

آوردہ اند که روباہے در بیشۂ مے رفت انجا طبلے دید در پہلوی درختے افگندہ وہرگاہ باد بجنبئے شاخ درخت بر طبل رسیدے آواز سہمناک بگوش روباہ آمدے چون روباہ ضخامت جثہ بدید وہیابت آواز بشنید طمع دربست که گوشت وپوست او فراخور آواز باشد مے کوشید تا آنرا بدرید الحق جز پوستے بیشتر نیافت مرکب ندامت را درجولان کشید وگفت ندانستم که ہر کجا جثۂ ضخیم تر وآواز ہایل تر منفعت آن کمتر۔

خردمند چون دشمن را در مقام خطر بدید وقصد او در جان شیرین خود مشاہدت کرد اگر کوشش فروگذارد درخون خویش سعی کردہ باشد چون بکوشد اگر پیروز آید نام بگیرد واگر بخلاف آن کاری افتد بارے بجمعیت ومردانگی وشہامت او مطعون نگردد وباسعادت شہادت او را ثواب مجاہدت فراہم آید۔

آوردہ اند که در آبگیرے از راہ دور واز گذر بان وتعرض ایشان مصئون سہ ماہی بودند دو حازم ویکے عاجز از قضا روزے دو صیاد بران سو گذشتہ بایکدیگر میعاد نہادند که دام بیاورند وہر سہ را بگیرند و ماہیان این سخن بشنودند آنکه حزمے داشت وبارہا دست برد زمانۂ جانی وشوخ چشمی سپہر غدّار دیدہ بود وبر بساط خرد وتجربت ثابت قدم شدہ سبک روی بکار آورد وازان جانب که آب آمدے بر فور بیرون شد درین میان صیّادان برسیدند وہر دو جانب آبگیر محکم بہ بستند آن دیگرے

که تحرزی داشت از پیرایهٔ خرد عاطل نبود واز خبرت و تجربت بی بهره
باخود گفت غفلت کردم و فرجام کار غافلان چنین باشد واکنون وقت
حیلت است هر چند تدبیر هنگام بلا فائده بیشتر ندهد واز ثمرات رای در
وقت آفت تمتعی زیادت نتوان یافت با این همه عاقل از منافع دانش
هرگز نومید نشود و در دفع مکاید دشمن تاخیر صواب نبیند وقت ثبات
مردان و هنگام مکر خردمند آنست پس خود را مرده ساخت صیادان فهمیدند که مرده است لهٰذا برابید افکندند
واو خویشتن بحیله در جوی افکند و جان بسلامت برد و آنکه غفلت
بر احوال وی غالب و عجز در افعال وی ظاهر بود حیران و سرگردان و
مدهوش و پای کشان چپ و راست میرفت و در فراز و نشیب میشد تا گرفتار آمد۔
خردمند در جنگ شتاب نکند و مبادرت و پیشدستی و مسابقت
روا ندارد و مباشرت خطرهای بزرگ با اختیار صواب نبیند و ناممکن گردد
اصحاب رای بمدارا و ملاطفت گرد خصم درآیند و دفع منافشت و مجاملت
او لیتر شناسد و دشمن ضعیف را خود خوار نشاید دانست که اگر بقوت و
زور درماند بحیلت و مکر فتنه انگیزد و استیلاء نماید غایت نادانی است
طلب منفعت خویش در مضرت دیگران و توقع دوستان مخلص بی وفاداری
و رنج کشی۔
از اهل فسق و فجور احتراز باید کرد اگرچه دوستی و قرابتی دارد که
مثل موافقت و مواصلت فاسق چون تربیت مار است که مارگیر اگرچه
در تعهد او رنج بسیار برد آخر خوشتر روزی دندان بد و نماید و روز وفاداری
و آزرم چون شب تار گرداند و صحبت عاقل را ملازم باید گرفت اگرچه
بعضی از اخلاق او در ظاهر نامرضی باشد واز محاسن عقل و خرد او

اقتباس مے باید کرد و از مقابح و آنچہ ناپسندیدہ نماید خویشتن را باید نگاہ داشت و از مفارنت جاہل پر حذر باید بود کہ بسیرت او جز مذموم صورت نہ بندد پس از مخالطۂ او فائدہ حاصل نیاید و از جہالت و ضلالت افزاید علم بکردار نیک جمال گیرد کہ میوۂ درخت دانش نیکوکاری و کم آزاری است و ہرکہ علم بداند و بدان کار نکند بمنزلت کسے باشد کہ مخافت راہے را مے شناسد اما ارتکاب کند تا بقطع و غارت مبتلا گردد یا بیمار یکہ مضرت خوردنیہا میداند و ہم چنان بر آن اقدام مے نماید تا بمعرض تلف افتد فایدہ در تعلم حرمت ذات و عزت نفس است پس تعلیم دیگران کہ اگر بافادت دیگران مشغول شود و در نصیب خویش غفلت ورزد ہمچون چشمہ باشد کہ از آب او ہمگنان را منفعت حاصل مے آید و او از ان بے خبر۔

پسندیدہ تر افعال و اخلاق مردمان تقوی است و کسب مال از وجہ حلال ہر چند در ہیچ حال از زحمت آفرید گار عزاسمہ و مساعدت روزگار نومید نشاید بود و نیز بران اعتماد کلی کردن و کوشش فروگذاشتن از خرد و رای راست دور افتد کہ امداد خیرات و اقسام سعادات بدان نزدیک تر در کارہا ثابت قدم باشد و در مکاسب جد و جہد لازم شمرد و اگر چنانکہ از بازگونگی روزگار کاہلی بدرجتے رسد یا غافل رتبتے یابد بدان التفات ننماید و اقتداء خویش بدو درست نشاسد کہ نیک بخت و دولت یار آن تواند بود کہ تقبل و اقتدا بخردمندان و مقبلان واجب بیند۔

اظہار اسرار و عیب ظاہر دارد یکے دشمنی آن کس کہ اعتماد کردہ باشد دوم بدگمانی دیگران۔

ہنر ہرگز پنہان نماند اگرچہ در وی مبالغت رود چون نسیم مشک

که به هیچ چیز نتوان پوشانید هر چند در مستور داشتن آن جد رود آخر راه جوید و جهان معطر گرداند۔

دوستی که میان مصلحان و ابرار رود استحکام پذیرد و دیر منقطع گردد چون آوندے که از زر پاک کنند دیر شکند و زود درست شود و باز میان مفسدان و اشرار دیر مؤکد گردد و زود فتور پذیرد چون آوند سفالین که زود شکند و هرگز مرمت نپذیرد و کریم بیک ساعت دیدار و یک روزه معرفت انواع دل نمودگی و شفقت واجب دارد و دوستی و برادری را بغایت لطف و نهایت یگانگی رساند و باز لئیم را اگرچه صحبت و محبت قدیم مؤکد است از او ملاطفت چشم نتوان داشت مگر از بهر امید۔

عاقل همیشه در کسب هنر کوشد و ذکر نیکو باقی گذارد و اگر در تحمل آن خطرے باید کرد و مثلاً سر در باید باخت پهلو تهی نکند زیرا که باقی را بفانی خریده باشد و اندکے را به بسیار فروخته۔

جنگ کردن خطرے بزرگ است خاصه پس از هزیمت و هر که بے تامل قدم دران نهد بر گذر سیل خوابگه کرده باشد و در آب خشت زده بهر قوت خود تکیه کردن و بزور و شجاعت خویش فریفته شدن از حزم دور افتد که شمشیر دو روی دارد و این سپهر کوز پشت شوخ چشم روز کور است مردان را نیکو نشناسد و قدر ایشان نداند و گردش و اعتماد را نشاید

نزدیکی دشمن آنقدر باید جست که حاجت خود بیابی و دران هم غلو نباید کرد که نفس تو خوار شود و دشمن را دلیری فزاید و مثل آن چون چوب راست استاده است بر روی آفتاب اگر اندکے کج گردانیده آید سایهٔ او دراز گردد و اگر دران افراط رود سایه کمتر نماید۔

واجب باشد بر خدمتگاران که مخدوم چون تدبیرے اندیشد آنچه بصواب پیوند داورا موافقت کنند واگر عزیمت اورا بخطا میلے بینید وجه فساد آن مقرر گردانند وسخن برفق ومدارا رانند وآنگاه انواع نکرت بجای آرند تا استقامت کلی پیدا آید وازهردو جانب رای مخبر وعزیمت مصمم شود وهر وزیر ومشیر که جانب مخدوم را ازین نوع تعظیم ننماید ودر شارت حق اعتماد نگذارد اورا دشمن باید پنداشت وبا چنین کس تدبیر کردن نشاید۔

خردمند اگرچه بقوت خویش ثقتے دارد تعرض عداوت جایز نشمرد وتکیه برعدت وشوکت روا نه بیند ونه هرکه تریاق وانواع داروها بدست آرد به اعتماد آن بر زهر خوردن اقدام نماید۔

خردمندان بگفتار دروغ فریفته نشوند وباز غافلان بدین معانی التفات ننمایند وبه اندک تملقے نرم دلی درمیان آرند وازسر حقدهای قدیم برخیزند۔ تا دروغ دشمن را تصدیق نمایند۔

هردشمن که به سبب دوری مسافت قصدی نتواند پیوست نزدیکی جوید خودرا از ناصحان گرداند وبه تلطف درمعرض محرمیت آید وچون براسرار وقوف یافت وفرصت مهیا بدید باتفاق وبصیرت دست بکار کند وهرزخم که زند چون برق بے حجاب باشد وچون قضا بے خطا رود۔

اقتداء باسلاف درضلالت وجهالت ازنتایج نادانی وحماقت است وکسب هنر وتحصیل فضایل ذات نشان خرد وحصافت ودلیل عقل وکیاست است +

{کلیله ودمنه بهرام شاه}

اخلاق ناصری

از خواجه نصیر الدین طوسی ۵۹۷-۶۷۲ھ

شجاعت

شجاع بحقیقت آن کس بود که حذر او از ارتکاب امرے قبیح و شنیع زیاده از حذر او باشد از انصرام حیات و بدین سبب قتل جمیل را بر حیات مذموم ایثار کند۔ ہر چند لذت شجاعت در مبادی شجاعت احساس نیفتد که مبادی شجاعت مؤدی بود بخوفِ ہلاکت۔ ولیکن در عواقب امور احساس افتد چه در دارِ دُنیا و چه بعد از مفارقت خاصه انجا که بذل نفس در حمایت حق و در راه باری عزّ و علا و در مصلحت دو جہانی خود و اہل دین کرده باشد۔ چه آن کس که این سیرت دامنگیر او شود داند که بقائے او در عالم فانی روزے چند معدود خواهد بود و ہر آئینه سر انجام کار مرگ است و رائے او در محبت حق و قدم او در طلب فضیلت ثابت و مستقیم باشد پس ذب از دین و حمایت حرمت از دشمن و کوتاه گرد انیدن دست متغلب از یاران و عشیره و از اہل دین و جہاد در راه خدائے تعالیٰ اختیار کند و از گریختن ننگ دارد و داند که دل در اختیار

فراز طلب بقای چیزے میکند کہ بہ ہیچ حال باقی نخواہد
ماند۔ واز روی حقیقت طالب معالی است باز آن کہ اگر روزے
چند مہلت یابد عیش او منغص و حیات او مکدّر بود و در معرض
خواری و مذلّت و مشقّت و مذمّت روزگار گذراند پس تعجیل مرگ با
فضیلت شجاعت و ذکر باقی و ثواب ابد دوست تر دارد از تاخیرش
با چندین محنت و آفت و امّا افعال کسانے کہ خویشتن را خفہ کنند
یا بزہر بکشند یا در چاہے افکنند از خوف فقرے یا از فزع زوالِ
جاہے یا از مقاسات امرے شنیع بر بیدلی حمل کردن لائق تر است
از ان کہ بر شجاعت چہ موجب این افعال طبیعت جبن بود نہ
طبیعت شجاعت از جہت آنکہ شجاع صبور بود و بر تحمّلِ شداید
قادر و در ہر حال کہ حادث شود فعلے از و صادر گردد کہ مناسب
آن حال بود و ازین معنی واجب شدہ تعظیم بر شجاعت موسوم
بود بر کافۂ عقلا۔

چون ہر شخص نفسِ خود را دوست دارد معایب او بر و
مخفی ماند وانڈ او اگرچہ ظاہر بود ادراک نکند پس در تدبیر آن خلل
باید کہ دوستے کامل و فاضل اختیار کند و بعد طول مواصلت و
مؤانست اورا اختیار دہد کہ علامت صدق مودّت او آن است
کہ از عیوب نفس این شخص اعلام واجب داند تا ازان تجنّب
نماید و درین باب عہدے استوار بر وگیرد و بدان راضی نشود کہ
گوید در تو ہیچ عیب نمی بینم بلکہ با او بعتاب در آید و استنکراہ این
سخن اظہار کند بخیانت تہمت نہد و بسوال اول معاودت نماید

و الحاح زیاده بجا آورد۔ پس اگر بر اخبار نا کردن اصرار نماید اندوهی
تمام بر آن سخن و اعراض صریح ازو فرا نماید تا بچیزے از آنچه مقتضی
تغییر داند اعتراف کند چون بدین مقام رسد البته انکاری اظهار نکند
و در مواجهه او قبضی و کراهیتے فرا خویشتن نیارد بل بمباسطت و ابتهاج
و مسرّت آن را تلقّی کند و شکر آن بروزگار دراز و اوقاتِ خلوت
و موانست گذارد تا آن دوست هدیه و تحفۂ او اعلام از عیوب شمرد
پس آن عیوب را بچیزے که اقتضای محو آثار و قلع رسوم کند معالجه
بتقدیم رساند تا ثقت آن دوست بقول او و با آنکه غرض او بر اصلاح
نفس خویش متصوّر است مستحکم شود و از معاودت نصیحت انقباض ننماید۔

{اخلاق ناصری}

اخلاقِ جلالی

از علامہ جلال الدّین دوانی - وفاتش در ۹۰۸ھ

روزے یکے از اہل جرائم را پیش عمر بن عبدالعزیز آوردند سخنان بلند در روی او گفت عمر بن عبدالعزیز فرمود کہ اگر نہ آن بودے کہ مرا بغضب بردہ ترا عقوبت میکردم - ہر کس کہ بصناعتے موسوم است باید کہ دران صناعت تقدم و کمال طلبد و بدناءت ہمّت راضی نشود و بداند کہ ہیچ زینت در دنیا نیکوتر از روزی فراخ نیست و بہترین اسباب آن صناعتی است کہ بعد از اشتمال بر عدالت و عفّت بمروت نزدیک باشد و ہر مال کہ بغصب و مکابرہ و عار و دناءت بدست آید اگرچہ بسیار نماید ناقص و بے ترکیب باشد و شرعاً و عقلاً اجتناب ازان واجب باشد و ہرچہ بہ کسب جمیل حاصل شود اگرچہ قلیل باشد میمون و بابرکت بود و رعایت اعتدال در بذل مال و خرچ آن بے اسراف و ریا و مباہات باید نمود و باید کہ خرچ کمتر از دخل باشد و ملاحظۂ اوقات ضرورت مانند ایام قحط و نکبت باید کرد -

چون دوست بدست آید رعایتِ حقوقِ او را واجب دانستہ

بمهمانت که او را اسائح شود قیام باید کرد و بملاقات او اظهار بشاشت باید کرد و به ثنا و محمدت بے شوب تملق و نفاق ایشان باید نمود و به خلوص ضمیر و محبت باطنی اکتفاء نباید کرد چه اطلاع بر مطویات قلوب مخصوص علام الغیوب است و معایب حقیره و تقصیرات جزویه را که منسوب بدوستان باشد اعتبار نباید کرد بلکه اغماض ازان واجب باید دانست چه افراد بشر ازان خالی نتواند بود۔ و اگر درین باب امعان نماید مؤدی بوحشت و حرمان از فضیلت صداقت گردد و درین امر تامل در عیوب خود مددے عظیم است۔

همیشه بیدار باش که شرور را اسباب بسیار است آنچه نباید کرد بآرزو مخواه۔ بخواب و آسایش میل مکن الا بعد از انکه در سه چیز محاسبهٔ نفس کرده باشی اول آنکه تامل کنی که دران روز هیچ خطا از تو واقع شده یانه دوم آنکه اندیشه کنی تا دران روز هیچ خیر اکتساب کردهٔ یانه۔ سوم آنکه هیچ عمل بتقصیر فوت کردهٔ یانه۔ یاد کن که پیش از حیات چه بودی و بعد ازان چه خواهی شد۔ هیچکس را ایذا مکن که کارهای عالم در معرض زوال است بارها اندیشه کن انگاه بگو انگاه بعمل آور۔ در هیچ کار پیش از وقت شروع مکن و چون بکاری مشغول شوی از روی فهم و بصیرت اختیار کن۔

بتوانگری معجب مباش و از مصائب شکستگی و خواری بخود راه مده۔ با دوست معامله چنان کن که بحاکم محتاج نشوی ❖

{ از اخلاق جلالی }

Pratap College

اخلاقِ محُسنی

سنہ ۱۴۹۴-۹۵ء

از تصنیف حسین الواعظ الکاشفی وفات (۹۱۰ھ)

شجاعت

شجاعت از امہاتِ فضائل است وآن قوتیست متوسط میان جبن وتہوّر حق سبحانہ مردم شجاع را دوست میدارد و در خبر آمدہ کہ تبرک جوئید بدعای مردم شجاع کہ ایشان بہ پروردگار خود گمان نیکو دارند ومردمِ بزدل در کارزار اعتماد بر گریختن دارند و دلیران در روطہ تکیہ بر فضل ذو المنن میکنند۔ حضرت رسالتمآب صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بشجاعت نفس نفیس خود اشارت نمودہ اینجا فرمودہ رزقی تحت ظلّ رُمحی یعنی روزی من در تحت سایۂ نیزۂ منست ودرین سخن تحریص است برارتکاب کارزار واستعمال آلات جنگ در وقت حرب وپیکار۔

بشجاعت توان گرفت جہان	ہر کہ بد دل بود چہ کار کند
وانکہ جرأت نماید اندر کار	خویشتن را بزرگوار کند

خالد ولید کہ در لشکر اسلام بجرأت تمام معروف وموصوف بود در وقت

رحلت ازین عالم اشک حسرت از دیده مے بارید ومیگفت واحسرتاه که
درچندین صفت مصارف شجاعت نمودم وچندین الم ضرب وطعن را
تحمل کردم وحالا بردی فراش مے میرم چنانچه پیره زنان مے میرند وچون
از اجل چاره نیست بارے بایستے که جان در بهای نیکنامی بدادمے و
سعادت شهادت دریافتمے۔ وهم سخن اوست که آنکه بدل حمایت جان
درگریزمے بیند خیال کج وتصور باطل است زیراکه قوت جمعیت وشوکت
جلادت مردمردان طمع دشمنان را برمے کند وضعف وترس وسستی و
بددلی خصم را برین کس دلیر میگرداند ازین است که بیشتر بددلان و
ترسندگان اعلف شمشیرمے شوند ودلیران ومبارزان ازورطه تلف بیرون مے آیند

هرکه بددل تربود درکارزار باشدش جان بیقرار درکارزار
جرأتے کن پیش مردان درنبرد تا برآید نامت از مردان مرد

مردِ شجاع آنست که نفس را درارتکاب امور عظام حریص گرداند و
دل را بر تحملِ شدائد وآلام بجهت ترقی بر مدارج عظمت واحتشام ترغیب
نماید تا صیت صولتش درهمه آفاق منتشر گردد وآوازهٔ سطوت وشوکتش
دراقطار عالم چون مثل سائر ودائر شود۔

مرا نام باید که گردد بلند که از نام گردد کسے ارجمند
بمردی شود ذکر آزاد فاش چو نام نکوهست گو جان مباش

از اسباب لشکر خود را میفرمود که برمرگ حریص باشید تا زندگانی
بیشتر یابید مردان را آماده شوید تا سرمایهٔ دولت وعزت بدست آید
چه بزرگی دو چیز است یا بنام نیک مردن یا دوست کام زیستن۔

مرگ درچشم هرکه خوار بود درشجاعت بزرگوار بود

هر که جان را عزیز مے دارد	با جهاندار بیش چه کار بود

مرتضی علیه السلام بوقت کارزار خود را بر صف کفار زدے و هر جا که لشکر دشمن بیشتر بودے روی بدانجا آوردے و دلیرانه بمصاف درآمدے و ملاحظۂ حال خود نکردے. یکے پرسید که اے امیر عجب جرأتے مے نمائی و از حفظ احوال خود تغافل میفرمائی امیر گفت بیقین میدانم که اگر اجل رسیده است از قدر حذر سود ندارد و اگر حکم فوت و فنا از دیوان قضا صادر نشد مرا این جرأت زیان نکند و درین باب فرموده اند:-

دو روز حذر کردن از مرگ سزا نیست	روزیکه قضا باشد و روزیکه قضا نیست
روزیکه قضا باشد و کوشش نکند سود	روزیکه قضا نیست درو مرگ روا نیست

آورده اند- که وقتے لشکر حبشه بر ولایت یمن مستولی شدند سیف ذی الیزن بضرورت جدا گشته پناه با نوشیروان برده از و مدد طلبید نوشیروان بفرمود تا جمعے را از دزدان و عیاران و اہل فتنه که در زندان بودند سلاح داده همراه او ساختند و ایشان هزار و هشصد تن بودند پس سیف ذی الیزن با آن مردان در کشتی نشست چون بساحل رسید از کشتی بیرون آمدند سیف فرمود تا تمام کشتیان بشکستند و مجموع طعامہا را بریختند و گفت اے یاران در مملکت یمن درآمدیم و با دشمنان حرب مے باید کرد حالا شما درمیانِ دو کار افتاده اید نیک تأمل کنید که درین اوقات غالب می باید شد یا کشته مے باید گشت بضرورت آن گروه دل از جان برگرفته مردانه بکار درآمدند و آن مردم اندک بر بسیارے از لشکر حبشه غلبه کردند پس مرد کارزار باید که ترس را بخود راه ندہد که رستم دستان گفته است که هزار زخم بر من آید دوستر دارم از انکه بر بستر بیماری هم چو پیره زنان بمیرم -

بنام نکو گشته گردم رواست   مرا نام باید که تن مرگ راست

دهر کرا از سلاطین جرأت و شجاعت بیشتر بوده و در تحمّل شدائد پایداری زیاده نموده زودتر بمنزل مقصود رسیده و چهرهٔ مراد در آئینهٔ عزیمت خویش بموجب دلخواه دیده اند۔

از یعقوب لیث حکایت کنند که وقتے جمعے از جوانان ببستان نشسته بودند و از ظرائف و لطائف چیزها باز میگفتند یعقوب نیز آنجا بود و هنوز بطلب ملک نپرداخته و رایت مردمی و مردانگی برنفراخته یکے گفت لطیف ترین لباسها اطلس ختائیست و دیگرے فرمود ظریف ترین تاجها طاقیهٔ رومی دیگرے ادا نمود که از منازل بوستان های پرگل و ریحان بهتر است دیگر نفر بر کرد که از مشروبات خمر صافی موافق تر است دیگرے چنین نمود که از سایه ها سایهٔ بید سازگار تر است دیگرے عرض کرد که از نغمات سازها آواز عود ملائم تر است دیگرے بیان کرد که برائے ندیمی جوانان خوبصورت زیبا سیرت لائق تر۔ چون به یعقوب رسید گفتند تو هم سخن بگوی گفت خوبترین لباس ها زره است۔ و بهترین تاج ها خود و خوشترین منزلها معرکه حرب و زیباترین شراب ها خون دشمنان و لطیف ترین سایه ها سایهٔ نیزه و ظریف ترین آوازها صهیل اسپان تجیم پوشیده و گرامی ترین ندیمان مردان کاری و مبارزان کارزاری۔

پس طالب ملک باید که نوک سنان آبدارش چون شب روان برای جوهر جان نقب در خزانهٔ سینهٔ دشمن زند۔ و شمشیر زهر بارش مانند سرهنگان عیار پیشه بقصد گوهر روح مهر سرازدرج بدن خصم بر دارد و پادشاه که خود دلیر باشد لشکر او را جرأت بیفزاید و پادشاه بیدل را دولت عالمگیری میسر

نشود و در نصائح الملوک آورده اند هر پیری که اورا خرد نیست همچون چشمه ایست که آب ندارد و جوانی که اورا ادب نیست چون بوستانیست که گل ندارد. و درویشی که اورا معرفت نیست چون دیده ایست که نور ندارد و عالمی که اورا تقوی نیست چون اسپی است که لجام ندارد و توانگری که اورا احسان نیست چون درختیست که میوه ندارد و صاحب جمالی که اورا حیا نیست چون طعامیست که نمک ندارد و سلطانی که اورا عدل نیست چون ابریست که باران ندارد و عالمگیری که اورا شجاعت نیست چون بازارگانیست که مایه ندارد۔

آورده اند:۔ که یکی از سلاطین عرب را روزی با دشمنی اتفاق محاربت افتاد چون هر دو لشکر صف کشیدند امرای دولت ملک عرب را گفتند ای ملک مهم حرب از دو بیرون نیست یا نصرتست یا هزیمت اگر بحکم قضا و قدر شکستی بر لشکر ما افتد تدارک آنجا جوئیم گفت بگریزیم هر که مرا جوید از رعایت پروردگار محروم باد لیکن اگر غلبه خصم را باشد مرا در میدان زیر سم اسپان طلبید یعنی غالب میشوم یا کشته میگردم۔

یا بر آئیم بچرخ گردنده — یا شوم زیر پا سر افگنده

آورده اند که دران حرب شمشیر می زد و بر لشکر خصم حمله می برد تا وقتیکه آفتاب به نصف النهار رسید و حرارت بر دل مبارزان غلبه کرد و لب ها از تشنگی خشک شد و غبار کارزار بر رخسار ها نشست یکی از خواص غلامان سلطان عرب با ظرفی آب بر عقب ملک می تاخت تا نزدیک وی رسید گفت یا ایها الملک تشنه شده باشی ساعتی توقف فرمائی تا قدری آب بیاشامی ملک گفت تیغ آبدار من از من تشنه تر است بخدای که تا او از خون دشمن

سیراب نشود من تشنگی خود را تسکین ندہم و بواسطۂ این عزمیت درست و جرأت تمام و شجاعت کامل حق سبحانہ او را بر دشمن ظفر بخشید ۔

کسے را کہ ایزد کند یاوری ۔ کہ یارد کہ با وی کند داوری

از سکندرِ ذوالقرنین پرسیدند کہ نشانِ پادشاہِ دلیر چیست گفت آنکہ نپرسد کہ دشمن چند است بلکہ تفحّص کند کہ کجاست و ہر آئینہ چنین سوارے

چو شمشیرِ ہندی بگیرد بدست ۔ بصفِّ اعادی در آرد شکست
بگرزِ گران سنگ و شمشیر تیز ۔ روان در جہان افگند رستخیز

نوشیروان از بزرجمہر پرسید کہ شجاعت چیست گفت قوت دل۔ گفت چرا قوت دست نمیگوئی گفت اگر دِل قوی نیست قوت در دست نمی ماند و من شنودہ ام کہ یکے از مبارزان عرب پیر شدہ بود باوجود ضعف پیری قوّتِ دل داشت روزے میخواست کہ سوار شود دو کس بازوی او گرفتند تا سوار شد بے ادبے آغاز طعنہ زدن کرد کہ ازین کس چہ کار آید کہ دو کس باید کہ او را سوار کنند شجاعت او چہ خواہد بود پیر سخن او بشنود گفت آرے دو کس باید کہ او را سوار کنند اما ہزار کس باید کہ او را فرود آرند نوشیروان سخن حکیم را مسلّم داشت و فرمود کہ راست گفتی قوت دست تابع قوت دل است۔ ؎

آدمی را قوت دست از دل ست ۔ ہر کہ او را دل قوی بازو قوی

در وقتیکہ سکندر بعزیمتِ تسخیر اقالیم عالم سوار میشد ارسطو را طلبید و گفت اے حکیم درین میدان کہ قدم نہادہ ام و این مہم را کہ پیش گرفتہ ام ہر آئینہ مرا دوستان و دشمنان پدید آیند با ہر یک از ایشان چگونہ معاش کنم گفت اے ملک اصل آنست کہ تا ممکن و مقدور باشد دشمن انگیزی نکنی

و بر دوستان خواری روا نه داری و اگر دشمنی پیدا شود او را باستماله و
دلنوازی اختصاص دهی تا دوست شود و دوست را بعزت و حرمت
خاص گردانی تا از دوستی بر نگردد اسکندر فرمود که زیادت کن حکیم فرمود
از کار دشمن غافل نشوی اگرچه اندک باشند و بر لشکر اعتماد نکنی اگرچه بسیار
باشند و تا مهم بسخن نرم و آهسته ساخته تواند شد کلام درشت بر زبان
نرانی - و کار تا بتازیانه بر آید شمشیر از نیام بر نیاری - اسکندر فرمود که شاید
کار من با خصم به محاربت انجامد دران بچه کیفیت مدخل توان کرد و بکدام
نوع اقدام توان نمود حکیم گفت که مآل حرب از دو بیرون نیست یا تو
بحرب کسے میروی یا کسے بحرب تو مے آید - اگر تو بحرب کسے قصد
کردهٔ ده شرط رعایت باید کرد اول باید که غرض ازان جنگ جز خیر محض
نباشد و طلب دین حق و دفع ظلم و فساد بود دوم توجه باید نمود بحضرت
عزت تعالی شانه و ازو یاری طلبیدن و در دعای خیر و صدقات
کوشیدن و از اہل قلوب و قبور استمداد ہمت فرمودن سوم شرائط
حزم و سوء الظن بتقدیم رسانیدن منہیان و جاسوسان بر کار باید کردن
و تفحص لشکر خصم و کیفیت احوال و کمیت رجال ایشان بواجبی نمودن
چہارم با لشکرے توجہ باید کرد که ہمہ یک دل و یک زبان باشند که اتفاق
سپاه با پادشاه موجب فتح و نصرت و سبب ظفر و قوتست چنانچه گفته اند

کسے را ظفر بر ظفر حاصل ست — که در پر دلی لشکرش یکدلست
سپه را که فیروزمندی رسد — ز یاران یکدل بلندی رسد

و موافقت اکابر و اتفاق بزرگان خصوصا امرا درین باب ضرورست
پنجم لشکر را وعده های نیکو دادن و به نویدهای بزرگ مستظهر گردانیدن

دنیت باید کرد که آن مواعید به وفا رسد. ششم تا توان بنفس خود مباشر حرب نباید شد. که اگر شکستی روی نماید آن را تدارک توان نمود. هفتم در تدبیر کار لشکر کشی و سپه سالاری کسی را اختیار باید نمود که بسه صفت آراسته باشد اول شجاع قوی دل بود و بدان شهرت یافته باشد و نام و آوازه پیدا کرده تا ازان ترس و هراس در دل دشمن افتد دیگر رائی صائب و تدبیر تمام داشته باشد و مداخل و مخارج جنگ را دانسته که جاری باشد که رای به از شجاعت بکار آید و انواع حیل و خدع بکار باید برد که خدع در حرب مکروه نیست بلکه مستحسن است دیگر ممارست حروب کرده باشد و صاحب تجارب شده که فوائد تجربه بسیار است. شرط هشتم آنست که چون کسی در اثنای حرب بمبارزت و شجاعت از اقران و اکفا ممتاز شود در عطا و صلت و ثناء او بباید افزود. بلکه دران باب مبالغه باید نمود تا دیگران را نیز میل هواداری و جان سپاری شود. نهم در روز حرب از غفلت دور باید بود که بسیاری بوده که ظفر نزدیک رسیده و یک نفس از جنگ غافل شده اند و بدان غفلت کار دگرگون شده. دهم اگر لشکر خصم شکسته گردد در پی ایشان نباید رفت و بزودی کسی در عقب نباید فرستاد که چندین کرت واقع شده که لشکر باز گشته آن فرستادگان را زده اند و قوت باز یافته معاودت نموده اند و لشکر غالب را مغلوب ساخته و اگر کسی بحرب تو آید و تو در صدد دفع او نئی از دو چیز بیرون نیست با نزاطافت مقاومت او هست یا نه اگر هست اولی آن است که بهر نوع از انواع تدبیر که ممکن باشد او را از مقام دشمنی بباید گزرانید و اگر این صورت دست ندهد شرائط حرب آنچه مذکور شد رعایت

باید فرمود و اگر طاقت مقاومت نیست جاسوسان و دیده بانان بر کار باید کرد و در محافظت راه‌ها و دربندها و استحکام قلعه‌ها و ذخیره نهادن تقصیر نباید نمود و در طلب صلح بذلِ اموال و استعمال حیل و مکائد ضرورتست و اگر دشمن طلب صلح کند از صلح ابا نباید نمود و اصلا ستیزه و لجاج پیش نباید گرفت چه لجاج مذموم است و طالب صلح آخر مظفر و منصور گردد۔

ستیزه مکن زانکه بادِ ستیز ستیزه بجائے رساند سخن کند عاقل اندر رهِ صلح سیر	کند باغ انصاف را برگ ریز که ویران کند خان و مانِ کهن تو این راه میرو که الصُّلحُ خیر

سکندر این سخنان را دستور العمل ساخته بنایِ جنگ و صلح برین نهاد پس صفت شجاعت مراحلِ دولت را بهترین صفتے است *

{از اخلاق محسنی}

رہبر نژادِ نو از کاظم زادہ

ترقی و تمدّن

اے مردم مست بکجا میدوید؟ شما از بادۂ جہل مست شدہ اید و ناب آن را بنا وردہ استفراغ مے کنید۔ بیائید قناعت کار باشید و چشمہای دل تان را باز کنید تا ببینید چگونہ دیو جہالت تمام سرزمین را تسخیر کردہ و روح ہا را در ابدان محبوس و پریشان ساختہ نمے گذارد واردِ بندر سلامت شوند۔

نگذارید این سیل شما را ببرد و بکوشید تا بساحل سلامت برگردید بروید یک کشتیبانے جستجو کنید تا شما را بدروازۂ معرفت رہنمائی کند در انجا نور فروزان میدرخشد واز تاریکی یک است در انجا ہمہ خرسند ہستند و چشم ہای قلب خود را بطرف آن یکے برمیگردانند کہ دوست دارد و اورا تماشا کنند۔ آن یکے کہ نہ شنیدنی و نہ محو شدنی است آنکہ بر دیدہ ہا ناپیدا است و آنکہ تنہا بہ چشم عقل و قلب اورا توان دید۔ (ہدی اللہ ...)

پس از این گہ فہمیدیم کہ در دایرۂ وجود ہستیم و چہ راہے در پیش داریم و پس از اینکہ دانستیم وجود ما غیر ازین جسم ظاہری یک روح حیوانی

ویک نفس ناطقه ویک روح جاودانی یا نفس مطمئنه دارد وانسان حقیقی این یکی است تکلیف ما درین دنیا معلوم و آسان خواهد شد وخواهیم دانست که خوش بختی چیست وآنرا کجا باید جست.

از روی حقایقیکه در فصل گذشته ذکر کردیم بخوبی میتوان ادراک نمود که خوشبختی حقیقی ودائمی را فقط در فراهم آوردن وسایل خورسندی روح حقیقی ودر تحصیل حظوظ معنوی یعنی مشیّت آلهی ودر پیروی از قانون تکامل باید جست. چنانکه بروز یک مرض نشان میدهد که از جادهٔ قواعد حفظ الصحّت کج رفته ایم همچنین ظهور مصائب وبلایا وبدبختیهای فردی ونوعی وسیلهٔ هستند که طبیعت با آنها ما را میخواهد متنبّه سازد که از جادهٔ قانون تکامل واز احکام مشیّت آلهی دور افتاده ایم وراه خطا پیش گرفته ایم. پیروی وانجام دادن آرزوهای مادی فقط تولید خوشی وبخوشبختی میکند که موافق قانون تکامل واحتیاجات روح ما باشد وچون اکثر آمال امروزی بشر مخالف این قانون است بآن جهت او هم از خوش بختی این همه دور مانده است ما باید فراموش نکنیم که مراحل این تکامل مانند پله های یک نردبان است که هر یک از افراد بشر در روی یکی ازین پله ها است وهمیشه رو ببالا میرود واز یک پله قدم بدیگری میگذارد این مراحل را هفت شمردیم مانند جمادیت، نباتیت، حیوانیت، انسانیت، ملکوت، جبروت، لاهوت.

نوع بشر ملیارها سال است که مراحل جمادیت ونباتیت را گذشته است وحالا در مرحلهٔ حیوانیت وانسانیت قدم میزند والبته هر عاقلی میفهمد که هر یک ازین مراحل نیز چندین درجه میتواند داشته باشد چنانکه این تفاوت را در حیوانات وانسانها می بینیم ومثلاً درمیان حیوانات

بعضے ما هست که از حیث هوش و ذکاوت و احساسات و اراده
نزدیک بمرحلهٔ انسانیت شده اند و همچنین در میان آدمیان هم افرادے
هست که از مرحلهٔ حیوانیت چندان دور نمیباشند و بلکه هنوز در اکثریت
انسانها روح حیوانی نافذتر است۔

حالا هر یک از ماها باید بنور چراغ عقل و تمیز مقام خود را پیدا و معیّن
کنیم که در کدام مرحله و یا پله از درجات تکامل هستیم و مثلاً آیا جنبهٔ حیوانیت
در ما غالب است یا جنبهٔ انسانیت و بعبارت دیگر آیا در افکار و اعمال خود
بیشتر تبعیت از نفس حیوانی میکنیم یا از نفس ناطقهٔ انسانی و آیا از عالم علوی
ملکوت پرتوے و انعکاسے در ما هست و یا اینکه ابداً از وجود چنین اعالم
خبرے نداریم و فروغے نمی بینیم۔

پس از تعیین جای خود در نردبان ترقی میتوانیم خط حرکتے برای
خود معیّن کنیم و وسائل مخصوص برای رسیدن بآمال خود را ایجاد و استعمال
نمائیم۔ برائے نیل باین مقصود باید حقائق ذیل را پیشوای خود سازیم و
احکام آنها را بجا بیاوریم۔

۱- هر مرحله که ما در آن هستیم موقتی است یعنی باید آن را بگذریم و در آن
توقف نکنیم و همیشه قدم بمرحلهٔ بالاتر گذاریم چنانکه بچه نیز همیشه در عهد
طفولیت نمی ماند بلکه قدم بدورهٔ شباب و کهولت و شیخوخت میگذارد۔
پس ما پیوسته باید به پیش و بالا نگاه کنیم نه بپائین و عقب کسے که از
پله های نردبانی بالا میرود البته هر پله را که میگذرد میداند که در پشت سر
خود چند پله را گذشته اما دیگر بآنها نظر نمیکند و همیشه نگاهش بطرف
بالا است و الا بزمین مے افتد و وقت خود را تلف میکند۔

ازین جهت هر قدر در مدارج ترقی و تکامل انسانی بالا رویم بیابیم
که همه اینها منزلهای میانه است و بالاتر از آن هنوز بسیاری درجات هست
که باید صعود نمائیم و بمحض رسیدن بیک مرحلهٔ بلند نباید بدان قانع شویم
و تکبر و غرور را بخود راه دهیم و انگاریم که بمقصد رسیده ایم زیرا چنانکه
دیدیم این مراحل تا مقام لاهوتی بالا میرود و منزل مقصود ما آنجاست و هرچه
در میانه هست فقط مراحلی است که ناچاریم از آنها بگذریم مانند کاروانسراهائیکه
در سر راه ساخته باشند و کاروان مدتی در آنها استراحت و توقف نموده احتیاج
خود را تدارک کند و یا مانند کلاسهای مدرسه که آنچه را در عرض سال در آن
کلاس می آموزند باید یاد گرفت بکلاس بالاتر گذشت ـ

۲ ـ هیچ یک ازین مراحل را نمی توان اهمال و لغو کرد و مثلاً از پلهٔ سیم به پنجم
پرید چنانکه یک بچه نیز نمی تواند از کلاس اوّل به سیم بگذرد و از دروس کلاس
دوم صرف نظر نماید و یا یک کاروان دو منزل را یکی کند و یا طفلی بدون
گذراندن دورهٔ جوانی بدورهٔ پیری برسد و یا درختی قبل از دادن برگ و
شکوفه میوه بدهد مگر اینکه آن بچه در نتیجه کوشش های فوق العاده و
کشیدن زحمات بزرگ درسهای دو کلاس را در یک سال حاضر کند یا آن
کاروان بخستگی و بیخوابی و درماندگی تن داده مشقات سفر را تحمل نماید تا
دو منزل را یکی کند، همچنین افراد و اقوام در هر مرحلهٔ ترقی که هستند باید آنرا
طی نمایند تا بمرحلهٔ بالاتر بگذرند ولی سرعت طی آن مرحله موقوف بدرجهٔ
استعداد و قوت و کوشش آنهاست و تاسیس ادیان و فلسفه ها برای این
می باشد که نوع بشر این مراحل را زودتر و آسانتر طی کند این است
که ترقی و تکامل همیشه سخت و پر رنج دیده میشود و با انقلابها و عصبانیتهای

مادی و روحی توأم می باشد. لیکن کسے کہ آرزوی رسیدن بمراحل بالاتر
مے پرورد باید صدمات راه راهم تحمل نماید و یا بعبارت دیگر کسیکه درعالم
ذره این تکلیف را قبول کرده حتماً انقیاد بمصائب و شدائد راهم بعهده گرفته
است والا بے هیچ رنج بنعمتے نتوان رسید و بدون شکنجهٔ خارگلے
نتوان چید چنانکه همه انبیا و اولیا و عرفا و حکما را مے بینم که برای طیّ
چند مرحله از تکامل در یکبار متحمّل چه مصائب و صدمات شده ولیچه
سختی بتربیت و تزکیهٔ نفس حیوانی و انسانی خود کامیاب گشته اند چنانکه
در حدیث آمده که خداوند بلایا را برا ولیا ذخیره کرده است و یکے از عرفا
نیز سروده -

ما بر سر تخت دشمنان را داریم	هر جا که بود دوست نه تیغ آریم
این است طریق ما بیندیش و بیا	گر آئی و خواهی بروی نگذاریم

بنابرین اوّلاً هیچ کسر را برای اینکه در پله های پائین تر از ماست نباید
خوار شمرد و دشمن داشت زیرا همه در یک آن در یک پله نمی توانند شوند
وازین سبب تاسیس مساوات درمیان افراد بشر محال و مخالف طبیعت
است و باین میماند که برای صد نفر بچه که سن ها و قد های مختلف دارند
صد دست لباس که همه دریک اندازه دوخته شده باشد بپوشانند و یا
همهٔ آنها را بجهیدن از روی یک جوی مجبور کنند و ثانیاً تنبلی و تکاهلی و
توقف هر یک از ماها در پلهٔ ترقی نه تنها وقت خود ما را تلف میکند و ما را
از رسیدن بفیض عوالم بالا تر عقب و دور مے اندازد بلکه ترقی دیگران را
هم مانع میشود و مسولیت آن هم بار سنگینے برای ما مے گردد تصور کنید اگر
کسے در یکے از پله های یک نردبان عمومی ایستاده مشغول پختن خیالات

بیهوده شود و نخواهد بالا رود البته آنهائیکه در پله های پائین هستند نمی توانند صبر و تحمل کنند و ناچار باید او را مجبور سازند و یا او را بزمین بیندازند تا راه صعود آنها باز شود ـ همچنین یک فرد و یا یک ملت نمیتواند در سر راه ترقی بایستد و جلو رود و عناد کند والا سیل تکامل بجبر او را از میان میبرد و تابع جریان خود میسازد ـ

چه برای این سیل تکامل محو شدن یک فرد و یا یک قوم ابداً اهمیت ندارد او باید مقصد خود را تعقیب کند بلند و پست شدن و زایدن و مردن ملتها و زرکیدن انقلابها و جنگ ها همه ناشی ازین مقاومت و عطالت است در مقابل سیل طبیعت ـ

۳ ـ آنچه برای ترقی و صعود ما در مراحل تکامل یاری کند مفید و موافق مشیّت الٰہی است و آنچه ما را باز دارد مضر و مخالف احکام طبیعت است ـ بعبارت دیگر تمام افکار و اعمالیکه ما را بطرف پائین و پله زیرین میکشد و یا در یک حال نگاه میدارد بد و مضر است ـ این قانون باید مبنای اخلاق شمرده شود چنانکه در مادیات نیز چنین است و مثلاً کسے که مسافرت میکند نباید چیز ہائے را که محتاج نیست با خود بردارد چه این قبیل چیز ها مانع آسائش اوست یعنی برای مقصود او مضر است و همچنین در هر منزلے از بعض چیز بے نیاز و محتاج ـ برخے چیز ہائے تازه و مفید خواهد شد ـ

بنابرین در نظر من معرفت عبارتست از شناختن مراحل تکامل و فضیلت عبارتست از طی کردن آن مراحل و سعادت عبارتست از ادراک موفقیت در اجرائِ فضیلت ـ

پس هر فرد که میخواهد قدم بر حلهٔ انسانیت گذارد باید از مرحلهٔ حیوانیت دور شود و زنجیر شهوت حیوانی را از پای عقل خود بیرون آورد وگرنه بالا رفتن برای او سخت بلکه محال خواهد شد۔

حالا اگر درجات ترقی را صد فرض کنیم هر کس باید پیش خود فکر کند و ببیند در کدام یک ازین درجه ها می باشد یعنی مقام نفس خود را بشناسد و این هم چندان سخت نیست و ما برای این سه میزان در دست داریم اوّلاً چون در هر یک ازین صد درجه نفوسے هستند که مشغول بالا رفتن مے باشند اگر ما قدرے دقّت کنیم خواهیم دید که در میان افراد نوع بعضے ها از ما عقب ترند زیرا قوای عقلی و فکری و روحی آنها بقدر ما کامل نیست و ما همهٔ اعمال و افکار آن ها تصویب نمی کنیم و آنها در نظر ما مثل بچه ها دیده میشوند که با زیچه های دلخوش کن بازی میکنند و با آنها شاد و از عالم ما بیخبرند و از طرف دیگر اگر نظرے هم بالاتر از خود بیفکنیم اشخاصے را پیدا میکنیم که از ما جلوترند و افکار و اخلاق و اعمال آنها برای ما سرمشق میتواند شود و از تهِ دل آرزو میکنیم که بمقامِ ایشان برسیم۔ البته با مقایسهٔ حال خودمان با این دو طبقه از مردم موقعِ خود را در مدارج ترقی میتوانیم معین کنیم۔

ثانیاً اگر ادوار مختلف عمر خودمان و سالهای گذشته را هم تدقیق کنیم از انجا نیز پے بدرجهٔ ترقی خود میتوانیم برد مثلاً اگر هر کس ده بیست سال گذشتهٔ عمر خود را مانند فیلم هائے سینما پیش چشم عقل خود بیاورند میتواند بفهمد که سابق چه بوده و حالا چه میباشد۔ اگر دران ایام کارهای کرده و افکارے می پرورده است که حالا عقلِ او آنها را تصویب نمیکند

بلکه از آنها پشیمان است پس یقین باید کند که ترقی کرده است و دیگر بر عکس در دورهای گذشته کارهای خوب و فکرهای نیک بجا آورده که امروز از اجرای آنها عاجز است و یاد ایام گذشته برای او مایهٔ حسرت می باشد و آن روزهای خوش و پاک و بی آلایش را آرزو میکند آنوقت قطعاً میداند که از حیث ترقی عقب رفته و تنزل نموده است. لیکن با اینحال باز نباید دلتنگ و نومید شود زیرا هیچ وقت برای اصلاح نفس و ترقی دیر نمیشود و بقول معروف در توبه همیشه باز است و طبیعت همیشه در دستگیری و حمایت فرزندان خود آماده و شایق و مانند مادر مهربان آغوش خود را برای پذیرفتن اولاد گناهگار و حق نشناس خود گشاده میدارد. این کتاب مخصوصاً برای این قبیل اشخاص که بر گذشتهٔ خود افسوس ها میخورند و خود را سست و ناتوان می بینند و لیکن آرزوی شدیدی در دل خود برای زنده شدن و رسیدن بخوشبختی می پرورند رفیق صمیمی و رهبر درستی خواهد بود

ثالثاً آرزوهای ما هم میزان خوبی است برای تعیین مقام خود در مدارج ترقی و تکامل اگر روزی با کمال آزادی بزرگترین و پنهان ترین آرزوهای خودمان را بروی کاغذ بیاوریم و سپس با نظر عقل سلیم و صائب و بیطرفانه آنها را تدقیق کنیم بآسانی میتوانیم بفهمیم که در کدام یک از درجات حیوانی و انسانی قدم میزنیم و کدام یک از عناصر روحی و تکامل در نفس ما بیشتر نفوذ دارد.

همینکه مرد بشناختن نفس خود موفق شد شناختن دیگران نیز برای او آسان خواهد گشت. آنوقت مقام هر کس و هر ذی روح را خواهد

شناخت و موافق درجهٔ تکامل هر فرد بادی رفتار خواهد نمود و باعمال و افکار هر نفسی ارزشی متناسب خواهد داد. در نتیجهٔ این معرفت خواهد فهمید که در تمام عوالم مشهود و غیر مشهود یک سلسلهٔ قوانین ازلی و منتظم حکم فرماست و بقول حکیم نیشاپوری عمر خیام :-

هر چیز که هست آنچنان می باید   هر چیز که آن چنان نمی باید نیست

از روی این معرفت باین نکته پی خواهد برد که هر فرد و هر قوم در هر مرحلهٔ ترقی که میخواهد باشد پارهٔ احتیاجات و استعدادها دارد که مخصوص بخود اوست و در دایرهٔ آن استعدادها و احتیاجها باید ترقی کند و هر وقت پا از دایرهٔ تکامل بیرون گذاشت و راه خطا پیش گرفت دست طبیعت او را بوسیلهٔ مصائب و انقلابهای سیاسی و دینی و اجتماعی براه راست هدایت خواهد کرد چنانکه تاریخ اقوام شاهد این حال است و امروز هم مے بینیم که ملل متمدن که در نتیجهٔ ترقی قوای عقلی چند مرحله از ملل دیگر پیش افتاده اند. چون این قوای خود را بر خلاف قانون طبیعت و تکامل استعمال میکنند و قوای حیوانی را بیشتر بکار مے اندازند و ظفر یاب میبازند و روز بروز بر طمع و نفس پرستی و استبداد و غارت و ظلم بر ضعفا مے افزایند. لهذا دست قاهر مشیت ایشان را تنبیه مینماید و بانواع انقلابها و جنگها و خونریزیها و فلاکتها دوچار ساخته مے خواهد از نو براه راست شان هدایت کند این است که بعضے از متفکرین غرب پی بوخامت اوضاع و آفات تمدن کنونی برده مردم را ایقاظ میکنند و حتی انقراض این تمدن را حتمی میشمارند از طرف دیگر ملل شرق نیز چون بیش از اندازه گرفتار خواب سنگین جهالت و سستی و تعصب گشته و قدرتها و استعدادهای خدائی را در نفس خود شان خفه نموده و عاطل

گذاشته اند واز جادهٔ ترقی و تکامل بسیار دور افتاده و زحمت جنبش بخود نمی خواهند بدهند این است که همان دست طبیعت به بیدار کردن آنان نیز همت میگمارد و ایشان را هم از راه های دیگر با ایفای وظیفه وادار مے سازد بعینه مثل یک مادر مهربان که همیشه مواظب حال فرزند خود است و بمحض دیدن اینکه بچهٔ خود نزدیک به یک خطر است فوری او را خبردار میکند و یا با جبر و زور از محل خطر به کنار میکشد و یا مانند رئیس یک قافله که قبل از کوچ بنگاه میکند تا اگر کسے در خواب رفته باشد بیدار سازد و یا اگر کسے از قافله دور افتاده است او را صدا زند و بقافله بیاورد بدینقرار کاروان بشر در میان تبدلات و انقلابات و پستی ها و بلندی ها منازل تکامل را مے پیماید۔

از همین نقطهٔ نظر است که امروز بیدار کردن حس ملیت و وطن پرستی و شهامت ملی و قلع ریشهٔ تعصب برای ملل مشرق زمین از فرایض است و تولید حس انسانیت و محبت نوع و برادری در قلوب افراد ملل غرب نیز واجب میباشد۔

وقتیکه مرد متفکر پے باین حقایق برد و صفحات عالم خلقت را باین چشم جهان بین مطالعه کرد خواهد فهمید که تکون این همه عوالم گردش روزگار و زمان و چرخیدن این همه ذرات و کاینات چیز خود سرانه نیست و هیچ کدام از موجودات و هیچ یک از حرکات آنان اثر یک تصادف محض و یک شعور کورانه نمیباشد بلکه تمام این عوالم تابع قانون تکامل است آنوقت یقین خواهد کرد که رسیدن بیک خوش بختی جاودانی جز در شناختن و پیروی کردن این قانون ممکن نیست چونکه این قانون مظهر مشیت الهی است

و ما هر قدر از مشیت خدا پیروی کنیم بهمان درجه بسعادت حقیقی نزدیکتر خواهیم شد.

پس برای اینکه از نعمت سعادت بهره‌مند شویم و از بلایا و مصائب محفوظ بمانیم باید پیوسته رو بطرف ترقی و تجدد ره سپار و همیشه بر وفق جریان سیل تکامل حرکت کنیم. از تجدد و ترقی نباید بترسیم و از تمدن و تکامل نباید گریزان شویم لیکن باید دقت کنیم که مانند دیگران دو چار خطا و اشتباه نگردیم. آفات تمدن عصر جدید از همین جا سر زده که آن خطا که در شناختن نفس و روح میکنند در تشخیص ترقی و تمدن نیز ارتکاب و تکرار مینماید و لهذا به بدبختی نوع انسان افزوده است زیرا آنچه این تمدن درخشان بعمل آورده است ترقی میباشد نه تمدن و فرق میان این دو بزرگ است. هر آنچه را که خدمت برفاه و آسایش و تربیت حواس و قوای جسمانی کند ترقی می‌نامیم و هر آنچه را که تزکیه نفس و تصفیه قلب و تأمین وسایل تجلی روح یعنی سعادت جاودانی را دهی کند تمدن میشماریم. پس تمدن صحیح آن است که بتواند به تکامل طبیعی بشر خدمت کند ترقی بیشتر برای تأمین وسایل آسایش مادی و جسمانی است نه برای تهیه اسباب تجلی روح که انسانی حقیقی میباشد. ترقی مانند بزرگ شدن بچه است که طبیعت قهراً آنرا بعمل خواهد آورد. یعنی بچه روز بروز بزرگتر و قوی‌تر و تا یک درجه هم عاقلتر خواهد شد ولی تا تربیت نشود و قوای او تنبیه و ارشاد نگردد او را مرد کامل نتوان شمرد. همین طور است حال ملت‌ها و هیئت جامعهٔ بشر اینها هم طبیعتاً و قهراً پیش

میروند و ترقی میکنند ولی تا روزیکه بوسیله یک تمدن صحیح تربیت نشده اند بدرجه کمال نزدیک نخواهند شد.

در نظر من تمدن صحیح آن یکی است که بکمال معنوی نوع انسانی خدمت کند و راه آن هم عبادت است از تولید وحدت و محبت و فضیلت هر ملتی که این سه حقیقت را در نهاد افراد خود پرورش دهد و در اعمال و اقدامات و افکار خود آنها را نافذ سازد او را یک ملت متمدن توان شمرد و توان گفت که او بطرف کمال انسانی راه سپار است.

غرض من از وحدت این است که در نظر مرد که خود را انسان می نامد تمام افراد بشر برابر باشد و او همه ابنائی جنس خود را برادر خود شمارد و مانند برادر با ایشان رفتار کند آیا واقعاً هم چنین نیست اگر قبول داریم که همه را یک خالق آفریده و زمین هم مسکن مشترک و طبیعت هم مادر و مربی عمومی نوع بشر است دیگر چرا نباید همدیگر را برادر بشماریم و به ریختن خون یکدیگر کمر بندیم. اگر این حقیقت قبول شود حقیقت دوم که محبت است خود بخود در دلهای افراد انسانی میزاید و تمام زنگهای خصومت و نفرت و تکبر و حقارت را نسبت به یکدیگر از دلهای اقوام و افراد میزداید و از این دو قوه حقیقت سیم یعنی فضیلت بعمل می آید و هر چه از خس و خاشاک اخلاق ذمیمه مانند ظلم و غارت و خودپرستی و طمع و حسد و غیره باقی مانده باشد همه را می سوزاند و نوع آدمی را بمرحله کمال و بمصطبه سعادت میرساند و هم چنین اگر از فضیلت آغاز کنید بمرحله وحدت میرسید زیرا فضیلت تولید محبت میکند و محبت نیز وحدت و سعادت میزاید.

حالا خودتان تفکر کنید و انصاف دهید از تمدنات کنونی کدام یک باین حقایق خدمت کرده و کدام وسایل را برای از قوه بفعل آوردن اینها اختراع نموده است آیا کاملاً برعکس این راه نرفته و بانتشار دسرایت انواع مظالم واستبلاء و نفس پرستی و تزئید فلاکت و مصائب و شدائد و قتل و خونریزی و غلبهٔ حرص و شهوت خدمت ننموده است

هیچ کس انکار نمیتواند کند که تمدنات کنونی جنبه هایِ خوبی هم داشته و نه تنها از حیثِ تأمین آسایش و تسهیل نقلیات و آبادی بلاد و تزئید ثروت و محصولات و سایر وسایل مادی خدمات بزرگی نشان داده بلکه در عالم علم و معرفت و حریت و صنایع مستظرفه و حقوق و فلسفه و غیره نیز نژنی ها و نابغه هائی بزرگی بوجود آورده که با آثار جاویدان و بافدا کاریها و زحمات خود بسیارے از گوشه های تاریک حیات بشر را روشن ساخته اند و بسیارے از آلام و اکدار زندگانی را تسکین نموده اند اما با وجود این که میتواند ثابت کند که جامعهٔ بشر روی هم رفته خوشبخت تر شده و بدرجهٔ کمال نزدیک تر آمده است آیا در مقابل این همه اختراعات و کشفیات علمی و فنی و تسهیلات نقلی و اقتصادی و تزئینات مادی و فکری مقدار مصائب و آفات و امراض و تلفات هم زیاد نشده است آیا در برابر این همه آثار حیرت بخش علمی و فنی جنگ جهانگیر گذشته را هم نباید زادهٔ طبیعی همین تمدن شمردن و آیا همین تمدن با تشکیلات کنونی و فریبهای سیاسی امروزی خود چنانکه بعضی از متفکرین و محبان بشر حدس میزنند و بلکه یقین دارند یک قتلگاه تازه برای ملتها حاضر نمی کند.

پس اگر غرض اساسی از یک تمدن خوشبخت کردن آدمی زادگان

و نزدیک نمودن ایشان بدرجهٔ کمال می باشد آیا تمدّن ماکنونی باین
مقصد خدمت کرده ومیکند؟ طبیعی است که نه! چه مے بینیم که شمار
بدبختان ومصیبت زدگان وانتحار کنندگان وگرسنگان وبیکاران
ودزدان ومختلسان ودیوانه شدگان روز بروز بیشتر مے شود وآه و
فریاد بیچارگان وفقیران در تمام ممالک اروپا وامریکا بسوی آسمان
وخالق جهان بلند است واز نه هزاران دلها گاه گاهے نالهٔ شنیده میشود
که گفتهٔ شاعر حساس وحقیقت بین ایرانی را بیاد مے آورد وانعکاس
آن را دقیقهٔ نیلگون سپهر تکرار میکند۔

اے مرگ بیا که زندگی ما را کشت

بعضے از مدققین احوال روحی واجتماعی ملل محذورات وخطرات
آفات تمدن غرب ملتفت شده ودران زمینه اظهار عقیده کرده
اند۔ وچند نفر هم درین باب بسیار بدبین بوده وبرین تمدن لعنت
فرستاده اند احصائیه های اخلاقی وجنائی وتلفات نفوس وغیره این
بدبینی را تا یک درجه تائید میکند لیکن این کتاب مساعد بشرح دادن
این عقائد نیست وفقط بچند اشاره اکتفا باید کرد۔

"تولستوی" مانند "ژان ژاک رسو" میگوید برای خوش بخت شدن
باید از ریاکاری های تمدن کنونی دست کشید۔ آیا تمدّن چیست؟
ممکن است کسے تلفون داشته باشد وباوجود این وحشی بماند تلفون
وراهِ آهن والکتریک تولیدِ تمدُّن نمے کند۔ تمدُّنِ صحیح آن است
که مرد بتواند نفس خود را اداره کند ونیک را از بد جدا سازد محسنات تمدن
صحیح نه در کارهای ظاهری وخارجی بلکه در امور باطنی مرد ودر کارهائیکه

از باطن سر میزند ظهور باید کند" فیلسوف فرانسوی "ارنست رنان" نیز نوشته است که نیکی کردن و نیک شدن احتیاج بعلم ندارد. حکیم امریکائی "امرسون" همچنین میگوید.

قدرت صنایع و تکنیک که ما این همه بآن مباهات مے کنیم آنقدرها اهمیت ندارد که ما بآن امید هیم بزرگترین مردانِ جهان بدون تکنیک هم مرد بزرگ بوده اند "نیوتون" بے داشتن تلگراف و چراغ گاز و واگونهای بخار و گالوش و کبریت دیا جوهر انزکه درد هارا تسکین میکند باز مردے بزرگ بوده است. و همچنین "شکسپیر" و "آلفرد" و "سیپیون" و "سقراط" بسیارے از حقایق مارا دعوت میکند بانیکه خوش بختی را در جاهای عمیق تر باید بجوئیم نه در قوهٔ بخار و در عکاسی و بالون و فن نجوم این آلات و اسباب دارای بعض خصایص قابل سوال است یعنی مولد عکس العمل میباشد. اما ماشین و آلات خاصیت تسخیر کردن دارد و مثلاً کارگر ماشین نساجی خودش نیز بمنزلهٔ یک قماش تنزل میکند و ماشینیت هم ماشین میگردد. اگر ما این آلات را بکار نبریم آنها مارا بکار مے برند بمعنای حقیقی تنها ترقیات معنوی و اخلاقی از کارهای ممتاز تمدن شمرده میشود. شخصیت آن مرد عبرانی یعنی موسیٰ و آن مرد هندی یعنی بودا و حکمای هفت گانهٔ یونان و سقراط و "زنون" و طلوع عیسیٰ در میان یهود و وجود حقیقت شناسائی مانند "سوس" و "سادونارولا" و "لوتر" در میان عیسویت جدید همه یک سلسلهٔ ظهورات ترقی بخشی هستند که به نژادهایِ بشر افکار و عقاید تازه آوردند و میزان حیات آنهارا بالا بردند و در مقابل این قوه های قادر و مؤثر آیا چقدر بے معنی خواهد شد اگر ما

از اختراع باروت و صنعت چاپ و قوهٔ بخار و چراغ گاز و کبریت و گالوش دم بزنیم اینها پارهٔ بازیچه و افزارهائی است که بوسیلهٔ آنها امنیت و آزادی و آسایش را فراهم میسازیم درصورتیکه خود اینها نتائج صحت اخلاقی هیئت جامعه است ما البته ازین هنرها و صنعت ها متشکریم که زندگانی خانگی و خارجی ما را آسان تر و فرح بخش میسازند اما باید بدانیم که آن قوهٔ عالی که آتش و هادم (نفی) را شعله ور و متمدن را متمدن میسازد عبارت از فضیلت اخلاقیست و بس بلی این فضیلت اخلاقیست که اگر برچیده شود همه آن چیزهائی را که ما امروز مقدس و مایهٔ شرافت میدانیم عقب خواهند دوره سابه خواهد گذاشت مانند یک نور عظیم الکتریک که چراغ نفطی را چون سایهٔ تاریک نشان میدهد۔

آری تمدن غرب با این همه ترقیات فکری و عملی خود که در نظر اقوام وحشی هر یک از آنها یک معجزه شمرده میشود آنقدر بسعادت بشر کم خدمت کرده که بعضی ها باین عقیده افتاده اند که اساسا سعادت با تمدن نمیسازد و خوش بختی جز در سایهٔ سادگی و قناعت و ترک دنیا ممکن نیست صفحات این کتاب اجازه نمیدهد که درین موضوع عقاید متفکرین را شرح و هم دلی همین قدر میگویم که اگر یک احصائیه بین المللی ترتیب داده شود و اشخاص خوش بخت و بدبخت ممالک را بشمارند یقینا نسبت بعدد نفوس مقدار بدبختان ممالک غرب بیشتر خواهد شد درین صورت معرفت نفس و شناختن قانون تکامل برای احراز خوش بختی کافی نیست بلکه باید اولاً میان ترقی و تمدن فرق گذاشت و ثانیاً ترقی و تمدن را خادم تکامل و سعادت قرارداد چنانکه در فصل آینده شرح خواهیم داد۔

وگرنه نمدنے که در آغوش وی بلیونها افراد بشر بمنزله اسیر افتاده و گرد رها خانواده دو چار سفالت گردد و حسّ محبت فامیلی و وظائف مادری از میان برود و شیطان نفس و شهوتِ حرص و طمع کوس لمن الملکی زند هرگز ضامن سعادت نتواند شد۔

در شمارهٔ ۱۲ مجلهٔ "علم فکر" که در انگلستان منتشر میشود موٴسس آن مستر "تاری توماس هامبلین" در زیر عنوان "عیسیٰ و یک دنیای دیوانه" چنین مینویسد:۔

ما در یک دنیای دیوانه و در میان یک محیط دیوانه زندگی میکنیم دنیائے دیوانه و زمان هم دیوانه شده و هر چیز از شیرازهٔ خود بیرون آمده است زیرا عیسیٰ فقط اسم بلا مسمّیٰ گشته و عیسویّت عبارت از یک تصویر شده که در اطراف آن پارهٔ مسائل و نظریات فقهی بافته میشود دنیا از روی اقوال غیب گویان و حتی سیاسیون خود مان رو بطرف یک جنگ تازه میرود علت آن هم این است که ما ها نمی خواهیم حرفهای عیسیٰ را پیروی کنیم و بصحبت کردن از آنها قناعت می نمائیم۔

اگر مجادلهٔ لفظی دنیا را نجات میداد خیلی وقت پیش از این نجات داده بود و اگر علم فقه و عقاید دینی دنیا را نجات مے بخشید یقیناً تا حال که هزار و نهصد سال از زمان عیسیٰ گذشته است نجات بخشیده بود در صورتیکه عیسیٰ تعلیماتے بدنیا آورد که اگر آنها را پیروی میکردند انسانها را از بلای جنگ و خصومت و حرص استیلا میرهانید و همه مصائب هم از جهان رخت بر می بست فقط معدودی پیروی از وی کردند و آنها را مردم دیوانه شمردند امروز هم اگر کسے آن حرفها را تعقیب و تعلیم کند

اورا مستحق انداختن بمریض خانهٔ دیوانگان میشمارند - حرف زدن و فکر نمودن بر وفق تعلیماتیکه عیسیٰ در بالای کوه داده بود طوری در نظر مردم کنونی غریب و خارق العاده شده که هر کس این کار را کند اورا متهم باختلال شعور میسازند -

عنوان این مقاله را نویسندهٔ آن از عنوان یک کتاب برداشته که یکی از رهبانان انگلیسی مستر "والتروین" بتازگی منتشر ساخته و در آن مینویسد که از روی تفسیر آیات انجیل چنین بر مے آید که در سال ۱۹۲۸ سنه یک جنگ تازه ظهور خواهد کرد صاحب مقاله هم علاوه میکند که اگر ملتها از کردهٔ خود پشیمان شده و افکار خود را عوض کنند ازین بلای عظیم جلوگیری نواند شد - بعقیدهٔ من اگر جنگے هم پیش نیاید اثرات و خیمهٔ اوضاع کنونی کمتر از نتائج یک جنگ نیست -

البته خواهید پرسید که پس چاره چیست من با این اظهارات خود نمیخواهم بگویم که باید دست از هر گونه ترقی کشید و بر زندگانی چند هزار سال پیش برگشت و مانند جغدها در بیغوله ها و خرابه ها مسکن گزید و این تمدن را با همهٔ آثار خود نابود ساخت نه بلکه میخواهم بگویم که باید راه تکامل را پیدا کرد و میزان اعتدال را بدست آورد یعنی هرگز جلو ترقیات فکری و فنی و مادی را نباید گرفت بلکه آنها را در راهِ سعادت و کمال بشر بکار برد و باین مقصد مقدس آنها را بوجود آورد این راه هر قدر سخت و دور و محال بنظر بیاید چارهٔ جز پیمودن آن نیست و نیل بسعادت و کمال منحصر به پیروی این شاهراه است و بس -

برای این کار باید اوّلاً اساس تعلیم و تربیت را در روی نوع

خواہی قرار داد و حقائق سہ گانۂ کمال را کہ در بالا ذکر کردم یعنی وحدت و محبت و فضیلت را شرط اساسی تعلیم و تربیت نژاد نو ساخت تا افراد نسل جدید در آغوش این محیط روح پرور نشو و نما یابد و اقلاً زمامداران و سیاست مداران نسل آیندہ با این افکار جدید و روح پرور تربیت شوند و میان ترقی و تمدّن صحیح فرق لازم گذاشتہ افراد و نوع و ملت خود را درجادۂ ترقی و تمدّن صحیح سیر دہند۔ و ثانیاً ارباب اختراعات و کشفیات و ہمہ انجمن ہا و فرقہ ہا و محفلہا و متفکرین و علما و بخصوص مطبوعات ملل این حقایق را محور اعمال و ہدف آمال خود سازند تا بتدریج حیات و افکار مردم عوض شود و زمام مقدرات بشر بطرف کمال برگردد۔

مقصود من از تمدّنِ صحیح این است کہ از یکطرف دست از ترقی دادن علوم و فنون و سعی و عملِ با آن سرعت و شدّت کہ مردم حالا معتاد شدہ اند نکشند ولے از طرف دیگر در پشت سر ہر عمل و ہر اقدام و ہر اختراع و ہر فکر یک روح معنوی و یک ایدہ آل اخلاقی جا دہند و چنانکہ گفتم وحدت و محبّت و فضیلت را محور افکار و اقوال و اعمال خود سازند زیرا رسیدن بدرجۂ کمال و بآستانِ خوش بختی جز ازین راہ ممکن نیست ÷

{رہبر نژاد نو ختم}

Library Sri Pratap College.
Srinagar.

عیارِ دانش

در پرہیز کردن از کینہ داران و تکیہ و اعتماد نکردن بر چاپلوسی ایشان

رای دابشلیم۔ برہمن نیک بخت و راہنمای خرد از بیدپای برہمن پرسید کہ اے دانای رازِ نہانخانۂ دانش از ہر گونہ نصیحت کہ سرمایۂ دولت ہمان تواند بود بگفتنِ آن ...... بر من منت نہادی۔ اکنون میخواہم کہ باز نمائی کہ با گروہ آدمی زادکہ بہ بد درونی و کینہ داری گرفتار اند چگونہ زیست باید کرد اگر یکے از آنہا چاپلوسی نماید باور توان کرد یا نی۔ برہمن گفت اے کاردانِ پیش بین خردمندان کہ بنور آگہی دلِ ایشان روشن شدہ است از دوستِ آزردہ خاطر ملاحظہ بسیار میںمودہ اند و از مصاحبت او پرہیز میکردہ خصوصاً کہ سواد خوانان صفحۂ پیشانی کہ بہ نیروی دانش و نور خاطر راز پنہانی دل میخواند نشان بد درونی کینہ داران آزردہ خاطر معلوم کنند ہر آئینہ از ایشان کشادہ روئی کہ ظاہر سازند فریب نخورند و بر گفتار و کردار این گروہ اعتماد ننمایند اگر چہ این سخن احتیاج ندارد کہ برای آن دلیلے آوردہ شود چہ خرد درست اندیشہ در قبول این نمی ایستد لیکن برای فہماندن گونہ بنیان داستان چکاوک نیک دست آویز نیست

رای پرسید چگونه بوده است آن۔

حکایت :- برهمن گفت آورده اند که ملک بود نام او ابن مدین و بامرغے که او را چکاوک گویند میلے بسیار داشت با این زبان گویا و دل دانا داشت همواره ملک با او سخن گفتے و جوابهای درشت و سخنان شیرین شنیدے ناگاه آن چکاوک در کوشک شاه بیضه نهاده بچه بیرون آورد ملک از بسیار دل بستگی فرمود تا او را بحرم سرای بردند و خدمتگاران حرم را حکم شد که از حال او و فرزندان نیکو خبردار بوده در نگاهداشت و پرورش کوشش بسیار بجا آورند و در همان روز در خانهٔ ملک نیز فرزندی خجسته روی مبارک قدم بوجود آمد چنانکه شاهزاده را با او الفتے تمام پیدا شد و شاهزاده و بچهٔ چکاوک هر دو بالیده گشته ببازی در آمدند و هر روز چکاوک بکوه ها و بیشه ها رفتی و از هر میوه که مردم آن را ندانستندے و اگر مے دانستندے ره بآن نتوانستے برد دو تا آوردے یکی را برای شاهزاده گذراندے و دیگرے را به بچهٔ خود خوراندے و در اندک زمان خوردن از خوردنی های خوش مزه ببالیدند و بزرگ شدند و چکاوک را ازین نیکو خدمتی جاه بزرگ افزود روزے چکاوک بکارے رفته بود و بچهٔ او در کنار شاهزاده خفته ناگاه بر حسب دلبر بچهٔ خود دست او را ریش گردانید شهزاده در خشم شد و او را بر زمین زد چنانکه جان در ساعت سپرد چون چکاوک باز آمد بچهٔ خود را کشته دید از دردمندی نزدیک بود که هلاک شود با خود اندیشید که این گرد بلا تو انگیختهٔ ترا آشیانه بن غاری یا سر دیواری باید حرم سرای سلطان چه جائی تست اگر بگوشه و توشهٔ نامرادی خود قناعت میکردی امروز بدین بلا گرفتار نمی شدی بیوفائی

اہل دنیا سخنان درد آلود میگفت و در نکوہش خود کہ زیادہ طلبی پیش گرفتہ خود را باین روز نشاندہ سخن میراند و از آزردگی کہ داشت و کینہ کشی کہ میخواست بر روی ملکزادہ نشستہ و چشم جہان بین او را بر کندہ و پرواز کردہ بر کنگرۂ کوشک بنشست خبر بملک رسید برای چشم پسر گریہ ہا کرد و خواست کہ بحیلہ مرغ را در دام فریب آوردہ بسزای لایق رساند پس خود نیز بسوی کوشک آمد چکاوک را گفت ای مونس روزگار فرود آی اگر از درد ماتم پسر خود دیدۂ نور چشم مرا بر کندی باکی نیست حالا عیش مرا برہم مزن و از فراق خود مرا مسوز چکاوک آواز بر کشید کہ ای ملک دانایان ما را از صحبت آدمی زاد پرہیز فرمودہ اند کہ آدمی زاد از جانب خود کارہای بزرگ را اندک شمارد و از طرف دیگران اندک سہوی بسیار شناسد و مرا شومی آز و مہربانی تو از نصیحت بزرگان دور انداختہ از گوشۂ وطن بر آوردہ سرگرم خدمت تو ساختہ بود و بخود قرار دادہ بودم کہ بقیۂ زندگانی را در ملازمت تو گذرانم اکنون کہ حق خدمت دیرینہ مرا بنظر نیاوردہ باندک گناہے پسرم را کُشتند مرا نصیحت بزرگان خود بخاطر آمد و دیگر سر آن ندارم کہ ترا ملازمت کنم و اگر دانستمے کہ جان شیرین را عوض است یکبار دیگر پیش تو مے آمدمے آزمودہ را آزمودن از دائرۂ خرد بیرون آمدن است نشنیدۂ کہ بزرگان پیش بین یک چیز را دوبارہ نیازمایند و نیز بر دل ہوشمند ملک پوشیدہ نخواہد بود کہ گناہگار را ایمن زیستن از بیخردی باشد اگر عذاب و سزای او بالفور نرسد آخر کار بپاداش بدیہا گرفتار خواہد شد و اگر بخت و طالع مدد کند و پیش از آنکہ سستی و بلائے ببیند رخت ہستی بربندد فرزندان و خویشان و دوستان

اورا آزار ها رسد که طبیعت آدمی نزاد بلکه هر جاندار بر مکافات سرشته شده است اکنون که من کینه پسر خود را کشیده ام و پسر ترا آزرده ام چگونه دل بملازمت نهم مگر ملک داستان دانا دل و دزدان گوش نکرده است ملک پرسید چگونه بوده است آن۔

حکایت:۔ چکاوک گفت آورده اند که در شهر رقّه درویشی بود با خلاق پسندیده و صفات ستوده وآراسته نام او را دانا دل گفتندے و بزرگان آن شهر او را دوست داشتندے درویش هنگامه دکان خود را برهم زده بتکاپوی رضای الٰہی سفر نموده و در تنهائی و بیکسی روزگار گذرانیدن گرفت جمعے از دزدان بوی رسیدند و بگمان آنکه پیش او زر و جواهر بسیار است قصد کشتن او کردند دانا دل هر چند که اظهار بیخبری خود کرد سود نداشت باور نداشتند خواست که بسخن و نصیحت خلاص شود فائده نکرد درویش دران دشت تنهائی در کار خود فرومانده بود و چپ و راست نظر مے افگند که مددگارے پیدا شود ناگاه جوقے از کلنگان گذر بران جا افتاده دانا دل آواز برکشید که اے کلنگان درین بیابان بدست ستمگاران گشته میشوم برای خدا کینه من ازین جماعت بخواهید و خون من از ایشان باز طلبید دزدان بخندیدند و گفتند چه نام داری گفت دانا دل جواب دادند که از دانائی غیر از نامی نداری و گروهی که بیخبر باشند کشتن آنها چندان زیانے ندارد دزدان درویش را بکشتند و چون خبر کشتن او باهل شهر رسید ملول گشتند و افسوسها خوردند و پیوسته کوشش نمودند تا کشندگان او پیدا نمودند آخر کار پس از زمانے روز بسیار مردم بنمازگاه فراهم آمده بودند کشندگان دانا دل نیز حاضر شده بودند درین میان جوقے از کلنگان از هوا درآمدند و بربالای سر دزدان پر واده مے کردند و فریاد مینمودند یکے از دزدان با یاران

خود گفت ہمانا کہ کلنگان خون دانا دل مبطلیند یکی از مردم شہر نزدیک آنہا نشستہ بود این سخن بگوش در رسید و بدیگرے باز نمود تا آنکہ این خبر بحاکم رسید حاکم ایشان را در بند ساختہ باندک شدتے سرگذشت تمام باز گفتند و از راہ مکافات بقصاص رسیدند و این داستان برای آن آوردم تا ملک را معلوم میشود کہ از من چنین کارے ناپسندیدہ کہ شدہ است حکیم کہ از راہ مکافات در آمدم و چون از من این کار بظہور رسیدہ فرمان خرد آن است کہ بفرمودۂ تو اعتماد نکنم و گوشہ گزینم ملک گفت کینہ کشی کار گونہ نظران است خردمندان پاداش بدی نیکی کردہ اند پسر من بیگناہی فرزند ترا کشتہ و تو از مردمی عوض جانی بہ چشمی پسندہ کردۂ اے چکاوک بیہودہ در جدائی مکوش کہ اگر از تو بدی ہم شدی من با تو نیکی کردمی۔ چکاوک گفت در دل تو چیزے نباشد اما اندیشۂ خود را چہ درمان کنم باز آمدن من ہرگز صورت نہ بندد ملک گفت این سخنان دور از دوستی بگذار کہ تو مرا بجای فرزندی۔ چکاوک گفت من بدین سخنان ہرگز از جا نشوم و بدام نیایم و پیداست کہ ہرگز من ترا بجای پسر نتوانم شد مردم در حوادث با بہرا آن چہ کردہ اند منکہ مشتی پر جانورم از من حساب چہ باشد ملک مگر داستان پیرہ زن و مہستی نشنیدہ است شاہ پرسید چہ گونہ بودہ است آن۔

حکایت ۶۔ چکاوک گفت آوردہ اند کہ زالی کہن سال دختری داشت مہستی نام از گردش روزگار دختر بیمار شد پیرہ زن گرد دختر گشت و میگفت الہی جان مادر جان مادر فدای تو باد من خود را صدقۂ تو میکنم ہر سحرگاہ با نالہ و آہ میگفت کہ خدایا برین جوان ببخشای و این پیرا فرتوت را در سر کار او کن روز و شب در دعا و زاری میکوشید ناگاہ

ماده گاو وے به اندرون مطبخ رفت وسر در دیگ کرده آنچه بود بخورد وچون خواست که سر بردن آورد نتوانست ماده گاو بیطاقت شده همچنان دیگ در سر از مطبخ بدر آمد وازین گوشه پیره زن را ناگاه نظر بدان صورت افتاد ترسید دانست که افسانه گذاران میگویند که فرشته مے آید وقبض جان میکند همین است همانا بقبض جان مهستی آمده نعره برداشت وبزاری تمام گفتن گرفت:۔

ملک الموت! من نه مهستی ام	من یکے پیره نال محنتی ام
گر تو خواهی که جانش بستانی	اندرون خانه است تا دانی
گر ترا مهستی است اندرکار	اینک اورا سر مرا بگذار
بے بلا نازنین شمر داورا	چون بلا دید در سپر داورا
تا بدانی که نیست در خطری	هیچکس را نه خود عزیزتری

پس همان بهتر که دیگر رشتۀ آشنائی بگسلم وخود را ازین گرداب بلا بکنار کشم ملک گفت اے چکاوک تو خردمندای وسخنان گذشته چه می بینی درحال وگذشت من اندیشه نمائی که مرا با تو چگونه الفتے بوده وهست آئین وفا مگذار دمرا در غم واندوه روا مدار بیش از انکه مرا پسرے آمد مونس آرام تو بودی ودل گرمی من بتو بیش از شادی پسر بود۔ الحال که بسبب تقدیر چشم آن پسر این صورت پیدا کرده تو مرا چنین بے مونس وغمگسار انداختہ کجا میروی قصۀ من وتو همان قصۀ پادشاه است چکاوک پرسید چگونه بوده است آن:۔

حکایت:۔ ملک گفت پادشاہے گوینده داشت خوش آواز همواره اورا دوست داشتی وپیوسته نغمه های دلاویزاو خوشوقت بودے

داین گوینده غلامی قابل را در سازندگی و نوازندگی تربیت میکرد بحدی که از استاد خود گذرانید چون شاه از حال غلام آگاه شد او را از نزدیکان خود ساخته به تربیت او مشغول شد استاد را حسد رنجانیدن گرفت تا فرصت یافته غلام نادر پرواز را بکشت خبر بپادشاه رسید او را طلب فرمود تا بسیاست رسانند چون بحضور آوردند سلطان از روی غضب عتاب آغاز کرد وگفت ندانستی که نشاط بدو قسم بود یکی در سازندگی تو و دیگر در نوازندگی آن غلام چه چیز ترا برین داشت که غلام را بکشتی و نیمهٔ نشاط مرا تباه گردانیدی همین زمان بفرمائیم تا ترا نیز به همان شربت که غلام را چشانیدی بچشانند تا پند دیگران باشد و تو بسزا رسیده باشی - سازنده جواب داد که شاها من بد کردم که نیمهٔ نشاط پادشاه را دور کردم اما پادشاه اگر مارا میکشد تمام نشاط خود را ضایع میسازد بادشاه را این سخن خوش آمد و از کشتن او در گذشت و نوازش فرمود واین داستان برای آن آوردم تا بدانی که پاره از خوشدلی من بواسطهٔ چشم پسر دور شده است و تو نیز که ساز فراق نوازی تمام خوشدلی و شادکامی برطرف میشود پس چگونه خواهد انجامید بکاوک گفت خشم در نهانخانهٔ دل و کینه در گوشهٔ سینه می باشد زبان پیغام گذار نیست نادرست حال دل را دل نیکو داند زبان نادان چه داند ای ملک من به نیروی خرد آنچنان می یابم که دل تو با زبان موافق نیست من خشم ترا نیکو میدانم و خوی و خصلت ترا خوب میشناسم از من که چنین تقصیری رفته باشد از تو یکزمان ایمن نتوانم بود و من از الجمله نیستم که طبیب با و میگفت که داروی چشم ترا فائده مند تر است از داروی درد شکم - ملک پرسید چگونه بوده است آن -

حکایت :- چکاوک گفت مردی نزد طبیب آمد واز درد شکم
بیقرار شده بر زمین می غلطید واز بیطاقتی ناله میکرد و دارو میطلبید
طبیب از همراهان او پرسید که امروز چه خورده است گفتند پارهٔ نان سوخته
طبیب فرمود که داروئی که چشم را روشنائی بیفزاید بیارید تا چشم این دردمند را
دارو کشم آن مرد فریاد برکشید که ای طبیب همه جا هزل و بازی هست
من از درد شکم مینالم و تو دارو بچشم میکشی داروی الم دیده را بدرد شکم
چه نسبت طبیب گفت میخواهم که چشم تو روشن شود واز سیاه تا سفید فرق
توانی کرد تا دیگر نان سوخته نخوری پس ترا دوای چشم بعلاج شکم لازم تر است
چکاوک گفت غرض من از آوردن این داستان آنست تا ملک خیال
نکند که من از جملهٔ آنها ام که سوخته را از ساخته باز نشناسم و خام از پخته
جدا نتوانم کرد ملک گفت میان دوستان ازین نوع که ترا با من واقعه شده
است بسیار وقوع مے آید - آخر از راه خردمندی در آمده بنای دوستی
استوار میکند از آنچه می اندیشی و ملاحظه مینمائی جای آنست امّا آنکه
هر کرا چشم دل بنور عقل روشن شده است و چهرهٔ حال بزیور خرد
آراسته گشته خشم را بر حلم تکیه نه بخشد و تا عفو باشد انتقام ننماید که در حلم و
عفو لذتیست که در انتقام نیست آزار کشیدن مے ارزد - مصرعه

در عفو لذتے است که در انتقام نیست

چکاوک گفت بزرگان گفته اند هر که آسان گیرد دشوار افتد من این کار
دشوار را هرگز آسان نگیرم مرا اینقدر دانائی هست و گرم و سرد روزگار
دیده ام اندازهٔ خشم پادشاهی میشناسم و پایهٔ گناه خود را میدانم و دشوار
باشد که باین سخنان فریفته شوم همان بهتر که راهِ بیابان پیش گیرم که با دشمن

قوی بر نتوان آمد مگر پیغام پادشاه طبرستان بگوش تو نرسیده است
گفت چگونه بوده است آن -
حکایت :- چکاوک گفت آورده اند که یکی از ملازمان پادشاه
طبرستان از بخت برگشتگی رو گردان شده در مقام فتنه و فساد درآمده
بود ملک از روی مهربانی نصیحتے چند نوشته فرستاد چون طالع او برگشته
بود و دولت روی ازو گردانیده نصیحت بگوش نشنیده پادشاه پیغام
فرستاد که من و تو شیشه و سنگ را مے مانیم خواه سنگ بر شیشه خواه شیشه
بر سنگ بزن که در هر دو حال شیشه خواهد شکست و سنگ را آسیبے نخواهد
رسید غرض ازین داستان آنست که معلوم ملک شود که من نیز حکم شیشه
دارم با خشم سلطانی که چون سنگ است روبرو نتوانم شد ملک گفت
بدگمانی تو از اندازه گذشت این چه روش است که پیش گرفته و دوستی
دیرینه را یکباره فراموش گذاشتهٔ چکاوک گفت ای ملک چرا چنین مے
گوئی خود در مقام فریب آمدهٔ و مرا بیوفا نام می نهی ملک گفت که عجب
بریکجانب افتادهٔ و نظر بجانب دیگر نمی نمائی درینعالم همین تو گناه
نکردهٔ به بین که زبردستان چه گناه ها که از نادانی نکرده اند و زبردستان
از بزرگی و لذتے که در عفو یافته اند چگونه گذرانده اند و آنرا منظور نداشته
بپایهٔ بزرگی رسانده مگر تو داستان پیش بینان نخواندهٔ چکاوک گفت
اے ملک راست میگوئی لیکن بسیار از بزرگان با خشم بر نیامده باندک
گناہے بیاست جان کرده اند از کجا که تو ازان گروه نباشی و حالانکه
من خوی تو نیکو میدانم و نشان فریب از پیشانی تو میخوانم چگونه
بگفتارے خود را گرفتار سازم ملک گفت غلط فهمیدهٔ همانا که ترس و

داهیه خرد ترا بر جای نگذاشته است هر گاه میدانم که هر چه در عالم بظهور
می آید همه آفریدهٔ خداست و کسے را درین دخلے نیست چرا از نیچه از
دست تو بوجود آید ترا گناهگار سازم - چون حکمت و دانائی مهربان
چنین میخواسته است صلاح حال فرزند من دران بوده است جواب
گفت اگرچه همه خردمندان بدین سخن متفق اند اما با وجود این در دور
اندیشی و احتیاط نیز سعی فرموده اند خود اندیشه فرمائی که هر گاه تو چشم
نور چشم خود را یاد آوری حال چگونه شود گرفتم که امروز برهنمونی خرد
با خشم خود غالب آئی اما روز دیگر را چه چاره اندیشم ملک گفت راست
میگوئی - لیکن این حال کسانیست که همواره در حساب حال خود نباشند - اما
کسے که همیشه اندیشه در گفتار و کردار خود داشته باشد و هیچ کاری بے
مشورت خرد نکند در حق او این بدگمانی نه از دوربینی باشد چکاوک
گفت آنچه ملک میفرماید راست و درست است ولیکن چه کنم که مرا
هم خرد بران میدارد که تو درین سخن اندیشهٔ دیگر داری و من خود بکسے
میمانم که در کف پا جراحتے داشته باشد و خواهد که بقوت طبع بیباک در
شب تیره دست کشان رود هر آئینه آن ریش هم تازه گردد و هم زیاده
شود و پای از کار ماند که بر خاک نرم هم نتواند رفت - و حکماء گفته اند که
سه تن از روش حکمت دور اند و از راه دانش بیرون - اول کسے که بر قوت
خود اعتماد کند و بے ملاحظه خود را در جاهای دشوار اندازد - دوم آنکه
اندازهٔ خوردن و نوشیدن خود نداند و چندان خورد که معده از گذراندن
عاجز باشد - سوم کسے که بگفتار دشمن فریفته شود ملک گفت هر چند من
در مهربانی و دوستی مے افزایم تو همان طور راه کج پیش گرفته نصیحت

دوستانه درگوش نمیکنی نصیحت درباره چنین کس بیفایده است چنانچه
نصیحت کردن زاهد گرگ را چکاوک پرسید چگونه بوده است آن ۔
حکایت ۲۔ ملک گفت چنین آورده اند که زاهدے کوته بین خیراندیش
در صحرا میگذشت گرگے دید که دہن حرص کشاده و دیدۂ آز بر طلب
نهاده همگی همت را بران نهاده که بے گناهے را بیازارد۔ زاهد از روی
مهربانی زبان نصیحت برکشاد و گفت زنهار پیرامن گوسفند مردم نگردی
و قصد بیچارگان نکنی عاقبت آن شوم است۔ و آخر حال ستیزه کاران
برسوائی کشد و به بینوائی انجامد و ازین قسم سخنان میگفت گرگ گفت
پند دادن و نصیحت کردن را کوتاه کن که در پس این پشته رمه میچرند
نرسم که فرصت گوسفند بردن فوت شود آنگاه افسوس خوردن فائده
ندہد غرض از آوردن این داستان آن است چندانکه ترا پند میدهم
تو بر کار خودی چکاوک گفت منکه پند دوربین راست اندیش خود را
نشنیده باشم دیگر کجا پر۔ وای نشنیدن پند ها که دران بیم جان باشد
خردمندانه راهِ گریز بهم رسانده ام و بجائی بروم که کسے را بر من دستی
نباشد ملک گفت رنج سفر ندیدۂ و بار غربت نکشیدۂ اینهمه محنت بر خود
مپسند جواب داد که هر که پنج خصلت را توشۂ راه و سرمایۂ زندگانی خود
سازد هر جا که رود مرادش برآید و آزار تنهائی و رنج غربت نکشد اول از
بدکاری دور بودن و دوم نیکوکاری را پیش گرفتن و سوم از جاهای
تهمت پهلوتهی کردن و چهارم باندکے قانع شدن و پنجم رعایت خرد و
بزرگ نگاهداشتن ملک گفت اگر میروی بازکے خواهی آمد۔ چکاوک
گفت دیگر آمدن مرا چشم مدار که آزرده خاطر باز نیاید و نرسن جان او را

باز بیارد داستان عرب و نانوا بقصهٔ من نیک مانند است ملک پرسید چگونه بوده است آن - چکاوک گفت آورده اند که عرب صحرانشین بشهر بغداد درآمد گردهای نان از دوکان نانوا دید در اضطراب درآمد و بیچاره بوی نان حیات تازه یافت و پیش نانوا رفت و گفت ای خواجه چند درم بستانی تا مرا سیر نان کنی نانوا این را چون مردم دیگر دانسته خیال کرده که چقدر خواهد خورد اگر بسیار گرسنه باشد بیش از دو نان نخواهد خورد - گفت ای مسکین نیم دینار بده و چندانکه بتوانی بخور عرب نیم دینار داده و برلب دجله بنشست نانوا نان بیرون می آورد و عرب نان را برلب چشمه بآب تر کرده میخورد تا بها از نیم دینار بگذشت و چهار دانگ رسید و ازان نیز گذشته بدینار آمد نانوا را صبر نماند گفت ای عرب تا چند بخوری عرب جواب داد که تا این آب میرود من نان میخورم غرض من ازین داستان آنست که تا آب زندگانی در بدن باشد از بیم و هراس باز نمی آیم - دیگر آمدن من صورت نه بندد و ملاقات واقع نشود ملک دانست که مرغ زیرک است در دام فریب نمی آید و بحیله انتقام نتوان از وکشید ملک گریه آغاز کرد و بار دیگر باد سوگند و پیمان نموده خواهش آمدن نمود چکاوک گفت شاه جوان بخت هر چند لطف میکنی اندیشهٔ من زیاده میشود ازین خیال باز آی که آمدنی نیستم و محالست که دیگر با تو آشنائی میکنم همان بهتر که بخیال تو سازم و گوشهٔ تنهائی بگزینم ملک گفت چون دل بر جدائی نهادهٔ آرزو دارم که نصیحتی چند که سرمایهٔ دولت تواند بود باز گوئی

ز بهر ما سخن یادگار خویش بگوی — که بهتر از سخن خوب یادگاری نیست

چکاوک گفت ای ملک کار جهان بتقدیر وابسته است و بزیادت و نقصان و تقدیم و تاخیر دران کسی را توانائی نیست و آنچه قرار یافته است پیش و پس

نتوان کرد و هرچند نیک بختی در پرده نهانست لیکن باید که همواره کار و بار خود را بر تدبیر گذاشته دور اندیشی را بکار باید برد اگر درین صورت مقصود بر آید چه بهتر ازین و اگر مطلوب دست ندید خویش خردمندان نکوهیده نباشد دیگر باید دانست که ضایع ترین مالها آنست که از ان بهره مند نتوان شد و غافل ترین ملوک آن که در نگاهداشت ملک و باز پرس داد خواهان و سرانجام مهمات رعایا کوشش بسیار ننموده باشد و بدترین دوستان آنکه در زمان تنگدستی جانب دست فروگذارد و بدترین زنان آنکه با شوهر خود نسازد. و بدترین فرزند آنکه در دلجوئی مادر و پدر کوشش ننماید و ویران ترین شهر آنکه در وی ایمنی و ارزانی نباشد. و ناخوشترین صحبتها آنکه مصاحبان را باهم دل راست نباشد و چون درین میان ملک را اندک کار بد بدید آمده است بهتر آنست که دیگر راه جدائی بپیش گیرم برین کلمه سخن بآخر رسانید و از کنگرهٔ کوشک پرواز نمود و بجانب صحرا پرید و ملک را در غم گذاشت خلاصهٔ این باب آنست که چون کینه در دل این جای گرفته و چکاوک این را از خردمندی خود فهمیده هرچند که سخنان محبت آمیز در میان آورد چکاوک گوش نکرد و بر سخنان او اعتماد ننمود - خردمند باید که ازین سخنانِ حکمت آمیز که در لباسِ افسانه بیان مے نمود دیدهٔ بینائی خود را کشاید و سرگذشت خردمندانِ پیشین را که بدلیل روشن خفا نبت آن ظاهر میشود پیشوای کردار و دستور العمل کار خود سازد ❖

❴ عیار دانش ❵

مقالات

کشمیر

کشمیر قطعه ایست دلپذیر وخطهٔ ایست جنت نظیر که جانب شمال هندوستان در دامن کوهستان واقع است از هر دو جانب جبالِ فلک تمثال آنرا احاطه کرده کوهستان فلک شان در دامان آرام واطمینان داشته وآب های روان ونهر های جهان سیراب وشاداب ساخته این کهستان به سبب سرسبزی وخضرت ولطافت ونزهت دلهای مردم از دست میربايد - آب مصفای چشمه هایِ روان چشم مردم را نور ومردمکِ چشم را قوت وسرور می بخشد -

این سرزمین بهشت آیئن به سبب نکهتِ گلزار وکثرتِ اشجار ولطفت آبشار ونزهت انهار مفقود المثال است در هر قطعه زمین آرایش وتزئین از گل وگلزار جبان وخاک وخاشاک وگرد وغبار در پردهٔ اخفا نهان - در پرده های سنگین این کوهسار آن قدر شفاف وصاف باطن که حلب حلف آن برداردوپشش سرزمین بر پر دائما دست بر است -

باغ وبوستان کشمیر در هر فصل وهر موسم گل افشان - وباغ جان از بویِ گلهای مشکبوی این گلستان عطر آگین ودرشتهٔ نگاه از نظارهٔ گلهای

رنگین و دست گل چین مثل گلدستۂ بہارین دران سرزمین مشک ختن ہیچ بنیرزد - بل کسے راہ خریداری آن نوردد -
زہی بخت بیدار ساکنان این دیار کہ لیل و نہار محو نظارہ چمن و گلزار شدہ از بادۂ نشاط و انبساط مست و سرشار اند - گلہای آبدار دام است برای مرغ نگاہ و اوراق کتاب معرفت برای مرد آگاہ -
سرو و شمشاد در عبادت خالق عباد بیک پا استادہ و اشجار ثمر دار از کثرت اثمار سر تواضع و انکسار بر خاک عجز و نیاز نہادہ ؎

مفہوم "نہد شاخ پر میوہ سر بر زمین"

از ہر سو آشکار و نقش عیش و سرور عیان از در و دیوار ؎

از گل و گلزار آن قدرت باری عیان عقل سراسیمہ سرگشت بہ حیرت نہان

شجرش عرعر و حجرش مرمر - و آب و ہوایش طیرہ فزای ملک بربر - پری خان کشمیر کہ در حسن و خوبی بے نظیر اند حاجت آئینہ ندارند - زیرا کہ ہر قطعۂ سنگ ہم سنگ آئینہ خوش رنگ و ہر قطعۂ زمین زمین حلب را ہم سنگ نزہت آب و ہوا از بس دلکشا و روح افزا چون در تابستان ساکنین سبعۂ اقالیم نعرۂ الامان بر زبان مے آرند - قاطنین این دیار در گلشن و گلزار بر لب عیون و انہار بفحوای "جنّٰتٍ تجری من تحتہا الانہار خلدین فیہا" اوقات حیات بہ عیش و نشاط مے گذارند - بر سقف خانہ و دارہا این دیار باغیچہ ہائی مثل چہرۂ یار طرحدار و محبوب گلعذار نمودار و جابکدستی و صنعت مشاطۂ فطرت بخوبترین وجہی و احسن ترین وضعی واضح و آشکار ؎

قصر در گلزار و ہم بر قصر گلزار دگر آشکار است ہر طرف از فیض ایام بہار

چنانکه استاد شمس العلماء، قاضی میر احمد شاه رضوانی بتعریف کشمیر در قصیدهٔ رطب اللسان شده فرمایند ؎

هزار دیگ هوس خام پخته تا کام	گرفت لذّت این نعمت آلِ اجل
بیا و منّتِ رضوان امکش برای بهشت	که جلوه می دهد اینجا بهشت بر هر تل

وهم قافله سالار شعرای نامدار جهان و مفخر علمای باوقار ایران و توران به سبب علم و فضل و ذکاوت و عقل مشهور زمان و معروف جهان است و در عُرفِ عام آن را عرفی شیرازی سے نامند میفرماید

هر سوخته جانے که به کشمیر درآید   گر مرغ کباب است پر و بال برآید

ازهمین است که ساکنین این سرزمین خضر آئین عمر نوح بل بقای خضر می یابند۔ پیران کهن سال با وجود پیرانه سالی مصروفِ عیش و شادمانی و دائما محو آرام و فارغ البالی ؎

هر جوانے کو بیاید اندرین ملک و دیار	نوجوان گردد ز لطف و نزهتِ آب و هوا
مرد پیرے هم بیابد رونق عهد شباب	گر قدم اینجا نهد از لطفت آب و هوا
مردهٔ صد ساله هم یابد حیاتِ جاودان	گر شود او مستفیض از فرحت آب و هوا

غله جات مختلفه و میوه جات متفرقه در این سرزمین با فراط تمام پیدا میشود از میوه ها سیب و ناشپاتی قابل ذکر است۔ و از گل در یاچین بنفشه و نیلوفر با شوکت و فربی شوکت خار هر طرف نمودار۔

گلزار نسیم و باغ نشاط که از دیدنِ آن قلب متمتع از فرحت و انبساط میگردد به آن خوبی و زیبائی چهرهٔ کشمیر را بهار است که اگر راست خواهی میگویم که روضتین از ریاض بهشت کسے این جا آورده بهشت۔ اثمارِ شیرین این سرزمین در شیرینی و حلاوت و لذّت و نفاست

روکش اثمار بهشت برین - شیرین سخنان جهان در تعریف آن مُهر بر دهان - و گلزار جنان بمقابلهٔ گلستان آن خار مغیلان - حق این است که خلّاق جهان و رزاق انسان و حیوان ملکی بر این خوبی و لطفت نیافریده و دیدهٔ فلک هیچ قطعهٔ زمین باین تازگی و نزهت ندیده سیّاحان جهان و راه نوردان عرصهٔ دوران مثل آن نشان نمی دهند -

مثلش نشان نداده کسانیکه دیده اند — ملک جهان و عرصهٔ دوران روزگار
چشم زمان و عین فلک مثل او ندید — باغ بهشت گشت به پهلوش شرمسار
صد بار آسمان بگرد زمین بگشت — تا هیچو کاشمیر یکی باغ پُر بهار
حیران و ششدر اند ز نظارهٔ چمن — وز دیدن جمال گلستان آبدار
آن کشت زعفران که به کشمیر دیده — خندد ز دید آن همه شب چرخ پُر ستار
میدان کاشمیر همه سبزه زار شد — هم گلستان گشت همه دشت و کوهسار
باغ نسیم و باغ نشاط است جلوه گر — تا طالب بهشت نماند در انتظار
وادی کاشمیر بود خال روی دهر — هم غازهٔ جمال رخ دشت و کوهسار
حوران خلد را بخلد خار رشک و غم — از دیدن جمال حسینان ایندیار
در کاشمیر هست عجب صف دل کشی — هم ساکنان خلد برینند خواستگار
حسن صبیح که هست متاع گران بها — ارزان بکاشمیر بود بهر جان نثار
آن زلف و خال و عارض سیمین که پیش او — حور و پری مدام خجل هست و شرمسار
کشمیریان به حُسن صبیح و به دلبری — گویی سبق ربوده ز خوبان هر دیار
تسنیم و سلسبیل خجالت همی کشد — زان چشمه های آب مُصفّا و آبشار
مهتاب هست یک گل خوشبوی آن چمن — خورشید زرد آلوی آن باغ پُر بهار
کی آفرید خطهٔ چون مُلک کاشمیر — دست قضا و قدرت خلّاق کردگار

باشندگان کشمیر فهیم و ذکی و پارسا و متقی اند- به شالبافی و مصوّری و نقاشی و زرگری مهارت تمام دارند- باغ نشاط که موجب مسرّت و انبساط است زینت افزای گلستان های کشمیر شده از سیاه آبهای قطعه الست دسیاه آبی است، موسوم به ڈل که بے مثل و بے بدل است. باشندگان هر دیار و امرای روزگار راه های دور و دراز قطع کرده در ملک کاشمیر برای دیدن ڈل می آیند و دل را مے آسایند مختصر از تعریف آن این شعر کفایت کند ؎

بیر باغ بهشت گر خواهی	بهر سیرش چرا نمی آئی
جهان آفرین تا جهان آفرید	عذیری چنین جانفزا کس ندید

اندر و دیوار این گلزار و از نظارهٔ این کوهسار مفهوم ؎

اگر فردوس بر روی زمین است
همین است و همین است و همین است

مختصراً این مضمون را برین اشعار ختم مے گردانم و روی از طریق طویل الکلامی میگردانم ؎

گر ترا خواهش بهشت بود	ساعتے اندرین دیار بیا
گل و گلزار و گلشن شاداب	نهر و آب روان و هم دریا
کوثر و سلسبیل و هم تسنیم	حور و غلمان همه ببین اینجا
بے بدل هست ڈل درین وادی	دلکش و دل ربا و دل افزا
هست کشمیر جنّتُ الفردوس	هست کشمیر جنّتُ الماوی
آبِ او آبِ چشمهٔ حیوان	خاکِ او خاکِ جنّتُ الاعلیٰ

{ مقالات }

کردنی خویش آمدنی پیش

مکافاتِ عمل و پاداش کار درین دیر ناپایدار که نتیجهٔ گردش لیل و نهار است از چشم مردم دانا مخفی نیست۔ باید دانست که درین جهان گزران ابنای زمان بر دو نوع اند۔ یکی آنکه بنای کار شان مبنی بر مفاد و مصالح اقران و ہمسران باشد دیگر آنکه افعال و کردار شان ضرر رسان و موجب نقصان ہر انسان و حیوان است۔ چنانچہ سعدی گوید ؎

دو کس چه کنند از پی خاص و عام | یکی نیک محضر دگر زشت نام
یکی آنکه تازه کند تشنه حلق | دگر تا بگردون در افتد ز خلق

برین محل ذکر فرقهٔ اخری که نیات و طویات شان متضمن بر مضار و فسادات اہل جہان است کرده شود و نموده آید ؎

ہر آنکه تخم بدی کِشت و چشم نیکی داشت | دماغ بیهده پخت و خیال باطل بست

جمله ارادات و نیات کشان مقتضی تکالیف ابنای زمان باشند تخمے در مزرع عمل بکارند بر آن بر دارند کسے در جہان ندیده شخصے شنیده که از تخم جو گندم روئیده باشد چنانچه در بوستان آمده ؎

ہر آن تخم کاری بر آن چشم دار | که ہرگز نیارد گز انگور بار

اگر کسے چاہے بدین بنت کند کہ کسے دران افتد برنفش حسب الاقتضای قانون الٰہی جزاین نباشد کہ خود درآن فتد۔ مولوی معنوی میفرماید

از مکافاتِ عمل غافل مشو　　گندم از گندم بروید جو ز جو

چنانچہ برای اثبات دعوای مزبور حکایت آن شیر خونخوار وپلنگ ستم شعار کہ لیل ونہار مصروف صید وشکار بودہ بریختن خون ناحق مشغول ماندی کہ عاقبتُ الامر نہال اعمالش در باغ بیداری نشو ونما یافتہ شاخہایش بلند شدہ بر فلک ہفتم رسید وبراعمالش بجز این ندید کہ صیادی از پردۂ غیب برآمدہ بچگانش را ہدف سہام مرگ ساختہ وچشم جہان بین آن شیر ستم شعار وپلنگ ظلم دثار را از فراق دائمی قرۃ العین بےنور کردہ برای بقیۂ عمر معتکف بیتُ الاحزان نمودہ۔ تفصیل این اجمال اینکہ آوردہ اند کہ در دیار حلب بیشۂ بود وسیع وبیدائے بود فسیح ودران شیرے برسریر فرمانروائی متمکن شدہ شب وروز بہ شکار حیوانات آن بیشہ اشتغال ورزیدی دو بچہ داشت کہ از دیدن آنہا در مردمِ چشم نور ودر قلب مضطر سرور پیدا گشتے دران صحرا بر مسند بیدادی نشستہ بازارِ کُشت وخون را گرم ساختہ بود وفریاد مظلومانِ آن صحرا وستم دیدگان آن بادیہ باسمان درمے پیوست ولیل ونہار بدرگاہ کردگار زاری مے نمودند۔

روزی آن شیر خونخوار حسبِ معمول برای شکار بدر رفتہ ودو بچہ ہای آہوی مادہ را کہ بہ چرا مشغول بودند مادر مہربان شان مصروف حال شان بود گرفتہ لقمۂ خود ساخت مادر بچگان ہرچند نعرہ وفریاد برآورد گوشۂ چشم بدان ننمود۔ قضارا دران اثنا کہ شیر بچہ ہای آہوی مادہ را

شکار میکرد صیّادی در کمینگاه آن پلنگ آمد هر دو بچّه را بکشت و پوست برکشیده روان خانه شد۔ چون شیر به بنگاه رسید آنرا خالی از بچگان دید و فریاد و زاری برکشید و دود فریادش بر فلک هشتم رسید از دو بدن خونِ فرزندان چشمانش پر از خون شد۔ هر سوی مے دوید و مے اندیشید که این آفت بمن از چه رسید۔ ناگاه شغالے پیر که مراحل عمرش در مشاہدۂ حقہ بازی فلک شعبده باز طی شده و وعظ و نصیحت را شعار خود ساخته بود بدانجا در رسید و چون شیر خونخوار را بدان حال دید بدو گفت که این آتش ظلم تو خود افروخته آیا نمی دانستی که آن مظلومان که ایشانرا لقمۂ خود ساختی مادر و پدر میداشتند و تو در فراق دائمی فرزندانش ایشانرا در آتش غم و حسرت می نشاندی و تو بارہا دیده ہای پر نور ایشان را از فراق قرة العین آنہا بے نور میساختی پس دود فریاد ایشان بر فلک نیلگون رسیده جہانرا بر چشم تو تیره و تاریک ساخت۔ ہمچنین ناقلانِ شیرین زبان و حاکیانِ حقایق ترجمان نقل نموده که توانگرے ستمگر ہیزم درویشان به بہای ارزان خریده به بہای گران بدست دیگران فروختے روزی ہیزم درویشے گرفت و نیمۂ بہا بدو داد آن بیچاره افسرده خاطر شده برفت و از دل گرم آه سرد برآورد۔ ساعتے نگذشته بود که در انبار ہیزمش آتش گرفت و انبار و دیگر مال و متاعش را پاک بسوخت۔ دیدندش عریان فی گریبان از ہر کس سبب آتش زنی دریافت مینمود که دران اثنای از حکما که سرد و گرم روزگار دیده و تلخ و شیرین لیل و نہار چشیده بود گفتش نمیدانی که آتش از دودِ فغانِ مظلومان مشتعل شده ترا از بستر نرم بر خاکستر گرم نشاند۔ ایجاز را ملحوظ داشته بر ہمین اکتفا کرده شود۔

گندم از گندم بروید جَو ز جَو
از مکافاتِ عمل غافل مشو

وسایل حصولِ علم

از آن وسایل مراد است که از ان جملہ موانعات شاہراہِ علم و جمیع تکلیفات که سدِّ راہ مسافر منزل علم باشد مندفع گردد و چیزے سدِّ راہِ ترقی آن نباشد آن وسایل مندرجۂ ذیل است۔

(۱) فارغ البالی و بے فکری یعنی طالب علم را فکر و اندیشہ مہیّا کردن خورد و نوش و خوراک و پوشاک دامنگیر نگردد تا طبعش راجع بہ ہمین جانب باشد۔ ؎

ز دولت ہر کرا روشن بود شمع ہمہ اسباب نیکوئی کند جمع

(۲) احتراز و پرہیز از صحبت اشرار زیرا که از صحبتِ بد رجحان طبع بہ کارہای شنیع شود و طالب از حصول باز ماند۔ ؎

با بدان کم نشین که صحبت بد گرچہ پاکی ترا پلید کند

حکما، که عادت را طبیعت ثانیہ گفتہ اند در حقیقت حق بجانب بودہ اند سعدی علیہ الرحمہ فرماید۔ ؎

خوی بد در طبیعتے که نشست نرود جز بوقت مرگ از دست

(۳) شوق دلی و ذوق طبعی که بدونِ آن تحصیل علم داخل ناممکنا تست زیرا که بدون توجہ و شوق اگر صدہا کتب زیر مطالعہ آوردہ شود فایدہ نہ بخشد بل سوای تضیع اوقات اثرے بران مرتب نہ گردد۔

(۴) محنت و اسباق هر روز بالتواتر از بر کردن و کوشان بودن شرط ضروری است
(۵) در خواندن و از بر کردن اسباق باقاعدگی را ملحوظ داشتن ضروری است
برای حصول این فایده بر معلم واجب است که آموخته طلبا را امتحان کرده استعانت از طریق انعام و آفرین و تحسین و نفرین گیرد زیرا که این طریق برای ترقی تعلیم عقلی مستحسن ترین وسایل است ازین شوق و محنت طلباء ازدیاد می پذیرد - و از تحسین و آفرین طبایع انسان را حظ وافر حاصل گردد - بدین سبب محنت زیاده کند بفحوای ؎

که مزدور خوشدل کند کار بیش

(۶) قدر دانی خواه از جانب عوام و خواه از جانب حکام بعمل آید بهر کیف ممدّ و معاون ترقی تعلیم است -
(۷) بر طالب علم واجب است که خوشنودی و رضای استاد را ملحوظ و مرعی دارد هم از اطاعت و هم از محنت و خوش اطواری زیرا که آن (استاد) اصلاح ارواح طلباء می نماید و سرمایهٔ علم که ذخیرهٔ سالهای دراز باشد پیشش می نهد و گاه بذریعهٔ محبت و لطف و گاه بخوف و بیم رغبت نیک کرداری و راست شعاری می دهد -
(۸) از دعوای همه دانی باز ماندن زیرا که اکثر الناس خود را همه دان تصور کرده استفاده از دیگران باعث ننگ و عار خیال کردند و بدین سبب برای دوام غرق دریای جهالت ماندند

زدعوی تهی آی تا بر شوی | تو از خود پری زان تهی میروی

همچنین خوش گفت آنکه گفت ؎

آنکس که نداند و بداند که بداند | در جهل مرکب ابد الدهر بماند

(۹) مذاکره و بحث هم برای ترقی تعلیم مفید ثابت شده است زیرا که

این معلومات مردہ از سر نو زندہ می گردد ۔ شوق وعادات تحقیقات جدیدہ از دیاد پذیرد فہم و دانش نزاید گیرد ۔

(۱۰) استقلال و قایم مزاجی کہ بدونِ آن علم ممکن الحصول نیست بارہا در مشاہدہ آمدہ است کہ در مدارجِ ابتدائیۂ مدارس طلباء کثیر التعداد مے خوانند ۔ لیکن اندکے پیش رفتہ اکثرے از انہا بہ سبب عدمِ استقلال و قایم مزاجے ترک تعلیم می نمایند و کسانے کہ بر منزل مقصود میرسند قلیل التعداد باشند ۔ معنی تدریس بزبان عربی درس دادن است ۔ چون جملہ وسایل حصول تعلیم مہیا باشد تدریس ہم قاعدہ بود ۔ طالب علم در عرصۂ قلیل بر مدارج علیای تعلیم رسیدہ بین الاقران والامثال ممتاز گردد از تدریس عمدہ و باقاعدہ فوائد عظیمہ متصورہ است کہ کہ درج ذیل مے گردد ۔

(۱۱) طلباء باستقلالِ تمام منازل تعلیم را طی مے نمایند واز پیش آید تکالیف و موانع اثنای راہ مایوس المقصد نمی باشند و تا وقتے کہ بر راس المقصد تعلیم نرسند مکتب را خیرباد نگویند ۔ واز جملۂ خرابی ہا کہ بہ سبب تدریس بے قاعدہ و خراب پیش مے آید محفوظ مے مانند در ترقی تعلیم مکوشند زیراکہ مادہ ترقی و مطالعۂ کتاب از تدریس عمدہ در طبایع پیدا میشود ۔

بعد فارغ التحصیل شدن ہم در مطالعۂ کتب کوشان باشند زیراکہ از تدریس عمدہ مذاق صحیح در طبایع شان پیدا مے گردد و بر مدارج علیای ترقی مثل نجوم فلک مے تابند ۔

اخلاق ہم اصلاح مے گیرد یعنی مہذب الاخلاق ثابت شود
قوت ضمیر اصلاح یابد و امتیاز مابین نیک و بد حاصل شود
از درس و تدریس عمدۂ حیوان مطلق برتبۂ حیوان ناطق رسیده
عقلمند و فصیح و دانشورِ بلیغ مے گردد۔ مختصراً اینکه بذریعۂ تدریس
عمده انسان میگردد و بوسیلۂ این وسائل حصول معاش
ہم میسر شود و صاحب آن مرد باوقار و امیر نامدار و فخر روزگار
مے گردد و محلِ اطلاق و مصداقِ لفظ انسان شود بمصداق:۔

آنچه پرُ جستیم و کم دیدیم و بسیار ست و نیست
نیست جز انسان درین عالم که بسیار ست و نیست

{مقالات}

تعلیمِ نسوان

کسے را ازین امر انکار نباشد کہ زنِ خوش کردار و نیک اطوار در خانہ مہذب و باوقار یکی از نعماءِ پروردگار و از آلاءِ کردگار است

زن نیک و خوش سیرت و پارسا   کند مرد درویش را پادشا

و این ہم پوشیدہ نیست کہ تعلیم یکے از ان وسایل است کہ مہذب الاخلاق والعادات باشد بل بہترین وسیلہ و اہم ترین ذریعہ تہذیب الاخلاق تعلیم است۔ پس ازین تمہید این امر بپایۂ ثبوت رسید کہ تعلیمِ نسوان یکے از وسائل تہذیب و شائستگی ایشان است۔

(۲) کاروبارِ خانگی مثل داد و ستد۔ حساب و کتاب و ترتیب اسباب و آراستگی اشیا وغیرہ ہمہ متعلق بہ مستورات باشد۔ غور و پرداخت در بارۂ اشیاءِ ضروریۂ روزمرہ و ہمچنین اطعمہ از اہتمام شان سرانجام مے گیرد۔ مردان از ذخیرۂ اشیاءِ خوردنی و پوشیدنی وغیرہ بے خبر باشند چہ ایشان اسیر افکار وجہ معاش بودہ شب و روز لیل و نہار مصروف کار مے مانند۔ اگر کسے ملازم است در نشۂ ملازمت سرشار و اگر زمیندار است مبتلای خمار محنت و مشقت کار و اگر دکاندار است آن ہم دائماً مجروح جراحت روزگار۔ و اگر دستکار است آن ہم اسیر سلاسلِ انتظار الغرض خواہ امیر است و خواہ فقیر بادشاہ است

یا وزیر بہ سبب کثرت مشاغل متعلقۂ ذات خود فرصت کار دیگر ندارد و مبتلای خرخشہ ہائی لیل و نہار و مخمصہ ہای روزگار باشد پس ازین نظر ضرورت این امر محسوس گردد کہ مستورات خواندۂ شایستہ واقف کار و ہوشیار باشند تا امور خانہ داری را بہ احسن ترین وجہی بہ سر انجام توانند رسانید۔ علاوہ ازین ہر کس میداند کہ در معاملات اہم مردان از مستورات مشورہ نمی گیرند بخیال آنکہ بہ سبب ناخواندگی زنان نزد شان وقعتے و اعتبارے ندارند بر خلاف ممالک فرنگستان کہ در انجا زنان در باب صلاح و مشورہ با مردان مساوی الحقوق اند و بنگاہ عزت و وقار دیدہ شوند بر خلاف زنان آن ممالک کہ در انجا ہیچ توجہ بدربارۂ تعلیم نسوان کردہ شود۔ مردم خیال میکنند کہ ساخت جسمانی شان موزون و متناسب تعلیم نیست حالانکہ این سراسر غلط است سوای امتیازی و فرقے کہ فطرت بمیان مردان و ایشان نہادہ است فرق دیگر و امتیاز بر نیست دل و دماغ و دیگر اعضای رئیسہ زنان ہم مثل مردان است۔ و در ایشان ہمان مواد برای قبول تعلیم نہادہ شدہ کہ در مردان۔ پس این خیال کردن کہ دماغ شان متناسب تعلیم نیست صحیح نباشد تعلیم و تربیت اطفال منحصر بر اوضاع و اطوار و عادات و خصایل مادران باشد و اگر ایشان مہذب و شایستہ و خواندہ باشند اولاد شان ہم بنقش قدم شان بروند۔

زنانِ خواندہ و شایستہ بچگان را کہ زیر اثر شان باشند زیادہ ازان متاثر توانند نمود کہ از استاد در مدرسہ توانند شد چہ ایشان (مادران) اتالیق حقیقی بچگان باشند۔ طاقت مشاہدۂ اطفال در اوائل

حال و قوت ادراک شان از کسے پوشیده نیست۔ اگر از بے تمیزی مادران از عهد طفولیت عادات ناشایسته و خصائل ناباییسته در بچگان راسخ گردد اندفاع آن خارج از حیز امکان باشد زیراکه اَلعادۃُ طبیعۃٌ ثانیۃٌ۔ و تادیب دیگرے ہمان کس تواند کرد که خود مؤدّب باشد بفحوای ؎ خفته را خفته کے کند بیدار۔ در مدارس رواجیه تعلیم باشد نه تادیب زیراکه معلمین بسبب قلیل الفرصتی از تادیب طلباء فاطمر باشند اگر مادران تعلیم یافته اند و خواهند تادیب بچگان با حسن ترین وجهے توانند نمود که هرچه در مدرسه آموخته اند آنرا بمشق آرند۔ بچگان که تربیت شان بذریعه مادران بعمل آید اخلاق مجسم گردند۔

همچنین در ارسال رسل و رسائل بجانب شوهران برای زنان تعلیم یافته سهل و آسان باشد بصورت دیگر شرم و حجاب مانع اظهار مافی الضمیر گردد۔ علاوه این امر از مسلمات است که زنان یکی از وسائل تفریح طبع مردان باشند اگر زنان سخن فهم رمز شناس و خوش اطوار نباشند چه تفریح طبع از ایشان حاصل شود بل باعث وبال و موجب رنج و ملال شوهران گردند بفحوای ؎

زن بد در سرای مرد نکو ہم درین عالم است دوزخ او

تعلیم مذهبی و اخلاقی۔ تعلیم دنیوی وغیره برای ایشان ضروری است پس اگر ایشان را محروم از نوشت و خواند داشته آید محروم از علم الٰهی گردند درین صورت اولاد که ترقیات قوم منحصر بر ایشان است و ایشان مایۂ فخر و ناز قوم اند ناشایسته وغیر مهذب باشند۔ زیراکه اگر بنیاد خراب باشد عمارت چگونه درست و صحیح تیار گردد۔ زن و مرد در آفرینش

از یک جوہر اند۔ این بعید از انصاف است کہ مردان بر مدارجِ عالیہ تعلیم رسیدہ مثل شمس و قمر تابند و زنان بیچارہ در قعر و حضیض جہالت ہمند۔ احتیاط باید کرد کہ ایشان بخواندنِ کتب عشقیہ اشتغال نہ ورزند زیرا کہ این چنین رسایل و کتب مخرب الاخلاق باشند۔ از روی حساب آخرت مردان با زنان شریک و مساہم اند۔

از تقریرات مذکورہ بپایۂ اثبات رسیدہ کہ زنان را از نوشتن و خواندن آگاہ کردن نہ صرف مفید است بل فرض عین است و غفلت ورزیدن داخل بے انصافی۔

{مقالات}

مرآتِ احمدی

تذکرۂ حضرتِ شیخ محی الدّین ابو یوسف چشتی رحمۃ اللہ علیہ

{مرتبہ پروفیسر نواب علی}

حضرت شیخ را میل طرف مولود و سرود و سماع بسیار بود چنانچہ معمولِ خاندانِ چشتیہ است در اعراس و مجالس بزرگان ہمیشہ مولود و سرود بے مزامیر میشد چون تقید بادشاہ اورنگ زیب در این امور بسیار بود بنا برین میرزا باقر محتسب از ہمہ مولود خوانان و سرود گویان مچلکہ گرفتہ کہ ہیچ جا مولود نخوانند و سرود نگویند و این معنی در آن وقت از ہمہ جا موقوف شدہ مگر در خانقاہ شیخ کہ ہمیشہ مولود میشد۔ این معنی بر محتسب و مردمان دیگر بسیار شاق مے آمد چنانچہ یک روز محتسب قرار کردہ کہ مولود خوانان را از خانقاہ شیخ گرفتہ بیاورد و تادیب و تنبیہ نماید۔ بارادۂ فساد آمدہ بخانۂ میر عرب نشست چون این خبر بشیخ رسید ایشان مریدان خود را فرمود فرمودند کہ ہمہ مستعد و مسلح نشینند اگر محتسب ارادۂ این طرف نماید بزنند و خود ہم بنچہ گرفتہ نشستند۔ چون این خبر بمیر عرب و محتسب رسید میر عرب گفت من اول رفتہ شیخ را بفہمانم اگر قبول کنند فبہا۔ والا شما دانید و کار شما چنانچہ میر عرب بخدمت شیخ آمد اظہار کرد کہ محتسب باین

ارادہ آمدہ است لہذا بہتر آن ہست کہ چند روز این امر موقوف باشد وحکم بادشاہ طلبیدہ اجرا خواہند فرمود کیست بادشاہ منم ہر کرا بخواہم برتخت می نشانم برو و محتسب را بگو کہ زود بیاید۔ میر عرب بر خانہ آمدہ و ماجرا پیش محتسب اظہار نمود وگفت الحال این معنی پیش رفت نخواہد شد و ہنگامۂ عظیم برپا خواہد گردید مصلحت آنست کہ بروقت دیگر موقوف باید داشت چون محتسب ہم دانست کہ پیش رفت نخواہد شد برخاستہ بخانۂ خود باز آمد شیخ این ماجرا چند بار نوشتہ پیش بادشاہ بمعرفت شیخ عبد اللہ پسر شیخ نظام فرستادہ اما عبد اللہ مذکور از راہگذر ساخت مدعیان شیخ خطوط بپادشاہ نرسانید آخرش شیخ خطوط بمعرفت میر سید علی رضوی خان فرستادہ ایشان بخدمت بادشاہ گذرانیدند بادشاہ خط را بوسہ داد وسر گذاشتہ معذرت بسیار نوشت و چہار مراسلات حسب الحکم یکی بنام راجہ جسونت سنگھ کہ دران وقت ناظم اینجا بود و یکی بنام نظام الدین احمد کہ دیوان بود و یکی بنام میر بہاء الدین و یکے بنام قاضی محمد شریف فرستاد کہ میرزا باقر محتسب را تاکید تمام منع نمایند کہ بار دیگر گرد این افعال نہ گردد و در مسئلہ مختلف فیہ احتساب نہ نماید و ہر چہار بخدمت شیخ رفتہ معذرت این طرف نمایند و یکہزار روپیہ و چہار تولہ عطر بخدمت شیخ بگذرانند۔ چنانچہ ہر چہار شخص بموجب حکم بادشاہ محتسب را زجر و منع نمودہ بخدمت شیخ آمدہ معذرت کردند و مرسولۂ بادشاہ گذرانیدند بعد ازان ہیچ کس برای مولود و سماع مزاحم ہیچکس نشد ٭

﴿ مرآۃ احمدی ﴾

حصۂ نظم

رزمیہ مثنوی از شاہنامۂ فردوسی

جنگِ قادسیہ

بژرفی نظر کن کہ با یزدگرد — چہ کرد آن برافراختہ ہفت گرد

چو بر خسروی تخت بنشست شاد — کلاہ بزرگی بسر بر نہاد

چنین گفت کز دور چرخ روان — منم پاک فرزند نوشیروان

پدر بر پدر پادشاہی مراست — خور و خوشہ و برج ماہی مراست

بجوییم بلندی و فرزانگی — ہمان رزم و تندی و مردانگی

کہ بر کس نماند ہمی روز بخت — نہ گنج و نہ دیہیم شاہی نہ تخت

ہمی نام جاوید ماند نہ کام — ببنداز کام و برافراز نام

زنامست تا جاودان زندہ مرد — کہ مردہ شود کالبد زیر گرد

چہ نیکو بود شاہ را داد و دین — زنامش زبانہا پر از آفرین

برآنم کہ تا زندہ ماند تنم — بن و بیخ بد از جہان برکنم

بزرگان برو آفرین خواندند — ورا شہریار زمین خواندند

برینگونہ تا سال شد بر دو ہشت — ہمی ماہ و خورشید بر سر گذشت

چنان بُد کجا سرفراز عرب | که از تیغ او روز گشتی چو شب

عمر آنکه بد مومنان را امیر | ستوده ورا خالق بی نظیر

گزین سعد وقاص را با سپاه | فرستاده تا رزم جوید ز شاه

چو بخت عرب بر عجم چیره شد | همی بخت ساسانیان تیره شد

برآمد ز شاهان جهان را قفیز | نهان شد رز و گشت پیدا پشیز

همان زشت شد خوب و شد خوب زشت | شده راه دوزخ پدید از بهشت

دگرگونه شد چرخ گردون بمهر | از آزادگان پاک ببرید مهر

بداد جهان آفرین کردگار | بباید همی بنده را کردگار

به آزار او بنده را پای بست | جز او جان ده و چهره آرای نیست

چو آگاه شد زان سخن یزدگرد | ز هر سو سپاه اندر آورد گرد

بفرمود تا پور هرمزد راه | بپیماید و برکشد با سپاه

که رستم بدش نام و بیدار بود | خردمند و گرد و جهاندار بود

ستاره شمر بود و بسیار هوش | بگفتار موبد نهاده دو گوش

برفت و گرانمایگان را ببرد | هر آن کس که بودند بیدار و گرد

بدینگونه تا ماه بگذشت سی | همه رزم جستند تا قادسی

بدانست رستم شمار سپهر | ستاره شمر بود با داد و مهر

همیگفت کاین رزم را روی نیست | ره آب شاهان بدین جوی نیست

بیاورد صلاب و اختر گرفت | ز روز بلا دست بر سر گرفت

یکی نامه سوی برادر بدرد | نبشت و سخن ها همه یاد کرد

نخست آفرین کرد بر کردگار | کزو دید نیک و بد روزگار

دگر گفت کز گردش آسمان | پژوهنده مردم شود بدگمان

گنهکارتر در زمانه منم — از ایرا گرفتار آهرمنم!
که این خانه از پادشاهی تهی است — نه هنگام فیروزی و فرهی است
ز چارم همی بنگرد آفتاب — بجنگ بزرگان نیاید شتاب
ز بهرام و زهره است ما را گزند — نشاید گذشتن ز چرخ بلند
همان تیر و کیوان برابر شده است — عطارد ببرج دوپیکر شده است
چنین است و کاری بزرگست پیش — همی سیر گردد دل از جان خویش
همه بودنیها ببینم همی — وزان خامشی برگزینم همی
چو آگاه گشتم ازین راز چرخ — که ما را ازو نیست جز رنج برخ
به ایرانیان زار و گریان شدم — ز ساسانیان نیز بریان شدم
دریغ آن سر و تاج و اورنگ و تخت — دریغ آن بزرگی و آن فرو بخت
کزین پس شکست آید از تازیان — ستاره نگردد مگر بر زیان
بدین سالیان چارصد بگذرد — کزین تخمه گیتی کسی نسپرد
از ایشان فرستاده آمد بمن — سخن رفت هر گونه بر انجمن
که از قادسی تا لب جویبار — زمین را ببخشیم با شهریار
وزان پس کجا برگشایند راه — بشهری کجا هست بازار و گاه
بدان تا خریدیم و بخریم چیز — وزان پس فزونی نجوییم نیز
پذیریم باسا و باژ گران — نجوییم دیهیم کندآوران
شهنشاه را نیز فرمان بریم — گر از ما بخواهد گروگان بریم
چنین است گفتار و کردار نیست — بجز اختر کژ در کار نیست
بدین نیز جنگی بود هر زمان — که کشته شود صد هژبر دمان
بزرگان که با من بجنگ اندرند — بگفتار ایشان همی ننگرند

چو کلبوی طبری و چون ارمنی — بجنگند با کیش آهرمنی !
چو ماهوی سواران و این مهتران — که گوپال دارند و گرز گران !
همه سرفرازند آنان که اند — با بیران و مازندران بر چه اند
اگر مرز و راهست اگر نیک و بد — بگرز و بشمشیر باید ستد
بکوشیم و مردی بکار آوریم — بر ایشان جهان تنگ و تار آوریم
نداند کسی راز گردون سپهر — دگرگونه گشتست با ما بچهر
چو نامه بخوانی تو با مهتران — بر انداز و برساز و لشکر بران
همه گرد کن خواسته هر چه هست — پرستنده و جامه‌های نشست
همی تاز تا آذر آبادگان — بجای بزرگان و آزادگان
همیدون گله هر چه داری بر اسپ — ببر سوی گنجور آذر گشسپ
ز زابلستان گر ز ایران سپاه — هر آن کس که آیند زنهار خواه
بدار و بپوزش بیارای مهر — نگه کن بدین کار گردان سپهر
گزو شادمانیم وزو پر نهیب — زمانی فراز و زمانی نشیب
سخن هر چه گفتم به مادر بگوی — نه بیند همانا مرا نیز روی
درودش ده از ما و بسیار پند — بدان تا نباشد به گیتی نژند
وراز من بد آگاهی آرد کسی — مباش اندرین کار غمگین بسی
چنان دان که اندر سرای سپنج — کسی کو نهد گنج با دست رنج
ز گنج جهان رنج بیش آورد — ازان رنج او دیگری برخورد
چه بودن بسی اینچنین رنج و آز — که از بیشتر کم نگردد نیاز
همیشه به یزدان پرستی گرای — بپرداز دل زین سپنجی سرای
که آمد بتنگ اندرون روزگار — نه بیند مرا زین پس شهریار

تو با هر که از دودهٔ ما بود — اگر پیر اگر مرد برنا بود
همیشه به یزدان ستایش کنید — جهان آفرین را نیایش کنید
که من با سپاهی بسختی درم — برنج و غم و شور بختی درم
رهائی نیابم سرانجام ازین — خوشا باد نوشین ایران زمین
چو گیتی شود تنگ بر شهریار — تو گنج و تن و جان گرامی مدار
کزان تخمهٔ نامدار ارجمند — نماندست جز شهریار بلند
نگهدار او را بروز و به شب — که تا چون بود کار من با عرب
زکوشش مکن هیچ سستی بکار — به گیتی جز او نیست پروردگار
زساسانیان یادگارست و بس — کزین پس نه بینند ازین خانه کس
دریغ آن سر و تاج و آن مهر و داد — که خواهد شدن تخت شاهی بباد
تو بدرود باش و بی آزار باش — همیشه به پیش جهاندار باش
گر او را بد آید تو سر پیش اوی — بشمشیر بسپار و یاوه مگوی
چو با تخت منبر برابر شود — همه نام بوبکر و عمر شود
تبه گردد این رنجهای دراز — نشیبی دراز است پیش فراز
نه تخت و نه دیهیم بینی نه شهر — ز اختر همه تازیان راست بهر
چو روز اندر آید بروز دراز — شود شان سر از خواسته بی نیاز
بپوشند از ایشان گروهی سیاه — ز دیبا نهند از بر سر کلاه
نه تخت و نه تاج و نه زرینه کفش — نه گوهر نه افسر نه رخشان درفش
برنجد یکی دیگری برخورد — بداد و به بخشش کسی ننگرد
شب آید یکی چشم رخشان کند — نهفته کسی را خروشان کند
شتابان همه روز و شب دیگرست — کمر بر میان و کلاه بر سرست

زپیمان بگردند و ز راستی — گرامی شود کژی و کاستی
پیاده شود مردم رزم جوی — سوار آنکه لاف آرد و گفتگوی
کشاورز جنگی شود بی هنر — نژادِ بزرگی نیاید به بر
رباید همی این ازان آن ازین — ز نفرین ندانند باز آفرین
نهانی بتر ز آشکارا شود — دلِ مردمان سنگ خارا شود
بداندیش گردد پدر بر پسر — پسر همچنین بر پدر چاره گر
شود بندهٔ بی هنر شهریار — نژادِ بزرگی نیاید بکار
به گیتی نماند کسے را وفا — رُوان و زبانها شود پرجفا
از ایران و از ترک و از تازیان — نژادے پدید آید اندر میان
نه دهقان نه ترک و نه تازی بود — سخن ها به کردار بازی بود
همه گنج ها زیر دامن نهند — بکوشند و کوشش بدشمن نهند
چنان فاش گردد غم و رنج و شور — که رامش بهنگام بهرام گور
نه جشن و نه رامش نه گوهر نه نام — بکوشش ز هر گونه سازند دام
زیان کسان از پے سودِ خویش — بجویند و دین اندر آرند پیش
نباشد بهار از زمستان پدید — نیارند هنگام رامش نبید
ز بیشی و بیشی ندارند هوش — خورش نانِ کشکین و پشمینه پوش
چو بسیار ازین داستان بگذرد — کسے سوی آزادگان ننگرد
بریزند خون از پے خواسته — شود روزگارِ بد آراسته
دلِ من پر از خون شد و روی زرد — دهان خشک و لبها پر از باد سرد
که تا من شدم پهلوان از میان — چنین تیره شد بختِ ساسانیان
چنین بی وفا گشت گردان سپهر — دژم گشت و از ما ببرّید مهر

اگر نیزه بر کوه روئین زنم	گذاره کند زان که روئین تنم
کنون تیر و پیکان آهن گزار	همی بر برهنه نیاید بکار
همان تیغ کان گردن پیل و شیر	فگندی بزخم اندر آورد زیر
نبرّد همی پوست بر تازیان	ز دانش زیان آمدم بر زبان
مرا کاشکی گر خرد نیستی	گر آگاهی روز بد نیستی
بزرگان که از قادسی با من اند	درشتند و با تازیان دشمن اند
گمانند کاین بیشه پر خون شود	ز دشمن زمین رود جیحون شود
ز راز سپهری کس آگاه نیست	ندانند کاین رنج کوتاه نیست
چو بر تخمه بگذرد روزگار	چه سود آید از رنج در کارزار
ترا ای برادر تن آباد باد	دل شاه ایران بتو شاد باد
که این قادسی دخمه گاه منست	کفن جوشن و خون کلاه منست
چنین است راز سپهر بلند	تو دل را بدرد من اندر مبند
تو دیده ز شاه جهان برمدار	فدا کن تن خویش در کارزار
که زود آید این روز اهرمنی	چو گردون گردان کند دشمنی
چو نامه بمهر اندر آورد گفت	که پوینده را آفرین باد جفت
که این نامه نزد برادر برد	بگوید جز این هرچه اندر خورد
فرستاده نیز چون برق و رعد	فرستاد ازین سو بنزدیک سعد
یکی نامه بر حریر سفید	نوشتند پر بیم و چندی امید
بعنوان بر از پور هرمزد شاه	جهان پهلوان رستم کینه خواه
سوی سعد وقاص جوینده جنگ	بر از رای و بر دانش و پر درنگ
سر نامه گفت از جهاندار پاک	بنا یید که باشیم بی ترس و باک

کزو نیست برپای گردون سپهر   همه پادشاهیش داد است و مهر
وزو باد بر شهریار آفرین   که زیبای تاج است و تخت و نگین
که دارد به فر اهرمن را به بند   خداوند تیغ و کلاه و کمند
به پیش آمد این ناپسندیده کار   به بیهوده این رنج و این کارزار
بمن باز گوی آنکه شاه تو کیست   چه مردی و آیین و راه تو چیست
بنزد که جوئی همی دستگاه   برهنه سپهبد و برهنه سپاه
بنانی تو سیری و هم گرسنه   نه پیل و نه تخت و نه بار و بنه
با ایران ترا زندگانی بس است   که مهر و کله بهر دیگر کس است
که با پیل و فر است و با تاج و گاه   پدر بر پدر نامبردار شاه
به بالای او تخت را شاه نیست   بدیدار او در فلک ماه نیست
هرانگه که برگاه خندان شود   گشاده لب و سیم دندان شود
ببخشد بهای سر تازیان   که گنجش نگیرد زبخشش زیان
سگ و یوز و بازش ده و دو هزار   که با زنگ و زرند و با گوشوار
بسالی همه دشت نیزه وران   نبارند خورد از کران تا کران
که او را بباید به یوز و به سگ   که بر دشت نخچیر گیرد به تگ
ز شیر شتر خوردن و سوسمار   عرب را بجائی رسیدست کار
که تاج کیان را کند آرزو   تفو بر تو ای چرخ گردان تفو
شما را بدیده درون شرم نیست   ز راه خرد مهر و آزرم نیست
بدین چهر و این مهر و این راه و خو   همی تخت و تاج آیدت آرزو
جهان گر باندازه جوئی همی   سخن بر گزافه نگوئی همی
سخن گوی مردی بر ما فرست   جهاندیده و گرد و دانا فرست

بدان تا بگوید که رای تو چیست — به بخت کیان رهنمای تو کیست
سواری فرستم بنزدیک شاه — بخواهم ازو هرچه خواهی بخواه
تو جنگ چنین پادشاهی مجوی — که فرجام این خواری آید بروی
نبیره جهاندار نوشیروان — که با داد او پیر گشتی جوان
پدر بر پدر شاه و خود شهریار — زمانه ندارد چنو یادگار
جهان را مکن پر ز نفرین خویش — مشو بدگمان اندر آیین خویش
نگه کن بدین نامه پندمند — مکن چشم و گوش خرد را ببند
چو نامه به مهر اندر آمد بداد — به پیروز شاپور فرخ نژاد
بر سعد وقاص شد پهلوان — از ایران بزرگان روشن روان
همه غرق در آهن و سیم و زر — سپرهای زرّین و زرین کمر
چو بشنید سعد آن گرانمایه مرد — پذیره شدش با سپاهی چو گرد
سپهبد فرود آمد اندر زمان — ز لشکر بپرسید و ز پهلوان
هم از شاه و دستور و ز لشکرش — ز سالار بیدار و ز کشورش
ردا زیر پیروز افکند و گفت — که ما نیزه و تیغ داریم جفت
ز دیبا نگویند مردان مرد — ز زر و ز سیم و ز خواب و ز خورد
شما را بمردانگی نیست کار — همان چون زنان رنگ و بوی و نگار
هنرتان بدیباست پیراستن — دگر نقش بام و در آراستن
هم آنگاه پیروز نامه بداد — سخنهای رستم همه کرد یاد
سخنهاش بشنید و نامه بخواند — وزان نامه پهلوی خیره ماند
بتازی یکی نامه پاسخ نوشت — پدید آورید اندرو خوب و زشت
سر نامه بنوشت نام خدای — محمد رسولش بحق رهنمای

ز جنّی سخن گفت و ز آدمی　　ز گفتار پیغمبر هاشمی
ز توحید و قرآن و وعده وعید　　ز تهدید و ز رسمهای جدید
ز قطران و از آتش و زمهریر　　ز فردوس و جوی می و جوی شیر
ز کافور و از مشک و ماء معین　　درخت بهشت و می انگبین
که گر شاه بپذیرد این دین راست　　دو عالم بشادی و شاهی وراست
همان تاج یابد همان گوشوار　　همیشه با بوی و رنگ و نگار
شفیع از گناهش محمّد بود　　تنش چون گلابِ مُصعّد بود
بکارے که پاداش بابی بهشت　　نباید بباغ بلا خار کشت
تنِ یزدگرد و جهانِ فراخ　　چنین باغ و ایوان و میدان و کاخ
همه تخت و تاج و همه جشن و سور　　نیرزد بدیدار یک مویِ حور
دو چشم تو اندر سرایِ سپنج　　چنین خیره گشت از پی تاج و گنج
جهانے بجا شربتِ آب سرد　　نیرزد بر او دل چه داری بدرد
هر آنکس که پیش من آید بجنگ　　نه بیند بجز دوزخ و گور تنگ
بهشت است اگر بگرود جایِ او　　نگر تا چه آمد کنون رای او
همیشه بود آن و این بگذرد　　چنین دادِ آنکس که دارد خرد
به قرطاس مهر عرب بر نهاد　　درودِ محمّد همی کرد یاد
فرستادهٔ سعدِ وقاص رفت　　بنزدیک رستم خرامید تفت
چو شعبه مغیره برفت از کوان　　که آمد برِ رستمِ پهلوان
ز ایرانیان نامدارے ز راه　　بیامد برِ پهلوانِ سپاه
که آمد فرستادهٔ پیر سست　　نه اسپ و سلیح و نه جامه درست
یکے تیغ باریک برگردنش　　پدید آمده چاک پیراهنش

چو رستم بگفتارِ او بنگرید
ز دیبا سراپردهٔ در کشید

ز زربفت چینی کشیدند نخ
سپاه اندر آمد چو مور و ملخ

نهادند زرین یکی زیرگاه
نشست از برش پهلوان سپاه

نشستند پیش صد و شصت مرد
سواران و شیران روزِ نبرد

ابا افسر و جامه هایِ بنفش
بپای اندرون کرده زرینه کفش

همان طوق داران ابا گوشوار
سراپرده آراسته شاهوار

چو شعبه ببالای پرده سرای
بیامد بران جامه ننهاد پای

همی رفت بر خاک بر خوار خوار
ز شمشیر کرده یکی دستوار

نشست از بر خاک و کس را ندید
سوی پهلوان و سران ننگرید

بدو گفت رستم که جان شاد دار
بدانش روان و تن آباد دار

بدو گفت شعبه که ای نیک نام
اگر دین پذیری علیک السلام

به پیچید رستم ز گفتار او
بر و ماش برچین شد از کار او

ازو نامه بستد بخواننده داد
سخن ها برو کرد داننده یاد

چنین داد پاسخ که او را بگوی
نه تو شهریاری نه دیهیم جوی

ندیدی سر نیزه بختِ مرا
دلت آرزو کرد تختِ مرا

سخن نزد دانندگان خوار نیست
ترا اندرین کار دیدار نیست

اگر سعد با تاج شاهان بدی
مرا رزم و بزمِ وی آسان بدی

ولیکن چو بد اختری بی وفاست
چه گویم که امروز روز بلاست

مرا گر محمد بود پیشِ رو
ز دینِ کهن گیرم این دینِ نو

همی کژ بود کار این گوژپشت
بخواهد همی بود با ما درشت

تو اکنون بدین خرمی باز گرد
که جایِ سخن نیست روز نبرد

بگوییش که در جنگ مردان بنام | مرا بهتر آمد ز گفتار خام
چو شعبه ز نزدیک او گشت باز | سپه را بفرمود تا کرد ساز
بفرمود تا بر کشیدند نای | سپه اندر آمد ز هر سو بجای
بر آمد یکی گرد و بر شد خروش | همی کر شد از مردم تیزگوش
سنانهای الماس در تیره گرد | ستاره است گفتی شب لاجورد
همی نیزه بر مغفر آبدار | بیامد بزخم اندرون پایدار
سه روز اندران جایگه بود جنگ | بایرانیان بر ببود آب تنگ
شد از تشنگی دست گردان ز کار | هم اسپ گران مایه از کارزار
چنان تنگ شد روزگار نبرد | گل تر بخوردن گرفت اسپ و مرد
لب رستم از تشنگی شد چو خاک | زبان گشت اندر دهان چاک چاک
خروشی بر آمد به کردار رعد | ازین روی رستم وزان روی سعد
برفتند هر دو ز قلب سپاه | بیکسو کشیدند از آوردگاه
چو از لشکران هر دو تنها شدند | بزیر یکی تند بالا شدند
همی تاختند اندران رزمگاه | دو سالار بر یکدگر کینه خواه
خروشی بر آمد ز رستم چو رعد | یکی تیغ زد بر سر اسپ سعد
نگاور ز درد اندر آمد بسر | جدا گشت ازو سعد پرخاشخر
بر آهیخت رستم یکی تیغ تیز | بدان تا نماید بدو رستخیز
همی خواست از تن سرش را برید | ز گرد سپاه این مر آن را ندید
فرود آمد از اسپ و زین پلنگ | بزد بر کمر بر سر پالهنگ
بپوشید دیدار رستم ز گرد | بشد سعد پویان ز جای نبرد
یکی تیغ زد بر سر ترک او | که خون اندر آمد ز ترکش بروی

چو دیدار رستم ز خون تیرہ گشت ‏— جہانجوی تازی برو چیرہ گشت

دگر تیغ زد بر سر و گردنش ‏— بخاک اندر افکند جنگی تنش

سپاہ از دو رو بہ کس آگاہ نہ ‏— کسے را سوی پہلوان راہ نہ

ہمے جست مر پہلوان را سپاہ ‏— برفتند تا پیش آوردگاہ

بدیدندش از دور پر خون و خاک ‏— سراپائی گشتہ بہ شمشیر چاک

ہزیمت گرفتند ایرانیان ‏— بسے نامور گشتہ شد درمیان

{جنگ قادسیہ از شاہنامۂ فردوسی}

رزمیه مثنوی عصر حاضر

سلطان سنجر و ترکان غز

چو بنشست سنجر به تخت شهی / بدو تازه شد راه و رسم بهی
بگیتی همه بخشش و داد کرد / بداد و دهش گیتی آباد کرد
رسانید پهنای ایران زمین / ز دریای رُم تا بدیوار چین
گواه است بر چرخ گردان سروش / ندیده چنین ملک جز داریوش
ز توران زمین تا بهاماوران / کمر بسته بر درگهش سروران
اگر سرکشی بر فرازید یال / بدادش بگرز گران گوشمال
گوے گر بزالے بیازید دست / بر و بر زوپالش بهم برشکست
بپرداخت کشور ز گردنکشان / بدورش جهان گشت مینو نشان
بمحمود و بهرام و خوارزمشاه / ببخشید تخت و نگین و کلاه
چنان بود تا بخت بنمود پشت / بکین اندر آمد سپهر درشت

برآشفت بر اهل غز شهریار / همے خواست زیشان برآرد دمار
بفرمود تا لشکر آراستند / همے کین ز ترکان غز خواستند
دلیران همه گردن افراختند / از ایوان بمیدان همے تاختند

شنیدند که ترکان شاهِ جهان   پی کینِ شان بسته دارد میان
بر فتند پوزش کنان نزد شاه   که این شهریارِ فلک پایگاه
غزان بندگان جهان داورند   بفرمانِ شاهِ شهان سنجرند
همه بندگانیم و خسرو پرست   چرا شاه با ما بکین اندرست
بترس از خداوند خورشید و ماه   که بخشیدت این تخت گاه و کلاه
مکن شهریارا دل از کین دژم   روا نیست بر زیر دستان ستم
چو ما بندگانیم و تو شهریار   بیا دست ازین کینه خواهی بدار

نپذرفت از ایشان شه روزگار   بغرید برسانِ ابرِ بهار
که غز را همه بیخ و بن بر کنم   اگر بر نه گندم نه مردم زنم
چو دیدند ترکان که پوزش بکار   نیاید برِ خسرو کامگار
ببستند یکسر پی کین کمر   ندانست آن شاهِ پرخاشخر
که چون گربه از جان خود گشت سیر   درآویزد از خشم با شرزه شیر
نهادند در آن سپه تیغ تیز   نمودند برپا یکی رستخیز
بجنبید سنجر چو پیلِ دمان   بیک تیغ کین بر کشید از میان
بمیدان ترکان برانگیخت اسپ   تو گفتی باسپ اندر آمد زرسب
بدشمن همی تاختن چون پیل مست   که ناگاه در لشکر آمد شکست
دلیرانِ لشکر کش تیغ زن   سواران پیل افگنِ شیر زن
گرفتند یکباره راهِ گریز   یکی بر نیاورد دستِ ستیز
سپهدار سنجر نگهداشت جای   بمیدانِ دشمن بیفشرد پای

ولیکن زکین توزیِ چرخ پیر — بفتاد در دست ترکان اسیر

به بند آمد آن شیر شمشیر زن — جهان پهلوان سنجر صف شکن

چنین است آئین نیلی سپهر — گهش نیش و کین است وگه نوش و مهر

چو در دست کین شاه سنجر فتاد — خراسان بچنگ غز اندر فتاد

نمودند بیداد در شهر و ده — بکشتند مرد و زن و خورد و مه

ز بیداد این گنبد کج مدار — برآورد غز از خراسان دمار

چنین است رسم سرای سپنج — گهی شاد کامیست گه درد و رنج

بیکبار کز شاه بیداد رفت — چنان تخت شاهیش بر باد رفت

{از عبدالرحمان فرامرزی}

بیان میدان جنگ از امیر خسرو دهلوی

به گردون شد از نای رویین خروش — به دریای لشکر در افتاد جوش
هزاهز درآمد به هر دو سپاه — روارو درآمد بخورشید و ماه
علم سر ز عیوق برتر کشید — سنان چشم سیّاره بر سر کشید
بیابان همه بیشهٔ شیر گشت — جهان پر از شیر و شمشیر گشت
غبار زمین کلّه بر ماه بست — نفس را درون گلو راه بست
چنان گشته روی هوا گردناک — که سیّاره گم کرد خود را بخاک
سپاه از زره موج زن تا باوج — چو دریا که بادش درآرد به موج
بدریای آهن جهان گشته غرق — هوا پر ز میغ و زمین پر ز برق
ز بانگ هیونان گیتی نورد — شده پر صدا گنبد لاجورد
عرق کردن توسنان در شتاب — ز دریای آتش برانگیخت آب
شراره که زد نعل هنگام رو — ستاره برون ریخت از ماه نو
نفیر زه از چاشنی کمان — شده چاشنی بخش جان هر زمان
گره بر گره دست پیکان زنان — زره بر زره بشکنند روئین تنان
بزد بر سپهر تیغ رخشان تاب — چنان گز تنه برگ نیلوفر آب

رزمیہ مثنوی کشمیر

خلافت نامۂ حمیدؔ کشمیری

ذکر وقایع سالِ بست و دوم از ہجرت و فتح نہاوند بار دوم و فتح شہر ری و دامغان

سخن سنج دانای دیرینہ سال — چنین ریخت جُرعہ ز جام مقال
کہ از ہجرت شاہِ ذو المنن — چو بست و دوم سال شد جلوہ زن
ہویدا شدہ فتح آذربجان — ز دستِ بن شعبۂ پاک جان
بصلحش شدہ فتح آن آشکار — بَدَل ہشت لک درہم آمد ببار
درین سال فاروق راشد عیان — کہ پیمان شکستند ہمدانیان
شکستند عہدے کہ بستند چُست — بابنِ یمان آن حذیفہ نخست
سرِ نو دم از سرکشی میزنند — پر از کینہ ہا سینہ ہا مے کنند
چو بشنید سر حلقۂ خسروان — نعیم ابن مقرن نمودہ روان
سپاہے تنومند ہمراہ داد — کہ تا آن طرف رفت چون تندباد
در آمد بر آن زمرۂ آتشی — کہ بودند مغرور از سرکشی
چو سیلاب شمشیر ہندی براند — سپہدارِ ایشان بدو رخ رساند
در آورد یکبارہ ہمدانیان — دگر بارہ در دستِ ایمانیان

ولے برخے از لشکر تیره مغز — که بُد در حدود چنان شهر نغز
هزیمت زده کرده زانجا فرار — نشستند در ری به بندِ حصار
نعیم از عقب رفت تازان چو باد — بهمراهِ یارانِ روشن نهاد
چو اندر حدِ آن نواحی رسید — لوای حشم بر ثریا کشید
یکے از رئیسانِ رُستا فها — باو متفق گشته زاخلافها
زاسلامیان فوجے از وی گرفت — بهمراه ایشان رهِ ری گرفت
به بیراهگی رفت آن نیک پے — بتدبیر بنمود تسخیر رے
به رایِ رزین و بعقلِ متین — تصرّف نموده بملکے چنین
پس از نصرتِ آن سوادِ مغان — میسّر شدش فتح از دامغان

رفتن فوج اسلام در خراسان و گریختن یزدجرد و حقیقت آن

درین سال اخنف که بُد ابن قیس — روان شد بحکمِ امیرِ رئیس
بهمراهِ لشکر شیر زور — در آمد بملکِ خراسان چو مور
ز آوازهٔ هیبتِ آن سپاه — نهاده رخ خویش کسرای براه
بناچار زان ملک کرده فرار — شد از آب آمویه پا در گذار
شهِ ترک را برد زانسو پناه — وزو جُست امداد فوجِ سپاه
پے دفع فوج عزیز عرب — بجان کومک از وی نموده طلب
شهِ ترک خاقان چو حالش بدید — ترحم نمود التماسش شنید
سپاهے بیاراسته بے شمار — بنفس خود آمد پے کارزار
بهمراهِ کسرای بجاه و شکوه — در آمد بملکِ خراسان چو کوه
سپهدارِ اسلام در مرو بود — زخاقان و کسرای خبر چون شنود

ز کوفه وز بصره ز دیگر دیار — سپه جمع بنمود عشرین هزار
برآمد بآن لشکرِ نیک فال — ز بهرِ قتالِ همه بد سگال
در اثنایِ ره یافت آن جنگجو — سه مردِ فلاؤز فوجِ عدو
سرِ هر سه گمراهِ بی راه رَو — بنارِ جهنّم نموده گرو
چو آن قصّه در گوش خاقان رسید — هراسی فراوانش در جان رسید
دران کار بگرفت آن فالِ بد — ز خوف و هراسش شده حالِ بد
ازان قتل سه کس چو بگرفت فال — مجالِ تقابُل شمرده محال
بگردید با فوجِ بر تا و تفت — بزودی سوی ما ورالنهر رفت
سراسیمه کسرای سپش نیز راند — بصد حیله خود را به پیشش رساند

عشقیہ مثنوی

انتخاب از شیرین خسرو حضرت نظامی گنجوی

• در سخن گفتنِ خسرو از پائین قصر با شیرین فرباید

بهشتی دید در قصری نشسته — بهشتی وار در بر عشق بسته

ز عشقِ او که یاری بود چالاک — ز کرسی خواست افتادن بروی خاک

بعیاری ز جایِ خویش برجست — برابر دست خود بوسید و بنشست

زبان بگشاد با عُذر دلاویز — ز پرسش کرد با شیرین شکرریز

که دایم تازه باش ای سروِ آزاد — سرت سبز و لبت سرخ و دلت شاد

جهان روشن ز روی صبح خندت — فلک در سایهٔ سرو بلندت

دلت را تازه کرد آن خرمی ها — خجل کردی مرا از مردمی ها

ز گنج و گوهر و منسوج و دیبا — ز هم کردی چو مهدی خویش زیبا

ز لعلک هایِ گوشِ گوهر آویز — فکندی لعل ها در نعلِ شبدیز

زبس گوهر که در نعلم کشیدی — برخ بر رشتهٔ نعلم کشیدی

همین باشد نثار افشانِ کویت — بروینت شادم ای شادی برویت

بمن در ساختی چون شهد با شیر — ز خدمتها نکردی هیچ تقصیر

ولے در بستنت با من چرا بود — خطا دیدم نگارا یا خطا بود

زمین دادم رها کردی به پستی — تو رفتی چون فلک بالا نشستی

نگویم بر تو ام بر روی مهمان
چرا باید درے بستن بدینسان

گر میانی که با مهمان نشینند
بمهمان بهتر کِ زین باز ببینند

مگر ماهی تو یا حور ای پری وش
که نزدیکت نباید آمدن خوش

نشاید بست در بر میهمانے
که جز تو نیستش جان و جهانے

گفتار در پاسخ دادن شیرین خسرو را

ز حالش چون دل شیرین خبر داشت
ز لعل چون زمرّد خنده بر داشت

جوابش داد سروِ لاله رخسار
که دولت باد دایم بر جهاندار

فلک بند کمر شمشیر بادت
تن پیل و شکوهِ شیر بادت

سرے کز طوق تو جوید جدائی
مبادا از کمندِ بیدادش رهائی

مزن طعنه که بر بالا زدی تخت
کنیزانِ ترا بالا بود رخت

علم گشتم بتو در مهربانی
علم بالای سر بهتر تو دانی

من آن گردم که از راهِ تو آید
اگر گردهِ تو بالا رفت شاید

تو هستی از سرِ صاحب کُلاهی
نشسته بر سر بر پادشاهی

من از عشقت بر آورده فغانے
بیامے برچو هندو پاسبانے

جهانداران که ترکان نام دارند
بخدمت هندوی بر بام دارند

من آن ترکِ سیه چشمم برین بام
که هندوی سپیدت شد مرا نام

دگر بالایِ مه باشد نشستم
شهنشاهِ کمینه زیر دستم

دگر گفتی که آنان کارجمندند
چنین بر روی مهمان در نه بندند

نه مهمانی تو اے بازِ شکاری
طمع داری بکبکِ کوهساری

اگر مهمانی اینک دامنت جای
من اینک چون کنیزان پیش برپای

به صاحب ردی و صاحب قبولی — نشاید کرد مهمان را فضولی
حدیث آنکه در بستم روا بود — که سرمست آمدن پیشم خطا بود
چو من خلوت نشین باشم تو مخمور — ز تهمت رای مردم کی بود دور
ترا بایست پیرے چند هشیار — گزین کردن فرستادن بدین کار
مرا بردن بمهد خسرو آئین — شبستان را بمن کردن نو آئین
چو من شیرین سوارے زینی ارزد — عروسے چون شکر کابینی ارزد
تو میخواهی مگر کز راه دستان — بنقلانم خوری چون نقل مستان
بدست آری مرا چون غافلان مست — چو گل بوئے کنی اندازی از دست
نواز عشق من دم بے نیازی — بمن بازی کنی در عشقبازی
مکن پرده دری در مهد شاهان — ترا آن بس که کردی در صفاهان
تو با شکر نوائی کردن این شور — نه با شیرین که با شکر کند زور
شکر ریز ترا شکر تمام است — که شیرین شهد شد وین شهد خام است
رها کن نام شیرین از لب خویش — که شیرینی دهانت را کند ریش
دو لختی بود هر یک لخت بستند — ز طاؤس دو پر یک پر شکستند
دو دلبر داشتن از یکدلی نیست — دو دل بودن بجز بیحاصلی نیست
سزاوار عطارد شد دو پیکر — تو خورشیدی ترا یک برج بهتر
تو سلطان شو که بایک گوی سازی — نه چون هندو که باده گوی بازی
زده گوئی بده سوئیت ناورد — زیک گوئی بده سوئی رسد مرد
مرا از روی تو یک قبله در پیش — ترا قبله هزار از روی من بیش
اگر زیبا رخے رفتنت از کنارت — ازان زیباتر اینک ده هزارت
منم چون مرغ در دامے فتاده — در مے در بسته و بامے گشاده

چو طوطی ساخته با آهنین بند … به تنهائی چو عنقا گشته خرسند
تو در خرگاه و من در خانهٔ تنگ … ترا روزی بهشت آمد مرا سنگ
بکوری چون بری شیر از کنارم … که شیر بیم نه آخر شیرخوارم
نه آن طفلم که از شیرین زبانی … بحلوائی کلیچم را ستانی
ترا بسیار می‌باشد درین راه … ولیکن تلخ و من شیرینیم ای شاه
بسی هم صحبتت باشد درین پوست … ولیکن استخوان من مغزم ابدوست
تو اندر عشق من از مال و جاهی … چه دیدی جز خداوندی و شاهی
کدامین ساعت از من یاد کردی … کدامین روزم از خود شاد کردی
ترا خوبان چرب افسانه بسیار … درین تلخی برد شیرین و بگذار
کدامین جامه بر یادم دریدی … کدامین خواری از بهرم کشیدی
کدامی پیک را دادی سلامی … کدامی شب فرستادی پیامی
تو ساغر میزدی با دوستان شاد … قلم شاه پور میزد تیشه فرهاد

گفتار در پاسخ دادن خسرو بشیرین فرماید

دگر باره جهاندار از سر مهر … بگلرخ گفت کای سرو سمن چهر
ظبرزد با سهی سروت قرین باد … طبرزد با طبرخون همنشین باد
بمیگویم که بر بالا چرائی … بلا منمای چون بالا نمائی
مرا بر قصر کش یک میل بالا … نثار اشک من بین پیل بالا
چو بر من گنج قارونی فشاندی … چو قارونم چرا در خاک ماندی
دل اینجا در کجا خواهم کشادن … تن اینجا سر کجا خواهم نهادن
چو حلقه گر نیابم بر درت بار … درت را حلقه سی بوسم فلک وار

نثاری را که چشمم می فشاند — کدا بین منجنیق انجا رساند
مکن بر ما جفا گر هیچ راهی — ندارم جز وفا داری گناهی
وگر دارم گناه آن دل رحیم است — گناه از آدمی رسم قدیم است
همه تندی مکن لختی بیارام — رها کن توسنی چون من شدم رام
نشاید خوی بد را مایه کردن — بزرگان را چنین بی مایه کردن
چو خاک انداختی بر آستانم — پس انگاهی بخاک انداز خوارم
مگو گز راه من چون فتنه برخیز — چو برخیزم تو باشی فتنه انگیز
مکن کین ظلم را پرواز بینی — گر از من نه زکینی باز بینی
نه هر دستی که تیغ تیز دارد — بخون خلق دست آویز دارد
من این خواری ز خود بینم نه از تو — گناه از بخت بد بینم نه از تو
جرس بیوقت جنبانید گوشم — دهل بی وقت زد بانگ سروشم
وگرنه درد و سوزم را که دیدی — چنان روزی بدین روزم که دیدی
غلط گفتم که عشقت این نه شاهی — نباشد عشق بی فریاد خواهی
مکن چندان که خواهی ناز بر من — مزن چون بندگان آواز بر من
اگر بر من بسلطانی کنی ناز — بگو تا خط بمولائی دهیم باز
وگر گوشم بگیری تا فروشی — کنم در بیعت بیعت خموشی
وگر گردد سرم بر خنجر از تو — بسر گردم نگردانم سر از تو
مرا هم جان تو ئی هم زندگانی — گر آخر کس نمیداند تو دانی
بخلوت جامه از غم میدریدم — برحمت جامهٔ نو می بریدم
بدان نالش که از من بر نگردد — بنانی پادشاهی در نگردد
نه رندی بوده ام در عشق روبیت — که طنبوری بدست آرم بکوبیت

جهان داور منم در کارسازی | جهاندار از کجا و عشق بازی
ولے چون نام زلفت می‌شنیدم | بتاج و تخت سویت میخریدم
بتن باد بگرے خرسند بودم | بجان و دل ترا در بند بودم
بفتواۓ کسے آبے نخوردم | خلاف دوستی کارے نکردم
اگر گامے زدم در کامرانی | جوان بودم چنین باشد جوانی
بسے شیرین‌تر از نامت کلامت | بگو با من سخن اے من غلامت

گفتار در پاسخ دادن شیرین بخسرو

دگر ره لعبت طاوس پیکر | گشاد از دُرج لولو تنگ شکر
جهان داور جهاندار جهان باد | زمانه حکم کش او حکمران باد
بفراشی کواکب در حسابش | بسرهنگی سعادت در رکابش
مراد دل ز خسرو صد غبارست | ز شاهی در گذر دیگر شمارست
هنوزم ناز دولت می نمائی | هنوز از راهِ جبّاری در آئی
هنوزت در سر شاهی غرورست | دریغا کین غرور از عشق دورست
هنوز از عشقبازی بے نیازی | ترا شاهی رسد نے عشقبازی
نیازارد کسے از عشق بازست | که عشق از بے نیازان بے نیازست
نسازد عاشقی را سرفرازی | که بازی بر نتابد عشق بازی
درین گرما که بادِ سرد باید | دل آسانست با دل درد باید
من آن مرغم که بر گلها پریدم | هوایِ گرم تابستان ندیدم
چو گل بودم ملک بانوی سقلاب | کنون در پایِ تو بستم چو گل آب
درین گورِ گلبن و قصر سنگین | بامید تو کردم صبر چندین

نه دستی کاین جرس هم توان زد — نه غمخواری که با او دم توان زد
همه وقتی ترا پنداشتم یار — همه جائی ترا خواندم وفادار
تو هرگز در دلم جائی نه کردی — چو دلداران مدارائی نکردی
مرا دیگر ز کشتن کی بود بیم — که جان کردم بشمشیر تو تسلیم
چرا باید که چون من سرو آزاد — بود در بند محنت مانده ناشاد
هنوزم در دل از خوبی طربهاست — هنوزم در سر از شوخی شغبهاست
هنوزم هندوان آتش پرستند — هنوزم چشم چون ترکان مستند
هنوزم غنچهٔ دل ناشگفته است — هنوزم دُرِّ دریائی نسفته است
هنوزم در لب آب زندگانی است — هنوزم آب در جوی جوانی است
هنوزم سروِ بالا ناخمیده است — هنوزم قد بالا کس ندیده است
رخم سرخیل خوبانِ طراز است — کمینه خیل تاشم کبر و ناز است
ولینعمت ریاحین را تبسم — ولیعهد شکر دُرِّ یتیم
چراغ از نور من پروانه گردد — مه نو بیندم دیوانه گردد
عقیق از لعل من بر سر خورد سنگ — گُلِ رویم زدی گل برد رنگ
گر آهو یک نظر سوی من آرد — خراج گردنم در گردن آرد
بدین تیزی که دارد طبع مهتاب — بنارد ریختن بر دست من آب
بهشت از قصر من دارد جبین نور — عیار از نار پستانم برد حور
چو یاقوتم نبیذ خام گیرد — برشوت با طبرزد جام گیرد
ز نخلم هر که یک خرما به بلیند — ز نخلستان دگر خرما نه چیند
ز بس کاورده ام در چشمها نور — ز ترکان تنگ چشمی کرده ام دور
شکر همشیرهٔ دندان من شد — وفا همبستر پیمان من شد

جہانِ ناز دارم صد جہان شرم درے در خشم دارم صد در آزرم

چہ شورش ہا کہ من دارم درین سر چہ مسکینان کہ من کشتم بدین در

ز رعنائی کہ ہست این نرگس مست بنالاید بخونِ ہر کسے دست

لبِ لعلم ہمان شکر فشان ست سر زلفم ہمان دامن کشان ست

ز خوش نقلی کہ مے در جام ریزم شکر در دامنِ بادام ریزم

اگرچہ نار سیمین گشت سیبیم ہمان عاشق کُش و عاقل فریبم

برو تا بر تو بکشایم بخون دست کہ در گردن چنین خونم بسی ہست

نخوردہ زخم دستِ راست بردار بدستِ چپ کند عشقم چنین کار

تو سنگین دل شدی من آہنین جان چنان دل را نشاید جز چنین جان

{شیرین خسرو نظامی}

صفحهٔ فارسی عشقیه مثنوی کشمیر

از حضرت مولنا صرفی رح

فلک هر لحظه نیرنگی نماید | ز خمِ نیلِ خود رنگی نماید
غریب است اینکه غیر از یک خم نیل | ندارد چرخ و آنرا نیست تبدیل
وزان خم رنگها خواهد بر آورد | گهی سرخ و گهی سبز و گهی زرد
ببین رنگی عجب کردست ظاهر | بروی وامق و عذرا در آخر
ولی سودای عُذرایش اثر کرد | خدنگِ غمزه اش از دل گذر کرد
اسیرِ عشقِ عذرا شد ولیکن | نهان میداشت تا بودست ممکن
زاخفای بلای عشقِ عُذرا | دل و جان و جگر خون گشته او را
بظاهر داشتی پنهان غمِ عشق | ولی جان و دلِ او همدمِ عشق
لبش در خنده اما دل در افغان | بجانش چاکها از درد پنهان
بظاهر بر لبش ساغر همه شب | بباطن جان ز دردِ عشق بر لب
بناچار آخر آن سرش عیان شد | بهر دم ظاهر آن دردِ نهان شد

صفحهٔ دیگر مناجات در استدعای عشق

ای ز تو آموخته معشوقه ناز | وی ز نوازنده خسته عاشق نیاز
از رخ معشوقه جمالت عیان | راز غمت در دل عاشق نهان

Library Sri Pratap College, Srinagar.

سینهٔ عشاق ز سوزت کباب — دیدهٔ معشوقه ز هجرت پر آب
شمع که پروانه صفت سوخته — آتشِ عشقت بدل افروخته
لیلی از اندوهِ تو مجنونِ عشق — قیس ز سودای تو مفتونِ عشق
از المِ تلخِ تو شیرین هلاک — تیشهٔ فرهاد دلش کرده چاک
گرد سر کوی تو گردان سپهر — ذره صفت بهرِ تو سرگشته مهر
پیرهنِ گل بهوای تو چاک — بلبلِ نالان ز غمت دردناک
سنبل از اندوهِ تو در پیچ و تاب — در قدحِ لاله می از خونِ ناب
لاله که داغت بدلش جا گرفت — از غمِ تو دامنِ صحرا گرفت
سوسنِ آزاده گرفتارِ تو — دیدهٔ نرگس پیِ دیدارِ تو
دیده که نرگس بهوایت گشود — باز نه لبسته ز تو تا زنده بود
غنچه که دارد بدهن صد زبان — وان همه عاجز ز سخن در دهان
از غمِ تو خونِ دلش در گلو — شد گره و بست رهِ گفتگو
پای بدامان بود و سر بجیب — غرقِ تفکر شده در بحرِ غیب
گشته ز شوقِ تو براهِ امید — موی سرِ نسترن از غم سفید
بوی تو آورده نسیمِ بهار — دست ز شوقت زده بر سر چنار
سرو که استاده بیک جا بود — وز سرِ تعظیم بیک پا بود
عشقِ تو در جنبشش آورده است — حیرتِ عشقت ز خودش برده است
سوزِ تو در دلِ همه اشجار را — گرمیِ آن سوز پدیدار را
گرمیش از جان چو بر آورد دود — بر تنِ او صندلِ سوده بسود
گل نبود بلکه بر آورده سر — آتشِ عشقت ز درونِ شجر
از غمِ تو گریهٔ ابرِ بهار — سوزِ دلش گشته ز برق آشکار

در دل سنگ آتش عشقت نهان — گرچه بدبختی است مثل در جهان
سنگ که دارد اثری زین شرر — بهتر ازان دل که ندارد اثر
چشم کواکب بهوای تو باز — مشعلهٔ ماه ز تو در گداز
عالمی از عشق جگر سوخته — داغ غمت بر دل هر سوخته
بر دل صد پاره که داغت بود — لالهٔ نورستهٔ باغت بود
داغ تو درمان دل دردناک — مرهم ریش جگر چاک چاک
گریهٔ طفلان تمنای تو — نالهٔ پیران بتولای تو
بستهٔ تو از همه وارستگان — از همه وارسته بتو بستگان
رفته بسودای تو نقد وجود — آمده سرمایهٔ صد گونه سود
باغم تو شادی غمخوارگان — بر در تو منزل آوارگان
گرچه براه تو همه محنت است — محنت این راه همه راحت است
یارب از اندوه خودم شاد کن — ملک دلم را ز غم آباد کن
خاطرم از ساز طرب ساز سرد — عیش مرا گرم کن از درد درد
باده ام از خون جگر بس بود — ساغرم از دیدهٔ تر بس بود
نغمهٔ من ناله و افغان خوش است — تار ربابم ز رگ جان خوش است
عشق تو خواهم که بهر دو جهان — قوت جسمم بود و قوت جان
عشق تو خواهم که بود کار من — همنفس و مونس و غمخوار من
عشق تو خواهم که بود دین من — ملت من کیش من آئین من

عشق تو خواهم که بود رهنما
عشق تو و صدقی و راه فنا

اخلاقی مثنوی

انتخاب از مثنوی مولانا روم

علمِ نافع

خاتمِ مُلکِ سلیمانست علم
جُملهٔ عالم صورت و جانست علم

آدمِ خاکی ز حق آموخت علم
تا بهفتم آسمان افروخت علم

نام و ناموسِ مَلک را در شکست
کوری آنکس که در حق در شکست

هین مکش تو بر هوا این بار علم
تا شوی راکب تو بر رهوار علم

علمهای اهلِ دل حمّالِ شان
علمهای اهلِ تن احمالِ شان

علم چون بر دل زنی یاری شود
علم چون بر تن زنی مارے شود

علم کان نبود ز هو بے واسطه
آن نپاید همچو رنگِ ماشطه

لیک چون این بار را نیکو کشی
بار برگیرند و بخشندت خوشی

هین مکش بهرِ هوا آن بارِ علم
تا به بینی از درون انبارِ علم

بینی اندر دل علومِ انبیاء
بے کتاب و بے معید و اوستا

علم دریائیست بے حدّ و کنار
طالبِ علم است غوّاصِ بحار

دانشے باید که اصلش زان سرست
زانکه هر فرعے باصلش رهبرست

حکمتِ دنیا فزاید ظنّ و شک
حکمتِ دینی برد فوقِ فلک

ور کنی خدمت بخوانی یک کتب
علمهای نادره یابی ز جیب

جانِ جملہ علمہا اینست این — کہ بدانی من کیم در یومِ دین

فوائد صحبت

صحبتِ مردانت از مردان کند — نار خندان باغ را خندان کند
مردِ حجیّ ہمرہِ حاجی طلب — خواہ ہندو خواہ ترک و یا عرب
منگر اندر نقش و اندر رنگِ او — بنگر اندر عزم و در آہنگِ او
راہِ سنّت با جماعت خوش بود — اسپ با اسپان یقین خوش رود
زانکہ انبوہی و جمع کاروان — رہزنان را بشکند نیرو سنان
یار باشند یار را پشت و پناہ — گر تو نیکو بنگری یارست راہ
یار شو تا یار بینی بے عدد — زانکہ بے یاران بمانی بے مدد
رو بجو یارِ خدائی را تو زود — چون چنین کردی خدا یار تو بود
امرِ ہم شوریٰ بخوان اندر صحف — یار را باش و مکن از یار اُف
ہست سنت رہ جماعت چون رفیق — بے رہ و بے یار افتی در مضیق
ہمنشین اہلِ معنی باش تا — ہم عطا یابی و ہم باشی فتیٰ
ہمنشین مقبلان چون کیمیاست — چون نظرشان کیمیائی خود کجاست
یک زمانے صحبتے با اولیا — بہتر از صد سال بودن در تقا
صحبتِ صالح ترا صالح کند — صحبتِ طالح ترا طالح کند
ہمرہے را جو کزو یابی مدد — ہمدل و ہمدرد جویانِ احد
مہرِ پاکان درمیانِ جان نشان — دل مدہ الّا بمہرِ دل خوشان
ابدل انجارد کہ با تو روشنند — در بلاہا مر ترا چون جوشن اند
درمیانِ جانِ ایشان خانہ گیر — در فلک خانہ کند بدرِ منیر

هر که باشد همنشین دوستان — هست در گلخن میان بوستان
راست کن اجزات را از راستان — سرمکش رو زود نشان از آستان
هم ترازو را ترازو راست کرد — هم ترازو را ترازو کاست کرد
دل ترا در کوی اهل دل کشد — تن ترا در حبس آب و گل کشد
فقر خواهی آن بصحبت قائم است — نه زبانت کار می آید نه دست
ذره ذره کاندرین ارض و سماست — جنس خود را همچو کاه و کهرباست
ذوقِ جنس از جنس خود باشد یقین — ذوق جزو از کل خود باشد ببین
در جهان هر چیز چیزی جذب کرد — گرم گرمی را کشید و سرد سرد
ناریان مر ناریان را جاذبند — نوریان مر نوریان را طالبند
طیبات آمد بسوی طیبین — للخبیثین الخبیثات است هین
چون که در یاران رسی خامش نشین — اندران حلقه مکن خود را نگین
یار آئینه است جان را در حزن — بر رخ آئینه ای جان دم مزن
گفت پیغمبر که در بحر هموم — در دلالت دان تو یاران را نجوم

من جدّ وجد

سایهٔ حق بر سر بنده بود — عاقبت جوینده یابنده بود
گفت پیغمبر که چون کوبی دری — عاقبت زان در برون آید سری
چون نشینی بر سر کوی کسی — عاقبت بینی تو هم روی کسی
چون ز چاهی میکنی هر روز خاک — عاقبت اندر رسی در آب پاک
جمله دانند این اگر تو نگروی — هر چه میکاریش روزی بدروی
آنکه روزی نیستش بخت و نجات — ننگرد عقلش مگر در نادرات

کان فلان کس کشت کرد و بر نداشت — وان صدف برد و صدف گوهر نداشت

بس کسان که نان خورند دلشاد او — مرگ او گردد بگیرد در گلو

صد هزاران خلق نانها میخورند — زور می یابند و جان می پرورند

تو بدان نادر کجا افتاده — گر نه محرومی و ابله زاده

صدق مقال و حُسن گفتار

جوهر صدقت خفی شد از دروغ — همچنان که روغن اندر تن دوغ

در حدیث راست آرام دل است — راستی ها دانهٔ دام دل است

دل نیارامد ز گفتار دروغ — ز آب روغن هیچ نفروزد فروغ

صدق میخواهد گواه حال او — تا نتابد نور او بی گفتگو!

برق وافر روی خوب صادقین — تن فنا شد وان بجا تا یوم دین

رنگ صدق و رنگ تقوی و یقین — تا ابد باقی بود بر عابدین!

دل بیارامد ز گفتار صواب — آنچنان که تشنه آرامد به آب

بوی صدق و بوی کذب گول گیر — هست پیدا در نفس چون مشک و سیر

گر بیان نطق کاذب نیز هست — لیک بو از صدق و کذبش مخبر است

آدمی مخفی است در زیر زبان — این زبان پرده است بر درگاه جان

زین مثل فرمود احمد در مقال — در زبان پنهان بود حسن رجال

بیگمان که هر زبان پرده دل است — چون بجنبد پرده سرها داخل است

گر خدا خواهد که پوشد عیب کس — کم زند در عیب معیوبان نفس

اخلاقِ حسنه

من نه دیدم در جهان جستجو ... هیچ اهلیتّ بر از خوی نکو
ور عدو باشد همین احسان نکوست ... که باحسان بس عدو گشتست دوست
ور نه گردد دوست کینهش کم شود ... زانکه احسان کینه را مرهم شود
پس بدان که صورتِ خوب و نکو ... با خصالِ بد نیرزد یک تسو
ور بود صورت حقیر و ناپذیر ... چون بود خلقش نکو در پاش میر
صورتش دیدی ز معنی غافلی ... از صدف دُرّ را گزین گر عاقلی
خلق نیکو وصف انسانی بود ... آدمی با خلق بد حیوان شود
خلقِ نیک آمد صراط المستقیم ... شد مثالِ خلقِ بد نارِ جحیم
چون شود اخلاق و اوصاف نکو ... هشت جنّت خود تو ئی ای نیکخو
گر گرفتارِ صفات بد شوی ... هم تو دوزخ هم عذاب سرمدی
هر که دارد در جهان خلقِ نکو ... مخزنِ اسرارِ حق شد جانِ او
جملۀ اخلاق و اوصاف ای پسر ... هر زمان گردد ممثّل در صُوَر
گاه نارت می نماید گاه نور ... گاه دوزخ گاه جنّاتست و حور
آنچه گفتم هست از عینُ الیقین ... نے ز استدلال و تقلیدست این

شفقت علی الخلق

خیر کن با خلق بهر ایزدت ... تا بیابی راحتِ جانِ خودت
هم چنین از پشه گیری تا به پیل ... شد عیالُ الله و حق نعم المعیل
بر بدیهای بدان رحمت کنید ... بر منی و خویش بین لعنت کنید

سبق رحمت بر غضب هست ای فتی / لطف غالب بود در وصف خدا
بندگان دارند لابد خوی او / مشکها شان پر ز آب جوی او
آن رسول حق قلاوز سلوک / گفت الناس علی دین الملوک
زان بیاورد اولیا را بر زمین / تا کند شان رحمةً للعالمین
گفت پیغمبر که رحم آرید بر / حال من کان غنیاً فافتقر
گفت پیغمبر که با این سرگروه / رحم آرید ار ز شهر انداز کوه
آن که او بعد از عزیزی خوار شد / وان توانگر هم که بے دینار شد
آنچه بر تو خواه آن باشد پسند / بر دگر کس آن کن از رنج و گزند
دست او دست خدا کاری بکن / بیکسی کن یاری بارے بکن

ادب

از ادب پرنور گشتست این فلک / از ادب معصوم و پاک آمد ملک
از خدا جوئیم توفیق ادب / بے ادب محروم گشت از لطف رب
آن گروہے کز ادب بگریختند / آب مردی و آب مردان ریختند
بے ادب تنها نه خود را داشت بد / بلکه آتش در همه آفاق زد
گرچه شه با تو نشیند بر زمین / خویش را بشناس و نیکوتر نشین
دل نگهدارید اے بے حاصلان / در حضور حضرت صاحبدلان
پیش اهل دل ادب بر باطن است / زانکه دل شان بر سرائر فاطن است
جز خضوع و بندگی و اضطرار / اندران حضرت ندارد اعتبار
پیش بینایان کنی ترک ادب / نار دوزخ را از ان گشتی حطب

حکایت بازرگان و طوطی محبوس

تاجرے را بود گویا طوطئے   در قفس محبوس زیبا طوطئے
چونکه بازرگان سفر را ساز کرد   سوی هندوستان شدن آغاز کرد
هر غلام و هر کنیزک را زجود   گفت بهر تو چه آرم گوی زود
هر یکے از وی مرادی خواست کرد   جمله را وعده بداد آن نیک مرد
گفت طوطی را چه خواهی ارمغان   کارمت از خطۂ هندوستان
گفت آن طوطی که آنجا طوطیان   چون ببینی کن ز حالِ ما بیان
کان فلان طوطی که مشتاق شماست   از قضایِ آسمان در حبس ماست
بر شما کرد او سلام و داد خواست   وز شما چاره و ره ارشاد خواست
گفت می شاید که من در اشتیاق   جان دهم اینجا بمیرم در فراق
این روا باشد که من در بند سخت   گه شما بر سبزه گاہے بر درخت
اینچنین باشد وفای دوستان   من درین حبس و شما در بوستان
یاد آرید اے مهان این مرغ زار   یک صبوحے درمیانِ مرغزار
یاد یاران یار را میمون بود   خاصه کان لیلیٰ و این مجنون بود
مرد بازرگان پذیرفت این پیام   کو رساند سوی جنس از وی سلام
چونکه در اقصای هندستان رسید   در بیابان طوطئ چندی بدید
مرکب استانید و پس آواز داد   آن سلام و آن امانت باز داد
طوطئے زان طوطیان لرزید و پس   او فتاد و مرد و بگسستش نفس
شد پشیمان خواجه از گفتِ خبر   گفت رفتم در ہلاکِ جانور
این مگر خویش است با آن طوطیک   این مگر دو جسم بود و روح یک

این چرا کردم چرا دادم پیام
سوختم بیچاره را زین گفتِ خام

کرد بازرگان تجارت را تمام
باز آمد سوی منزل شادکام

هر غلامی را بیاورد ارمغان
هر کنیزک را ببخشید او نشان

گفت طوطی ارمغانِ بنده کو
آنچه گفتی آنچه دیدی بازگو

گفت گفتم آن شکایتهایِ تو
با گروه طوطیان همتای تو

آن یکی طوطی ز دردت بوی برد
زهره اش بدرید و لرزید و بمرد

من پشیمان گشتم این گفتم چه بود
لیک چون گفتم پشیمانی چه سود

چون شنید آن مرغ کان طوطی چه کرد
هم بلرزید و فتاد و گشت سرد

خواجه چون دیدش فتاده همچنین
بر جهید و زد کله را بر زمین

گفت ای طوطی خوب و خوش حنین
این چه بودت خود چرا گشتی چنین

ای دریغا مرغ خوش آوازِ من
ای دریغا همدم و همرازِ من

خواجه اندر آتش و دردِ حنین
صد پراگنده همیگفت اینچنین

بعد از آنش از قفص بیرون فکند
طوطیک پرید تا شاخِ بلند

خواجه حیران گشت کاندر کار مرغ
بی خبر ناگه بدید اسرار مرغ

روی بالا کرد و گفت ای عندلیب
از بیانِ حال خود ما ده نصیب

گفت طوطی کو بفعلم پند داد
که رها کن نطق و آواز و گشاد

یعنی ای مطرب شده با عام و خاص
مرده شو چون من که تا یابی خلاص

یک دو پندش داد طوطی پر مذاق
بعد از آن گفتش سلام و الفراق

الوداع ای خواجه کردی مرحمت
کردی آزادم ز قید مظلمت

الوداع ای خواجه رفتم در وطن
هم شوی آزاد روزی همچو من

خواجه گفتش فی امانِ الله برو
مر مرا اکنون نمودی راهِ نو

خواجه با خود گفت این پند من است ‌‌ — راهِ او گیرم که این ره روشن است
جانِ من کمتر ز طوطی کے بود ‌‌ — جان چنین باید که نیکو پے بود

حکایت گله بان و موسیٰ علیہ السلام

دید موسی یک شبانے را براه ‌‌ — کو همے گفت اے کریم و ای اله
تو کجائی تا شوم من چاکرت ‌‌ — چارقت دوزم کنم شانہ سرت
ور ترا بیمارئے آید به پیش ‌‌ — من ترا غمخوار باشم همچو خویش
گر بہ بینم خاندان را بر دوام ‌‌ — روغن و شیرت بیارم صبح و شام
دستکت بوسم بمالم پایکت ‌‌ — وقت خواب آید بروبم جایکت
اے فدای تو همه بزهای من ‌‌ — ای بیادت هی هی و هیهای من
زین نمط بیهوده میگفت آن شبان ‌‌ — گفت موسیٰ با کہ استت ای فلان
گفت با آن کس که ما را آفرید ‌‌ — این زمین و چرخ ازان آمد پدید
گفت موسیٰ های خیره سر شدی ‌‌ — خود مسلمان نا شده کافر شدی
این چه ژاژست و چه کفرست و فشار ‌‌ — پنبہ اندر دهان خود فشار
گر نه بندی زین سخن تو حلق را ‌‌ — آتشے آید بسوزد خلق را
شیر آن نوشد که در نشو و نماست ‌‌ — چارق او پوشد که او محتاج پاست
دوستی بیخرد خود دشمنی ست ‌‌ — حق تعالی زین چنین خدمت غنی ست
گفت ای موسیٰ دهانم دوختی ‌‌ — وز پشیمانی تو جانم سوختی
جامه را بدرید و آهے کرد تفت ‌‌ — سر نهاد اندر بیابان و برفت
وحی آمد سوی موسیٰ از خدا ‌‌ — بندهٔ ما را ز ما کردی جدا
تو برای وصل کردن آمدی ‌‌ — یا برای فصل کردن آمدی

تا توانی پا منه اندر فراق — ابغض الاشیاء عندی الطلاق
هر کسی را سیرتی بنهاده‌ام — هر کسی را اصطلاحی داده‌ام
در حق او مدح و در حق تو ذم — در حق او شهد و در حق تو سم
در حق او نور و در حق تو نار — در حق او گل و در حق تو خار
ما بری از پاک و ناپاکی همه — وز گرانجانی و چالاکی همه
ما برون را ننگریم و قال را — ما درون را بنگریم و حال را
ناظر قلبیم اگر خاشع بود — گرچه گفت لفظ ناخاضع بود
موسیا آداب دانان دیگرند — سوخته جان درونان دیگرند
گر خطا گوید ورا خاطی مگو — گر بود پرخون شهید او را مشو
خون شهیدان را ز آب اولیتر است — این خطا از صد ثواب اولیتر است
گر زبانش کج بود معنیست راست — آن کجی لفظ مقبول خداست
تو ز سرمستان قلاوزی مجو — جامه چاکان را چه فرمائی رفو

حکایت معلم و شاگردان

کودکان مکتبی از اوستاد — رنج دیدند از ملال و اجتهاد
مشورت کردند در تعویق کار — تا معلم در فتد در اضطرار
آن یکی زیرکترین تدبیر کرد — که بگوید اوستا چونی تو زرد
اندکی اندر خیال افتد ازین — تو برادر هم مدد کن اینچنین
آن سوم چارم و پنجم همچنین — در پی ما غم نمایند و حنین
هر یکی گفتش که شاباش ای ذکی — باد بختت بر عنایت متکی
متفق گشتند در عهد وثیق — که نگرداند سخن را یک رفیق

روز گشت و آمدند آن کودکان / بر همین فکرت ز خانه تا دکان
جمله استادند بیرون منتظر / تا درآید اول او یار مصر
او درآمد گفت استا را سلام / خیر باشد رنگ و رویت زردفام
گفت استا نیست رنجی مر مرا / تو برو بنشین مگو یاوه هلا
نفی کرد اما غبار وهم بد / اندکی اندر دلش ناگاه زد
اندر آمد دیگری گفت این چنین / اندکی آن وهم افزون شد بدین
همچنین تا وهم او قوت گرفت / ماند اندر حال خود بس در شگفت
گشت اوستا سست از وهم و بیم / برجهید و برکشانید او گلیم
آمد او در را به تندی واکشاد / کودکان اندر پی آن اوستاد
گفت زن خیر است چون زود آمدی / که مبادا ذات نیکت را بدی
گفت کوری رنگ و حال من ببین / از غمم بیگانگان اندر حنین
گفت زن ای خواجه عیبی نیستت / وهم و ظن و لاش بی معنیستت
گفت ای زن تو هنوزی در لجاج / می نه بینی این تغیر و ارتجاج
جامهٔ خواب مرا رو گستران / تا بخسپم که سر من شد گران
جامه خواب افگند اوستاد و فتاد / آه آه و ناله از وی می بزاد
کودکان آنجا نشستند و نهان / درس می خوانند با صد اندهان
کین همه کردیم ما زندانی ایم / بد بنائی بود و ما بد بانی ایم
هین دگر اندیشه باید نمود / تا ازین محنت فرج یابیم زود
گفت آن زیرک که ای قوم پسند / درس خوانیدش به آواز بلند
چون همی خوانند گفت ای کودکان / بانگ ما اوستاد را دارد زیان
گفت اوستا راست میگوید روید / درد سر افزون شدم بیرون شوید

سجده کردند و بگفتند ای کریم	دور بادا از تو رنجوری و بیم
پس برون جستند سوی خانها	همچو مرغان در هوای دانها
هین برو کوتاه کن این قیل و قال	وهم افکند او شما را در وبال
عقل جزوی آفتش وهم است و ظن	زانکه در ظلمات شد او را وطن

{مثنوی مولانا روم}

عالم صلح

یک مکاشفه راجع به جنگ بین المللی

حاضرین مکاشفه:-

میسیو {پوانکاره} رئیس جمهور فرانسه

اعلیحضرت جارج بادشاه انگلستان

اعلیحضرت نیکالا امپراطور روسیه

اعلیحضرت {فرانسو جوزف} بادشاه اطریش

اعلیحضرت {سلطان محمد خامس} سلطان عثمانی

اعلیحضرت {ویلهلم} امپراطور آلمان

السلام ای اشرف الدین السلام
شعرهایت راحت روح است و بس
شاعر ملی در این طهران توئی
زارعین رنجبر شاد از تو اند
گرم شد در شاعری بازار تو
دیدهٔ خلق از نسیمت روشن است
هست شعر دلکشت در هر مکان
یکشبی در باغ پیش نهر آب

افتخار رشت و قزوین السلام
مرهم دلهای مجروح است و بس
روح بخش ملت ایران توئی
مردم بازار دلشاد از تو اند
شاعران مستند از اشعار تو
ساحت دلها ز شعرت گلشن است
راحت روح زنان و کودکان
خواندم اشعار ترا در وقت خواب

ساعت شش بود بی گفت و شنود   از سرور و از فرح خوابم ربود

خواب دیدم هستم اندر کربلا   در میان روضهٔ صحن و سرا

شد معطر مغزم از بوی بهشت   رفتم از وجد و فرح سوی بهشت

دیدم آنجا منبری از قرص نور   نور حق کرده از آن منبر ظهور

در میان حجرهای دلنشین   مجتمع گشته سلاطین زمین

صف زده شاهان یونان پیش هم   مملکت گیران ایران پیش هم

با ادب بنشسته شاهان عجم   داریوش و بهمن و جمشید جم

پادشاهان اروپا یکطرف   پطرو ناپلیون هویدا یکطرف

محضری از اولیاء الله بود   صاحب منبر رسول الله بود

در حضور رحمة للعالمین   صف کشیده انبیای مرسلین

آدم و ادریس و یعقوب و خلیل   یونس و موسی و عیسای جلیل

هود و داؤد و شعیب و ارمیا   یوشع و ذوالکفل و نوح و اشعیا

منبر و دفتر

پس باذن آن خداوندان جود   نوجوانی کرد بر منبر صعود

بود در دستش کتاب و دفتری   در تشعشع آفتاب انوری

گفت این دفتر که در این محضر است   نامهای خلق در این دفتر است

هر که می آید برای جمع و خرج   میشود نامش درین اوراق درج

هر که میمیرد بعنوان محک   میشود نامش ازین اوراق حک

سال بگذشته بفرمان اله   از اسامی بود این دفتر سیاه

تا از آن روزی که دعوی شد شروع   یعنی این جنگ اروپا شد شروع

برگشودم از برای بازدید
دیدم این دفتر شده نصفش سفید

علتش را باز و صد رنج و ملال
از کرام الکاتبین کردم سوال

چون چنین گفتم کرام الکاتبین
اشک ریزان شد قلم را بر زمین

گفت هیچ امسال میدانی چه شد
در اروپا هیچ میخوانی چه شد

صدهزاران طفل گشته بی پدر
صدهزاران هم گشته بی پسر

صدهزاران زن که بی شوهر شده
صدهزاران دیده از خون تر شده

صدهزاران نوجوان گشته هلاک
صدهزاران نعش افتاده بخاک

صدهزاران قریه شد زیر و زبر
شهرها ببمباردمان شد بیخبر

پادشاهان سربسر در وحشتند
مطلقاً نوع بشر در دهشتند

در جهان راه تجارت بسته شد
هر دکانی با خسارت بسته شد

زارعین و رنجبر در زحمتند
مرد و زن غرق بلا و محنتند

زد شرر بر خرمن بیچاره ها
توپها طیاره ها خمپاره ها

زین سخنها انبیا بگریستند
ساکنین کربلا بگریستند

پس بیاوردند تاجی از طلا
بهر (جارج) و (ویلهلم) و (نیکلا)

چونکه چشم افتاده بر آن تاج زر
کرد (جوزف) بر (پوانکاره) نظر

داشت عثمانی براه افتخار
گوشهٔ چشمی بتاج زرنگار

در حضور انبیای مرسلین
تاج را بر داشت عیسی از زمین

گفتگوی انبیاء علیهم السلام راجع به صلح

لعل لب بگشاد عیسای مسیح
کرده عنوان این عبارات فصیح

گفت این تاج از شهی باشد که او
زود در این جنگ گردد صلح جو

هست این تاجِ متشعشع تاجِ صلح   آمده بار فرف از معراجِ صلح
هر که شد دارای این تاجِ طلا   زود عالمگیر گردد برملا
هر که در این جنگ نزد اصلاح کرد   خدمتی بر عالمِ ارواح کرد
آشتی خوبست خوشخوئی خوش است   این دو روزِ عمر نیکوئی خوش است
ای سلاطینِ جهان همدل شوید   حامیِ حق رافعِ باطل شوید
پس ز جابر خواست شیخ الانبیا   یعنی ابراهیم تاجِ اصفیا
گفت مطلب لازم ایضاح نیست   مصلحت امروز جز اصلاح نیست
گفت موسیٰ بار سولِ هاشمی   ایکه بر اسرارِ عالم محرمی
فاش برگو چارهٔ این جنگ چیست   رافعِ این عزم و این آهنگ چیست
گفت پیغمبر به موسایِ کلیم   با تمامی یکزبان و یکدلیم
در گلستان لالهٔ حمرا یکیست   آفتاب امروز با فردا یکیست
هر چه میخواهی تو من هم آن کنم   دعوت از اصلاح با قرآن کنم
زانمیان برخاست خضر آن پیر دیر   گفت ای آدم کشان الصلح خیر
گرد ابراهیم بر منبر صعود   با تضرع رو بسوی حق نمود
گفت ای دانایِ اسرارِ نهان   واقفی از شکلِ اوضاعِ جهان
نسلِ آدم رشته را بگسیختند   بهر خونریزی بهم آویختند
در بیابانهایِ زیبایِ فرنگ   دامنِ صحرا ز خون شد سرخ رنگ
صفحهٔ گیتی نگارستان شده   آن فرنگستان مزارستان شده
بار الٰها حقِ اسمِ اعظمت   حرمتِ پیغمبرانِ معظمت
ایخداوندِ کریمِ کارساز   از کرم کارِ اروپا را بساز
رحم و الفت در دلِ شاهان فکن   ریشهٔ جنگ و عداوت را بکن

نطقِ عیسی علیه السلام

بار دیگر عیسیِ مهر اعتلا — از طبق بر داشت آن تاج طلا
گفت این چرخِ فلک پابست ماست — تاجِ عالمگیر اندر دست ماست
ای سلاطین چاره در صلحست صلح — مصلحت یکباره در صلح است صلح
هر که در اصلاح کوشد زود تر — میگذاریمش بسر این تاج زر
گر شما خواهید ما را شاد کام — صلح جوئید ای سلاطین والسلام
هر که بر تارک نهد از صلح تاج — زود میگیرد ز هفت اقلیم باج
ای سلاطین مال دنیا هیچ نیست — حاصلِ این جنگ و دعوا هیچ نیست
شهرها را توپ بستن تا بکی — لوح دلها را شکستن تا بکی
ما شما ها را نصیحت میکنیم — جانبِ اصلاح دعوت میکنیم
هر که زود اصلاح جوید جانِ ماست — ناصرِ دین تابعِ فرمانِ ماست
میکند دعوت باصلاحِ امور — مصحف و توریت و انجیل و زبور
این کتاب و این عتاب و این خطاب — ختم شد والله اعلم بالصواب

(سید اشرف الدین نسیم شمال)

گل پیش رس

بماه "سفندار" یکسال شید — نتابید بر یاسمینِ سپید
نشسته هنوز از ستم دست دی — ز ابر و بر افتاد خورشید خوی
گره شد گلوگاه بادِ شمال — هوای دژم را نگو گشت حال

بصد رنگ سیمرغ زرین کلاه
برد تیر در چشم اسفند ماه

گذارید برف و بتابید شید
بجوشید سبزه بجنبید بید

دو ده روز از آن پیش کاید بهار
فریبنده خورشید شد گرم کار

بدستان خورشید و زرق سپهر
بهاری پدیدار شد خوب چهر

بزد برگ نر سر از شاخ خشک
پر از مشک شد زلف بید مشک

دو سه روز شب گشت و شب روز شد
گل پیش رس گلشن افروز شد

نگار بهار و خدیو چمن
گل یاسمین زیور انجمن

بیگاه از آن پیش کا بام اوست
بر آمد ز مغز و برون شد ز پوست

بخندید بر چهر خورشید روز
به شب خفت پیش مه دلفروز

گمان برد مسکین که خورشید و ماه
بر او مهر ورزند بیگاه و گاه

ندانست کاینک نه هنگام اوست
که بر جای می زهر در جام اوست

. . .

بناگه طبیعت بر آمد ز خواب
فرو خفت خورشید و بر شد سحاب

بغرید باد از بر کوهسار
بیفتاد نازو و خم شد چنار

زمانه خنک طبعی آغاز کرد
طبیعت بسردی سخن ساز کرد

بیفتاد برف و بیفسرد جوی
سیه زاغ در باغ شد بذله گوی

سراسر بیفسرد و پژمرده باغ
همان پیش رس گوهر شبچراغ

شکرخند نازش بکنج لبان
بیفسرد و دشنامش اندر زبان

چنین است پاداش زود آمدن
بامید باطل فرود آمدن

من آن پیشرس غنچهٔ تازه‌ام — که هر جا رسیدست آوازه‌ام
من آن نوگل برگ جان خورده‌ام — به غفلت فریب جهان خورده‌ام
نبک راه صد ساله پیموده‌ام — به بیگاه رخساره بنموده‌ام
بخون گرمی روز بشگفته‌ام — ز دم سردی شب بخون خفته‌ام
نبی آبی عرف پژمرده‌ام — ز سرمای عادات افسرده‌ام
بنوده در ایام یکروز شاد — نخندیده در باغ یک بامداد

{ملک الشعراء بهار}

قلب شاعر

اربس اندر افسانهٔ باستان — بافرشتهٔ عشق شد داستان
چو گل روی و چون شاخهٔ گل برش — کمانی و تیری بدست اندرش

شبی بود تو فنده و بید رخش — سیاهی و برق اندر آفاق بخش
بناگه در خانهٔ دل زدند — بدیوانگی راه عاقل زدند
دل از جای برجست و در برگشاد — همانگه اربس اندر آن پر گشاد
دو بال از تف برف گشته درم — دو مژگان ز سرما فتاده بهم
بدانش چو جزع یمانی کبود — ز حالش چو فیروزهٔ نابسود
ز برف و ز سرما تنی لرزدار — چو شاخ گل تازه در نوبهار
بدل گفت در آن سیاهی آمد همی — که مهمان ناخوانده خواهی همی
بدو گفت دل! کودکا! اندر آی — که دنفسن بر دوستان این سرای

درین برف و سرما کجا بوده
که تا خورده چیز و تا سوده

لبانت چو جزع یمانی چراست
رخانت چو یاقوت کانی چراست

چرا مژدگان را بخم کرده
چرا نرگسان را دژم کرده

بدست اندرت چیست تیر و کمان
بترسی مگر از بد بدگمان

درین گفتگو تا بمشکو شدند
بنرمی دران ویژه پستو شدند

به پستو یکی آتش افروخت دل
که دل را برافروخته سوخت دل

دو دستش بگرمی بر آذر گرفت
چو شد گرم خوش طبعیش در گرفت

خداوند عشق آهنین برکشید
کمان را بزه کرد و اندر کشید

دل از شوخی عشق در تاب شد
که ناگه بر او تیر پرتاب شد

خدنگی چو الماس افروخته
شرارش دل مرد و زن سوخته

خدنگی همه خواری و رنج و درد
گزارنده سرزنشهای سرد

خدنگی همه داغ و هول و بلا
همه اشک و بیماری و ابتلا

خدنگی ز زخم زبان تیز تر
ز شمشیر چنگیز خون ریز تر

خدنگ ابلیس از جهان پر گرفت
بدل آتش اندر زد و در گرفت

خدنگش بدل خورد و تا پر نشست
فرشته بدان خانه اندر نشست

دران دل مپندار پندار زشت
که دست خدای اندر آن داغ هشت

ز قلب کسان قلب شاعر جداست
دل ساغر آماج سهم خداست

چو پاک شد دل شاعری سوخته
جهان گردد از شعرش افروخته

دل شاعران چیست دریای ژرف
براو میبدم برق و باران و برف

بنا شاید از برق و طوفان دمی	نه در سور و شادی نه در ماتمی
دلی با چنین کبر و پهناوری	بدست آیدت گر بدست آوری
توانی بر او دست بازی همی	چو طفلان بدو لعب بازی همی
در آویزی از تار موی نگون	نشانیش چون گل بزلف اندرون
	{ملک الشعراء بهار}

در نکوهش از روزگار و اینکه همیشه ضعیف و مغلوب قوی است گوید

بنالد که از گردش روزگار	کز آزار مردم نگیرد فرار
ستم بر ضعیفان کند بیشتر	بدلهای خسته زند نیشتر
جهان را ز هر سوی تا بنگری	ستم پیشگان را بود سروری
ضعیف ار خردمند و دانشور است	قوی پنجه نادان ازو برتر است
بگیتی درونت اگر زور نیست	ترا مرگ با زندگانی یکی است
بگیتی قوی پنجه باید ترا	که تا هیچ دشمن نیاید ترا
نبودی اگر شیر مردم شکار	زمانی بیاسودی از رنج بار
دگر بره را بود در زندگی	کمر بستیش گرگ بر بندگی
	{نصر الله خان فلسفی}

کار

درین کهنه گیتی یکی پند نو	ز گاو آهن مرد دهقان شنو

بیک گوشه گاو آهنی کهنه بود — که فرسوده زین دیر دیرینه بود
بیفکنده اش موریانه ز پای — فرو مانده در کنج دهقان سرای
بسان دل جاهلان پر ز زنگ — ز زنگش دگرگونه گردیده رنگ
یکی روز گاو آهنی صیقلی — فروزان چو دانا بروشندلی
شنیدم که چون میشد از طرف دشت — قضا را بران گاو آهن گذشت
بگفتش که چون بهره شد ز آسمان — ترا سیم ناب و مرا زعفران
ترا از چه این تابش و روشنی؟ — که آخر نه از سیمی از آهنی
بگفتا ازان شد تنم تابناک — که از کار کردن مرا نیست باک
بگوهر اگر تیره گون آهنم — ز کار است روشن دل روشنم
ز خاک سیاه زر سرخ آورم — چو سیم سپید است ازان پیکرم
تو تن پروری پیشه کردی بگوی — چو تن پروران زان شدت زرد روی
مرا پیشه در دهر تابندگی است — نصیب من از بخت تابندگی است
تو نیز ای پسر نقد حکمت بیاب — بطالت بهل و ز خدمت متاب
که گردون ز جان زنگ بزدایدت — دو صد روشنائی به بخشایدت

{از حکمت}

مثنوی طول عمر انسان

اولین شرط صحت انسان — چند چیز است بهر پیر و جوان
آفتاب و نسیم صاف و لطیف — منزل خشک و خوش هوا و نظیف
تن و رخت و ظروف پاک و تمیز — وز کثافات دوری و پرهیز

از غذاها مناسبش را جو — تندرستی دهد غذای نکو
خود بهر نقطه از نقاط زمین — بهمه فصل در تمام سنین
نمک و شیر و نان بضیه و ماست — سبب طول عمر و صحّت ماست
هست در جوهر نمک ز حیات — آنچه پیدا نه گشت در ظلمات
خواهی ار صحتت شود بکمال — بهر خوردن بجوی آب زلال
گردش و کار و راه رفتن تو — خوردن و عیش و نوش و خفتن تو
جمله باید باعتدال بود — مسلکت اعتدال حال بود
عدم اعتدال در همه حال — میکند بنیهٔ ترا پامال
هرچه خواهی بروز کار بکن — لیک شب راحت اختیار بکن
تن خود در شباب خسته مکن — تن درستیت را شکسته مکن
کم کند عمر را بدهر دو چیز — غم و خوی بد ای دو چشم عزیز
گر تو خوشخوی و خوش زبان باشی — دایما خرّم و جوان باشی

{از دانش تبریزی}

مادر

لباس مخصوص در اسلام نیست — چادر و روبند سیه فام نیست
لباس تقوی است که فرمود حق — برده ز هر گونه لباسی سبق
جامهٔ تقوی و فضیلت بپوش — بپاکی و سادگی جامه کوش
زینت زن فضل و کمال زن است — خوی پسندیده جمال زن است
زنی که در خانهٔ ویرانه است — اگر نکو سیرت و فرزانه است
خانهٔ ویرانه گلستان کند — تازه ترا ز ساحت بستان کند.

اگر بود باهنر و حرفه جو — صاحب عزت شود و آبرو
خانهٔ او خانهٔ رحمت شود — مرکز آسایش و نعمت شود
تربیت طفل بدوش زن است — هر دو جهان حلقه بگوشِ زن است
زمزمهٔ طفل چو بگشود لب — بهتر از موسیقی نیم شب
ناپلئون گفت بدستورِ خویش — چیست که قدرش بود از هر چه بیش
بین که خردمند وزیرش چه گفت — دُرِّ گرانمایه چگونه بسفت
گفت وجودی که بگیتی سر است — مادر و فرزانگی مادر است
مادرِ با معرفتِ هوشیار — هست مقدم بصد آموزگار
شاه دین فلسفه اندیشه کرد — تربیت مام وطن پیشه کرد
بهشت زیر قدمِ مادر است — راستی این گفتهٔ پیغمبر است
سود و زیانی که بمیهن رسد — تمام از تربیتِ زن رسد
نمونهٔ هر کژی و کاستی — مصدر هر مردمی و راستی
در نظرِ طفل همان مادر است — مادر سرچشمهٔ خیر و شر است
توای زن با هنرِ هوشمند — که در دو گیتی است مقامت بلند
نمونهٔ قابلِ تقلید باش — درخور تقدیر و تمجید باش
حبّ وطن پیشه کن و مردمی — میهن خود دار گرامی همی
بکار با مردان همدوش باش — با هنر و فضل هم آغوش باش
وقف دعا کن تو سحرگاه را — دعای اقبال رضاشاه را
همیشه ات عزّت و اکرام باد — مذهب تو مذهب اسلام باد

{دانش بزرگ نیا}

فکر و عمل

ای تو مهین پرتو نورِ وجود
وی تو بهین گوهرِ دریای جود

به ز تو در گوهر والات نه
وز عظمت همسر و همتات نه

مرکزِ این دایرهٔ نیلگون
نیست یکی نقطه ز ذاتت برون

زیرِ نگین آنچه در ایوانِ تست
حلقهٔ انگشتر گردان تست

زاختر شبگرد مجو زینهار
تا نشود روز تو چون شامِ تار

مهرِ درخشانِ دو عالم توئی
وز همه‌ئی برتر و آدم توئی

گر شدی از ضعف و زبونی نزار
جمله ز خود دان و دمی هوشدار

غول ره و اهرمنِ جانِ تو
نیست بجز یاس بیزدانِ تو

چیست بجز یاس که روحت فسرد
جوهر مردانگیت نیز برد

تا نرسد بر تو ازین دیو بند
همچو سلیمان بطلسمش به بند

عزم و اراده است طلسمی گران
دیو توان بست چو بندی میان

دیو به بند آر و مشو بیمناک
ورنه کند بیم و هراست هلاک

گو بیم در خانه اگر هست کس
بایدت از ترس بترسید و بس

چونکه ترسیدی و ماندی بجای
راهنمائی کندت فکر و رای

فکر ترا راهنمائی کند
هم عملت عقده‌گشائی کند

فکر و عمل در تو شد کارگر
مینهدت تاجِ شرافت بسر

خیز ازین بیش بذلّت مپای
دست بکش بازوی همّت گشای

بوالهوسی بیهده کاری چرا
تا کی و تا چند سرافکندگی
زندگی آنگاه شود خوشگوار
پای ثبات آر بدامان چو کوه
چونکه عمل ذکرِ ترا گشت یار

جان عزیز این همه خواری چرا
مرگ بود بهتر ازین زندگی
کس نکند نام تو ننگین بعار
تا که زهر باد نگردی ستوه
زود توانی که شوی رستگار

{بینا اصفهانی}

شماتت بردگان

دو سگ را شنیدم بهنگام گشت
چو دیدند چرمِ هژبرِ ژیان
پس آنگه گرفتند چرم از زمین
نظر کرد دانشورے شان ز دور
بگفت ار بدے زنده این شرزه شیر
کنونش که در تن نباشد روان
بدندان درافتید بادی بجنگ
نباشد چنین راه و رسم نبرد

بدیدند چرمِ هژبرے بدشت
نگه کرد هی آن باین این بآن
بدندان دریدند از روی کین
که با مرده مے آزمایند زور
نبودید ایشان بجنگش دلیر
بجسم اندرش نیست توش و توان
بچرمش فرو برده دندان و چنگ
نه این است آئین مردان مرد

یکے نکته گویم ترا گوشدار
هنرور نباشد بحکمِ خرد
کس این کار را از سگ پسنده نکرد
ز سگ کمتر است آنکه از راه کین

بخوبی به از گوهر شاهوار
که با مرده زور آزمائی کند
کجا مے پسندند از نیک مرد
درد مردِ مرده را پوستین

{از عبدالرحمان قرامزی}

وقت ... کار

دیروز - امروز - فردا

ای فکر مبذول همتی ای سینه دفتری
تا خاطرات خویش نویسم ز هر دری

ای خون دل مرکبی ای مژه خامه‌ای
سازم ز روز و هفته و مه سالنامه‌ای

(۱)

دیروز رفت از کف و یادش بخیر باد
جز مشت خاطرات چه دیگر بجا نهاد

امروز نیز می‌رود از چنگ ما بدر
فردا مگر گذارد از اعمال ما اثر

(۲)

آه اینچه قوه بود که بگذشت همچو برق
بارے میان این و نباید گذاشت فرق

جان با که وقت هر چه بد از دست شد رها
جان همچو وقت و وقت چو جانست پربها

(۳)

تاریخ زندگانی اسلاف نامور
آن را بخوان که مرد عمل گردی ای پسر

دستور زندگانی اخلاف نامجوست
تحصیل نام نیک نه در دست آرزوست

(۴)

گیتی که نام عرصهٔ پر شور زندگیست
آری چنین کسست که مغرور زندگیست

رامشگه کسی است که شد زادهٔ عمل
زیرا شناخت وقت و شد آمادهٔ عمل

(۵)

یک روز اگر کتاب طبیعت ورق زنی
آنوقت با هزار زبان طعن و دق زنی

صدها حکایت آری ازین بهروان بکف
بر وقت ناشناسی اولاد ناخلف

(۶)

ای هموطن بسوی نو شد روی گفتگو
از وقت استفاده کن از کار نامجو

عمر عزیز را ببطالت تلف مکن
خود را چو قلزم آن پسر ناخلف مکن

{قلزم}

در فلسفه و حکمت

نشاید خواب جان را مرگ گفتن
بظلمت نور هستی را نهفتن

که جان علوی ای مرد خردمند
نمیرد چون ز تن بگسست پیوند

همانا ذره‌ای اندر جهان نیست
که در وی جوهر علوی نهان نیست

تن از خاکست و باشد مرجعش خاک
مقام جان بود برتر ز افلاک

مآل جوهری کز جنس نورست
مکن باور که ظلمتگاه گورست

خلایق ذات و صور تنها لباسند
جواهر را ظواهر انعکاسند

ولیکن صورت و معنی دو تا نیست
لباس از جسم و جسم از جان جدا نیست

یکی باشد حضیض و آن دگر اوج
یکی دریای بی پایان یکی موج

حضیض و اوج سیر یک وجودند
بم و زیر اختلاف یک سرودند

فروغ شمع و مشعل هر دو نورست
تفاوت شدت و ضعف ظهورست

یکی کز شهر تاریکان بود دور ‌ ‌ ‌ بود ماهیتش نور علی نور
یکی را انس با ظلمت فزون است ‌ ‌ ‌ شعاعش لاجرم خرد و زبون است
من و تو بیخبر با چشم احول ‌ ‌ ‌ دو می‌بینیم نور شمع و مشعل
حقیقت روشنائی عین هستی است ‌ ‌ ‌ سخن اینجا هم از بالا و پستی است
یکی را مایهٔ هستی گران است ‌ ‌ ‌ فروغش روشنی‌بخش جهان است
یکی در پنجهٔ غفلت اسیر است ‌ ‌ ‌ چراغش مرده و نورش حقیر است
وجودش را عدم محدود کرده ‌ ‌ ‌ امانی شعله‌اش را دود کرده
چو تن را ورزش شایسته باید ‌ ‌ ‌ که دیرا قوت و نیرو فزاید
نباشد بی‌نیاز از تربیت جان ‌ ‌ ‌ که تا نزدیکتر گردد بجانان
همی بایدش با تعلیم و دستور ‌ ‌ ‌ جراثیم مرض کردن ز جان دور
تعب تن را ز علت وارهاند ‌ ‌ ‌ طلب جان را بعلیین رساند
کمال هر صفت در نفی ضد است ‌ ‌ ‌ علاج تنبلی اعمال جد است
سخن افزون درین معنی نباید ‌ ‌ ‌ دگر باید ز من دعوی نشاید
چه خوش گفت آن حکیم امریکی ‌ ‌ ‌ که ذکرش کرد میباید به نیکی
که ما خود هستی خود را توانیم ‌ ‌ ‌ بجدّ و پایهٔ قصوی رسانیم
که چون خود رخت ازین منزل ببستیم ‌ ‌ ‌ قفس بشکسته و قید از پا گسستیم
ز خود بر جا نهیم از نقش اقدام ‌ ‌ ‌ اثرهائی در اعصار و در ایّام
مگر افتادهٔ کشتی شکسته ‌ ‌ ‌ کز این ره بگذرد نالان و خسته
در این وادی سرتاسر مهالک ‌ ‌ ‌ ببیند نقش پای مرد سالک
دل افسرده‌اش بیدار گردد ‌ ‌ ‌ روان خسته‌اش هشیار گردد
بیا کز آستین دستی برآریم ‌ ‌ ‌ دل از سعی و عمل فارغ نداریم

قوی دل با مکاره پنجه بازیم
به پیمائیم با گفتار و کردار
بیاموزیم راهِ رنج بردن

ز طوفانِ حوادث دل نبازیم
رهِ سعی و عمل را آدمی وار
ز راه رنج بردن گنج بردن

{وثوق الدوله}

بلبل و پروانه

میانِ بلبل و پروانه دوش
بگل بلبل بصد شیرین زبانی
که گل رنگش چنین بویش چنان است
کجا گل چهرهٔ زیبا فروزد
صفا و لطف در طبعش سرشته است
اگر صد ره دهم بر چهره اش بوس
بمحفل شمع چون رخ بر فروزد
تو هم با گل نشین با گل سخن کن
چو خواهی طرف بستن از نگارے
نه رحم اندر دلش نه خنده بر لب
جوابش گفت پروانه بصد شور
تو اندر عشقبازی ناتمامی
ترا خود کام بودن کور کرده
تو خود را عاشق گل خواندهٔ باز
کرا در عاشقی این پیشه باشد

سخن میرفت و من میرفتم از هوش
ثنا خوانده بالحان و اغانی
تماشای رخش آرام جانست
چه چاره شمع را گر نیم بسوزد
بمعشوقیش گردون خط نوشته است
نه آسیبے از و بینم نه افسوس
به پاداش وفاجانِ تو سوزد
نشاطِ جاودانه همچو من کن
کزو بهره نداری جز نزارے
نه با او میتوانی زیست یک شب
که اے فارغ بصورت گشته از نور
بگل عاشق نهٔ جویای کامی
بصورت از معانی دور کرده
ندانسته ز گل انجام و آغاز
چنینش لاجرم اندیشه باشد

حدیث شمع و پروانه جز این نیست — مرا از هر دو عالم او گزین است

همی خواهم که او رخ بر فروزد — چه غم دارم گرم هستی بسوزد

تو و بوسیدنِ رخسارهٔ گل — گل و افسانه گفتن های بلبل

من و فانی شدن در حضرتِ دوست — که هر جزئے بجایِ خویش نیکوست

چرا زین آن نپوید مردِ هشیار — که در خویشش کشد چون پود در تار

چرا غافل بیارے دل نه بندد — که چون افغان کند بر وی نخندد

ز ذکر نامِ شمع و یادِ رویش — سخن اینجا شکست اندر گلویش

ز جا پر باز کرد و دم فرو بست — بشمعِ انجمن هشیار پیوست

کشیدش تنگ در بر شمع در دم — یکی شد عاشق و معشوق باهم

بخویشش در کشید و رخ برافروخت — بسوگِ او چراغ تا صبحدم سوخت

بشمعِ انجمن صد آفرین باد — ز معشوقان بمعشوقی گزین باد

مبادا از آفتِ دوران تشویش — که مے سوزد دلش بر کُشتهٔ خویش

{یکتا}

از

جاوید نامہ

خطاب بجاوید سخنی بہ نژادِ نو

"از علامۂ اقبال"

گر خدا سازد ترا صاحب نظر — روزگارے را کہ می آید نگر

عقلہا بے باک و دلہا بے گداز — چشمہا بے شرم و غرق اندر مجاز

علم و فن دین و سیاست عقل و دل — زوج زوج اندر طوافِ آب و گل

آسیا آن مرز و بومِ آفتاب — غیر بین از خویشتن اندر حجاب

صیدِ مُلایان و نخچیرِ ملوک — آہویِ اندیشۂ او لنگ و لوک

عقل و دین و دانش و ناموس و ننگ — بستۂ فتراکِ لُردانِ فرنگ

من بطبعِ عصرِ خود گفتم دو حرف — کردہ ام بحرین را اندر دو ظرف

حرفِ پیچاپیچ و حرفِ نیشدار — تا کنم عقل و دلِ مردان شکار

حرف تہ داری بہ اندازِ فرنگ — نالۂ مستانۂ از تارِ چنگ

اصلِ این از ذکر و اصلِ آن ز فکر — ای تو بادا وارثِ این فکر و ذکر

تا مزاجِ عصرِ من دیگر فتاد — طبعِ من ہنگامۂ دیگر نہاد

نوجوانان تشنہ لب خالی ایاغ — شستہ رو تاریک جان روشن دماغ

کم نگاہ و بے یقین و ناامید — چشمِ شان اندر جہان چیزی ندید

ناکسان منکر ز خود مؤمن بغیر — خشت بند از خاکِ شان معمارِ دیر

مکتب از مقصودِ خویش آگاہ نیست — تا بجذبِ اندرونش راہ نیست

خشت را معمار ما کج می نهد / خوی بط با بچهٔ شاهین دهد
علم تا سوزی نگیرد از حیات / دل نگیرد لذتی از واردات
صد کتاب آموزی از اہل ہنر / خوشتر آن درسی که گیری از نظر
کم خور و کم خواب و کم گفتار باش / گرد خود گردنده چون پرکار باش
منکرِ حق نزدِ مُلّا کافر است / منکرِ خود نزدِ من کافرتر است
شیوهٔ اخلاص را محکم بگیر / پاک شو از خوفِ سلطان و امیر
عدل در قهر و رضا از کف مده / قصد در فقر و غنا از کف مده
حکم دشوار است تاویلی مجو / جز بقلبِ خویش قندیلی مجو
حفظِ جان ها ذکر و فکرِ بیحساب / حفظِ تن ها ضبطِ نفس اندر شباب
زندگی جز لذّتِ پرواز نیست / آشیان با فطرتِ او ساز نیست
سرّ دین صدقِ مقال اکلِ حلال / خلوت و جلوت تماشای جمال
در رهِ دین سخت چون الماس زی / دل بحق بربند و بی وسواس زی
دین سراپا سوختن اندر طلب / انتهایش عشق و آغازش ادب
آبروی گل ز رنگ و بوی اوست / بی ادب بی رنگ و بو بی آبروست
نوجوانی را چو بینم بی ادب / روزِ من تاریک می گردد چو شب
از زمانِ خود پشیمان میشوم / در قرونِ رفته پنهان میشوم
سترِ زن یا زوج یا خاکِ لحد / سترِ مردان حفظِ خویش از یارِ بد
حرفِ بد را بر لب آوردن خطاست / کافر و مومن همه خلقِ خداست
آدمیّت احترامِ آدمی / باخبر شو از مقامِ آدمی
بندهٔ عشق از خدا گیرد طریق / میشود بر کافر و مومن شفیق
گرچه باشی از خداوندانِ ده / فقر را از کف مده از کف مده

در جهان جز درد دل سامان مخواه — نعمت از حق خواه و از سلطان مخواه
ای بسا مردِ حق اندیش و بصیر — میشود از کثرتِ نعمت ضریر
کثرتِ نعمت گداز از دل برد — ناز می آرد نیاز از دل برد
سالها اندر جهان گردیده ام — نم بچشمِ منعمان کم دیده ام
ترسم این عصری که تو زادی در آن — در بدن غرق است و کم داند ز جان
چون بدن از قحط جان ارزان شود — مرد حق در خویشتن پنهان شود
در نیابد جستجو آن مرد را — گرچه بیند رو برو آن مرد را
تو مگر ذوقِ طلب از کف مده — گرچه در کار تو افتد صد گره
گر نیابی صحبتِ مردِ خبیر — از اب وجد آنچه من دارم بگیر
پیر رومی را رفیقِ راه ساز — تا خدا بخشد ترا سوز و گداز
فرد از وی صاحب جذبِ کلیم — ملت از وی وارثِ ملکِ عظیم
رقصِ جان آموختن کاری بود — غیر حق را سوختن کاری بود
تا ز نارِ حرص و غم سوزد جگر — جان برقص اندر نیابد ای پسر
ضعف ایمان است و دلگیری است غم — نوجوانا نیمهٔ پیری است غم
می شناسی؟ حرص فقر حاضر است — من غلام آنکه بر خود قاهر است
ای مرا تسکین جانِ ناشکیب — تو اگر از رقصِ جان گیری نصیب
سرّ دینِ مصطفیٰ گویم ترا — هم بقبر اندر دعا گویم ترا

{اقبال}

قصاید

از شیخ سعدی شیرازی رحمة الله علیه

(۱)

رفتند رفیقان و رسیدند بمنزل
در خواب غروری تو هنوز ای دل غافل

از نیست به هستی وز هستی بره نیست
تا شهر وجود است روانند قوافل

راه تو پر از آب و گل و لاشه ضعیف است
بس شاهسوارے که فرو رفت درین گل

ای غرهٔ دنیا مطلب غور که جستند
نه غور پدیداست درین بحر نه ساحل

آری ره بیرون شدنی هست ازین بحر
آن راه ندانند بجز اهل سواحل

قسمت نشود بیش و کم از کوشش و تقصیر
تا خود چه قدر گشت مقدر ز اوائل

خواهی که برغبت همه پیوند تو خواهند
رو رشتهٔ پیوند نخست از همه بگسل

دنیا چه کنی جمع که مقصود ز دنیا است
دلقی کهن و نانی و باقی همه فاضل

تن ده برضا کانچه قضا بر تو نوشته است
از تو نشود دفع به تعویذ و حمایل

حق را بشناس از نظر چشم و دل و گوش
کاینها همه بر قدرت حق‌اند دلائل

گفتی تو که با خصم و حق بر طرفت نسبت
بالست بلے حق و تو مشغول بباطل

جز حق که تواند که کند آدمئے را
پیدا ز کف خاک بدین شکل و شمائل

در خوردن و خفتن چه شوی همسر انعام
میکن عملے تا نشوی کم ز عوامل

هم سوده و فرسوده شوی آخر اگر خود
ز آهن بودت عرق ز پولاد مفاصل

قول علمای که عمل نیست در ایشان / مانندهٔ زنجیست که خالیست ز حاصل
این طول امل چیست بر آنی که زمانه / شد عمر ترا تا بقیامت متکفّل
خواهی که چو گل از دست آسوده شود خلق / چون غنچه بر آن باش که گردی همه تن دل
عاجل دهی از دست که آجل بستانی / رو دوست طلب کن چه کنی عاجل و آجل
از خود گدای دوست بدو رس که کسی نیست / غیر از تو میان تو و مقصود تو حایل
در راه هوا کاه وشی سارع و پرّان / در شارع دین کوه صفت سنگی و کاهل
این رنگ ریائی است چه در وجه نشیند / سیمی سره باید که بصیر است معامل

(۲) فی النصایح والموعظه

ای نفس اگر بدیدهٔ تحقیق بنگری / درویشی اختیار کنی بر توانگری
ای پادشاه وقت چو وقتت فرا رسید / تو نیز با گدای محلّت برابری
گر پنج نوبتت بدر قصر می‌زنند / نوبت بدیگری بگذاری و بگذری
دنیا زنیست عشوه ده و دلستان ولیک / با کس بسر نمی‌برد او عهد شوهری
آهسته رو که بر سر بسیار مردم است / این جرم خاک را که تو امروز بر سری
آبستنی که این همه فرزند زاد و کشت / دیگر که چشم دارد از و مهر مادری
این غول روی بسته کو نه نظر فریب / دل می‌برد بغالیه اندوده چادری
هاروت را که خلق جهان سحر او برند / در چه فکند غمزهٔ خوبان بساحری
مردی گمان مبر که بسر پنجه است و زور / با نفس اگر برائی دانم که شاطری
با شیر مردیت سگ ابلیس صید کرد / ای بی هنر بمیر که از گربه کمتری
هشدار تا نیفکندت پیروی نفس / در ورطهٔ که سود ندارد شناوری
سر در سر هوا و هوس کردهٔ و باز / در کار آخرت کنی اندیشه سرسری

دنیا بدین خریدنت از بی بصارتیست ‌‌ ‌ ای بد معاملت بهمه هیچ میخری

تا جان معرفت نکند زنده ات بشخص ‌ ‌ ‌ نزدیک عارفان تو زحیوان محقّری

بس آدمی که دیو بزشتی غلام اوست ‌ ‌ ‌ در صورتش نماید زیبا تر از پری

گر قدر خود بدانی قدرت فزون شود ‌ ‌ ‌ نیکو نهاد باش که پاکیزه جوهری

چندت نیاز دارد دو اند ببرّ و بحر ‌ ‌ ‌ بشناس قدر خویش که دریای گوهری

پیداست قطره که بقیمت کجا رسد ‌ ‌ ‌ لیکن چو پرورش بودت دانهٔ دُری

گر کیمیای دولت جاوید آرزوست ‌ ‌ ‌ بشناس قدر خویش که گوگرد احمری

ای مرغ پای بسته بدام هوای نفس ‌ ‌ ‌ کی بر هوای عالم روحانیان پری

باز سفید روضهٔ انسی چه فائده ‌ ‌ ‌ کاندر طلب چو بلبل بیهده کبوتری

چون بوم بد خبر مفکن سایه بر خراب ‌ ‌ ‌ در اوج سدره کوش که فرخنده طائری

آن راه دوزخ است که ابلیس میرود ‌ ‌ ‌ بیدار باش تا پی آن راه نسپری

در صحبت رفیق بد آموز همچنان ‌ ‌ ‌ کاندر کمند دشمن آهیخته خنجری

راهی بسوی عاقبت خیر میرود ‌ ‌ ‌ راهی بسوی هاویه اکنون مخیّری

گوش تن حدیث می شنود هوش بیخبر ‌ ‌ ‌ در حلقهٔ بصورت و چون حلقه بردری

دعوی مکن که برترم از دیگران به علم ‌ ‌ ‌ چون کبر کردی از همه دونان فروتری

از من بگوی عالم تفسیر گوی را ‌ ‌ ‌ گر در عمل نکوشی نادان مقصّری

بار درخت علم ندانم بجز عمل ‌ ‌ ‌ با علم اگر عمل نکنی شاخ بی بری

از صد یکی بجای نیاورده شرط علم ‌ ‌ ‌ از حبّ جاه در طلب علم دیگری

علم آدمیت است و جوانمردی و ادب ‌ ‌ ‌ ورنه ددی بصورت انسان مصوّری

هر علم را که کار نه بندی چه فائده ‌ ‌ ‌ چشم از برای آن بود آخر که بنگری

امروز غرّه به فصاحت که در حدیث ‌ ‌ ‌ هر نقطه را هزار دلائل بیاوری

فردا فضیح باشی در موقف حساب ... گر علتی نگوئی و عذرے بیاوری

در صد هزار عذر بگوئی گناه را ... مرشوی کرده را نبود زیب دختری

مردان بسعی و رنج بجائی رسیده اند ... تو بی هنر کجا رسی از نفس پروری

ترک هواست وادی دریای معرفت ... عارف بذات شو نه بدلق قلندری

در کم ز خویشتن بحقارت نظر مکن ... گر برتری بمال بگوهر برابری

فرمانبر خدا و نگهبان خلق باش ... این هر دو قرن اگر بگرفتی سکندری

عمرے که میرود بهمه حال جهد کن ... تا در رضای خالق بیچون بسر بری

مرگ اینک از دهای دمانست پیچ پیچ ... لیکن چه غم ترا که بخواب خوش اندری

فارغ نشسته بفراخی و کام دل ... بارے ز تنگنای لحد یاد ناوری

باری گذرت بگور عزیزان گذر بود ... از سر بنه غرور کیانی و سروری

کانجا بدست واقعه بینی خلیل وار ... در هم شکسته صورت بتهای آذری

فرق عزیز و پهلوی نازک نهاده تن ... مسکین بخشت بالش و خاک بستری

تسلیم شو اگر اهل تمیزی که عارفان ... بردند گنج عافیت از کنج صابری

فرزند بنده ایست خدا را غمش مخور ... تو کیستی که به ز خدا بنده پروری

گر مقبل است گنج سعادت برای اوست ... ور مدبر است رنج زیادت چه میبری

پیش از من و تو بر رخ جانها کشیده اند ... طغرای نیکبختی و نیل بداختری

آنرا که طوق مقبلی اندر ازل خدای ... روزی نکرد چون بکشد غل مدبری

زنهار پند من پدرانه است گوش دار ... بیگانگی مورز که در دین برابری

ننگ از قبیر اشعث و عنبر مدار از آنکه ... در وقت مرگ اشعث و در گور عنبری

دامن مکش ز صحبت ایشان که در بهشت ... دامن کشان شوند بر خضر و عبقری

روی زمین بطلعت ایشان منور است ... چون آسمان به زهره و خورشید و مشتری

در بارگاه خاطرِ سعدی خرام اگر
خواهی ز پادشاه سخن دادِ شاعری

گه گه خیال در سرم آید که این منم
ملکِ عجم گرفته به تیغِ سخنوری

بازم نفس فرو رود از هولِ اهلِ فضل
با کفِّ موسوی چه زند سحرِ سامری

شرم آید از بضاعتِ بی قیمتم ولیک
در شهرِ آبگینه فروش است و جوهری

قصیدهٔ سلمان ساوجی

فی الموعظه

ز حبسِ نفس خلاص ای عزیز گر یابی
سریرِ سلطنتِ مصرِ جان مقر یابی

ازین خرابهٔ کنگر مقام اگر ببری
فرازِ کنگرهٔ عرش مستقر یابی

اگر بچشمِ تأمّل بخاک در نگری
بزیرِ پایِ خود اندر هزار سر یابی

کمالِ قدر و شرف میکنی طلب چون ماه
منازلے که تو مے جوئی از سفر یابی

ز خود سفر کن اگر نعمتِ ابد طلبی
که در چنین سفر آن سفره ماحضر یابی

تو مرغِ بی پری از بال نیستت خبرے
ببال کن طیران تا ز بال پر یابی

بزیرِ تیغ چو کوہے نشسته باشد
که سنگ پاره از لعل بر کمر یابی

بدان قدر که بیابی ز رزق راضی شو
چو بیش و کم همه در قبضهٔ قدر یابی

دل است کعبهٔ عرفان و کعبهٔ دل را
دراز صفاست تو سعیئے بکن که دریابی

ببوی دوست سحر خیز شو چو بادِ صبا
که بویِ دوست ز مشکین دمِ سحر یابی

تو خفته ز دو عالم خبر نداری هیچ
ز حالِ خویش بخوابِ عدم خبر یابی

چو مشک و عود عزیزی ز نقش و طیبِ نفس
به سوزِ سینه و خونابهٔ جگر تابی

ندیمِ مجلسِ کرّوبیانِ قدس شوی
ز شرِّ نفس خلاصی بخیر اگر یابی

بخلوت حرم دوست آن زمان برسی
کزین ده و دو در درونه تتق یابی

دل شکسته چو یاقوت شاد کن وانگه
بعهده من از آتش اگر ضرر یابی

ز خویش دور کن آتش بکرده اخلاص
اگر بیابی ازان تیغ زین سپر یابی

اگر نه بر دل کوه است خاری از دوران
فسرده خون ز چه در سینه حجر یابی

زغصه بر جگر بحر نیز داغی هست
وگرنه از چه لبش خشک و چشم تر یابی

زحشمت ارسل ریب عیب برخیزد
سرا پرده حجب عیب در نظر یابی

خواص خاص ز عامی مجو که ممکن نیست
که آنچه در دل بحر است در شمر یابی

برای مصلحت پادشاه گردون را
گهی بجاور و گاهی بباختر یابی

سپهر با عظمت را که بسته است کمر
برای خدمت اولاد بو البشر یابی

تو برتری ز ملک زانکه بر کرامت نفس
که در ملک نتوان یافت در بشر یابی

تو در مزارع دنیا چو تخم بدکاری
در آخرت هم ازان جنس بار و بر یابی

دو تائی فقرا جامه البیت گر اعظمت
هزار مهجی افلاکش آستر یابی

ندارد آن شرف و اعتبار دنیای دون
که خویش را تو بدان چیز معتبر یابی

ز آه و ناله حذر کن که غیر ناوک آه
بجوشن فلکی چه کارگر یابی

ببخش مال و مترس از کمی که هر چه دهی
جزای آن یکی ده ز دادگر یابی

تو هیچو منبع مائی بعینه چندان
که بیشتر بدهی فیض بیشتر یابی

چو غنچه خانه پر از برگ و دائمی دلتنگ
که کی ز باد هوا خرده زر یابی

مقدر است نصیب ار هزار سعی کنی
هر آنچه هست مقدر همان قدر یابی

چو نرگس همگی چشم پر ز سیم و زر است
نظر بز رنگنی هیچ اگر بصر یابی

مکن مذمت دنیا که کشت بنیاد است
کزین سرای دو در خلد هشت در یابی

جلیس او شوی آنگه که چشم دگوشه را
کزان جمال و منال حبیب در یابی

چو گاو چشم ز دیدار عیب سازی کور
گذر به لاله ستان کن چو باد تا در خاک
اگر به نسخهٔ تشریح جسم در نگری
گذشت عمر عزیزت به هرزه تا امروز
تو مردمی ز همه مردمان امید مدار
مباش در دم نحلی که در دمش نوش است
نه هر حجر که برآید در و گهر بینی
به بین که با همه حسن لفافه کوتاه است
ز آه سرد حذر کن که کوه را چون کاه
اگر کند سخنی در غلاف مظلومی
همیشه نفع رسان باش و بردبار چو خاک

چو پیل گوش ز گفتار خلق کر یابی
غریق خون همه سرهای تاجور یابی
شروح صنع درین جلد مختصر یابی
دلا بکوش که باقی عمر دریابی
که این کرم ز نفوس ملک سیر یابی
که در دم و دم او نوش و نیشتر یابی
نه هر قصب که بروید در و شکر یابی
بقای صبح دوم را که پرده دریابی
زباد سینهٔ درویش بر حذر یابی
ازان بترس که شمشیر کارگر یابی
مگر که عمر گرامی ازین ممر یابی

خانم پروین اعتصامی

(۱)

رهائیت باید رها کن جهان را
بسر بر شو این گنبد آبگون را
گذرتنگ است این سرای سپنجی
ز هر باد چون گرد منما بلندی
برو داندرون خانه عاقل نسازد
چه آسان بدامنت در افکند گیتی

نگهدار ز آلودگی پاک جان را
بهم بشکن این طبل خالی میان را
برو باز جو دولت جاودان را
که پست است همت بلند آسمان را
که ویران کند سیل آن خانمان را
چه ارزان گرفت از تو عمر گران را

ترا پاسبانست چشم تو و من
همے خفته مے بینم این پاسبانرا

سمند تو زین ترنگاه از چه پوید
ببین تا بدست که دادی عنانرا

ره و رسم بازارگانی چه دانی
تو کز سود نشناختستی زیانرا

یکے کشتی از دانش و عزم باید
چنین بحر پر وحشت بیکرانرا

زمینت چو اژدر بناگه ببلعد
تو بارے غنیمت شمار این زمانرا

فروغے ده این دیدهٔ کم ضیا را
توانا کن این خاطر ناتوانرا

تو اے ساربانان خفته بگشای چشمے
نوای گشده باز جو کاروانرا

مفرسای با تیره رائی درون را
میالای با ژاژخائی دهانرا

ز خوان جهان هر کرا یک نواله
بدادند و آنگه ربودند خوانرا

به بستان جان تا گلے هست پرچین
تو خود باغبانی کن این بوستانرا

(۲)

اے دوست دزد حاجب دربان نمیشود
گرگ سیه درون سگ چوپان نمیشود

ویرانهٔ تن از چه ره آباد میکنی
معمورهٔ دلست که ویران نمیشود

درزی شو و بدوز ز پرهیز کوششے
کاین جامه جامه ایست که خلقان نمیشود

دانش چو گوهریست که عمرش بود بها
باید گران خرید که ارزان نمیشود

روشندل آنکه بیم پراکندگیش نیست
وز گردش زمانه پریشان نمیشود

دریاست دهر کشتی خویش استوار دار
دریا تهی ز فتنهٔ طوفان نمیشود

دشواری حوادث هستی چه بنگری
جز در نقاب نیستی آسان نمیشود

آن مکتبی که اهرمن بدمنش گشود
از بهر طفل روح دبستان نمیشود

همت کن و بکارے ازین نیکتر گرای
دکان آز بهر تو دکان نمیشود

تا دانش عناد تو گرمست دیگ جهل — هرگز خود بخوان تو مهمان نمیشود

گر شرع صد هزار بود شرع تن دلست — تن گر هزار جلوه کند جان نمیشود

تا دیده ات ز پرتو اخلاص روشن است — انوار حق ز چشم تو پنهان نمیشود

دزد طمع چه خاتم تدبیر ما ربود — خندید و گفت دیو سلیمان نمیشود

افسانه که دست هوای مینویسدش — دیباچهٔ رسالهٔ ایمان نمیشود

سرسبز آن درخت که از تیشه ایمن است — فرخنده آن امید که حرمان نمیشود

هر ره نورد را نبود پای راه شوق — هر دست دست موسی عمران نمیشود

کشت دروغ بار حقیقت نمی دهد — این خشک رود چشمهٔ حیوان نمیشود

جز در نخیل خوشهٔ خرما کسی نیافت — جز بر خلیل شعله گلستان نمیشود

کار آگهی که نور معاینش رهبر است — بازارگان رستهٔ عنوان نمیشود

اندرز کرد مورچه فرزند خویش را — گفت این بدان مور تن آسان نمیشود

آز و هوا که راه بهر خانه کرد و سوخت — از بهر خانهٔ تو نگهبان نمیشود

آنکس که همنشین خرد شد ز هر نسیم — چون پر کاه بی سر و سامان نمیشود

دین از تو کار خواهد و کار از تو راستی — این درد با مباحثه درمان نمیشود

آن کو شناخت کعبهٔ تحقیق را که چیست — در راه خلق خار مغیلان نمیشود

ظلمی که عجب کرد و زیانی که تن رساند — جز با صفای روح تو جبران نمیشود

ما آدمی نئیم ازیراک آدمی — دُردی کش پیالهٔ شیطان نمیشود

پروین جمال عشرت و آرام و خورد و خواب — از بهر عمر گمشده تاوان نمیشود

قصیده در پند و نصیحت

از شباب کرمانشاهی

دلا بمال مکن نازش وز فقر منال — که فقر راحت جانست و مال عین وبال

مشو چو مردم دینار جوی دنیا دوست — ز تنگدستی غمگین و از غنا خوشحال

بجوی گنج قناعت نه گنج باد آور — که او بباد رود وین بری بود ز زوال

قلندرانه یکی پند گویمت ز نهار — مشو فریفته هرگز بعزّ و جاه و جلال

درست تجربه کردیم و دیده ایم بود — گدای قانع بهتر ز شاه صاحب مال

شه ار به بستر دیباج خفته راحت نیست — بر او دمی که هجوم آورند خیل خیال

گدای قانع بر بوریا اگر خسپد — نگیرد آینهٔ خاطرش غبار ملال

زمانه وار بآرایش و لباس مپیچ — که مرد را بود آرایش وجود کمال

به تن درستی اگر دلق کهنه در پوشی — نکوتر از تن بیمار و خرقهٔ کیمال

ز مال خلق مکن خوان خویشتن رنگین — میسّر ار شودت قرصهٔ ز کسب حلال

هر آنچه میرسد از ایزدت بدو خوش باش — مخواه آنچه که بینی بچشم چون اطفال

جهان چو کهنه رباطیست در ره عقبی — خردوران نگذارند اندرو آسال

تو مرغ گلشن قدسی ز آشیانه بپر — درین خرابه چرا چون مگس کنی آغال

علاقه گرد مکن چون تراست راه به پیش — که کس نبرده ابا خود بگور مال و منال

اگر ندیدی و نشنیده یقین که بگور — چه برد قارون با خود ز گنج مالامال

مکان بکشور تجرید گیر و ایمن باش — بحکم نفس مشو پای بند اهل و عیال

بزیر پای حوادث چو خاک ساکن باش — مجو بلندی چون چرخ تا شوی پامال

ترا ز خاک چو ایزد سرشت باکی نیست / گرت که پست شمارند یا شوی پامال
همه خدود و قدود و دهن اینکه می بینی / شدند خاک و برد باد زی جنوب و شمال
کجا است تخت سلیمان و جم کجا شد و جام / چه شد بنخوت کاوس و زور رستم و زال
درفش کاوه کجا رفت و لشکر ضحاک / چه شد بحشمت فغفور و دولت چیپال
همه ز خاک پدید آمدند و خاک شدند / تو نیز همسفر انرا روانی از دنبال
بفکر عاقبت کار باش و جهد بکن / که در نهانی در پرسش از جواب و سوال
مکان چو فرد ادر زنگنای گور کنی / بکار هیچ نیاید ترا مگر اعمال

قصیدهٔ عرفانی

از عطا

دوش اندر کنج عزلت خلوتی بود از نهانم / فکرتی میرفت در تحقیق اسرار نهانم
علوی و سفلی نگردی در ضمیرم ره که بودی / انصراف از آن و نیم انقطاع از این و آنم
سیر من در حیز امکان نگنجیدی که گردی / توسن همت تگاپو در فضای لامکانم
در هوای عشق پرواز همی کردم ز هر سو / تا مگر راهی گشاید سوی بیچون زان میانم
نالهای نینین از سینه بیرون میکشیدم / تا که یکران گرم جولان گرد و اندر زیر رانم
محو قدرت بود عقلم غرق حیرت بود فکرم / گرم لذت بود قلبم مست وحدت بود جانم
ناگهان آمد بگوش اندر صدای دهشت افزا / اضطرابی دست داد از آن صدای ناگهانم
جستم از جای و شتابان سوی در رفتم که بینم / کیست کاندر نیم شب بر در همی کوبد چنانم
باز پرسیدم که باری کیستی اینجا چه جوئی / دشمن بیگانه یا آشنای مهربانم
گفت در بگشا که خود بیگانه اینجاره ندارد / مشفق دیرینه ام از دوستان باستانم

هین دل از من بد مکن و ز من مرنج بگشای درا — گرچه خود ناخوانده میباشم غریبم میهمانم

چون صدایش آشنا دیدم برویش در گشودم — اندر آمد گرم در آغوش چون روح روانم

قصیدهٔ ملا ندیم کشمیری

کیست آنکس بستن و بخشیدن فرمود شاه — شاه کیخسرو سریر و خسرو خاقان کلاه

سرور دانش پژوها داور دین پرورا — اهل کشمیر از در دیوان عدلت دادخواه

داد انصافت که جمعی را پریشان دل نکرد — آنکه هست احسان او جود و ثواب او گناه

عدلت آگاه است کاین انبوه را بر هم که کرد — آنکه یغما را گشاده در کرم را بسته راه

آن ستم کیشی که کاهی را عوض بگرفته کوه — آن جفا جویی که کوهی را بدل نا داده کاه

عجز این قوم از زقوم خامه بر خواند خرد — حال این جمع از شکنج نامه دریابد نگاه

روی شان همچون زر و ابنیم هست از روز مرگ — قدشان همچون کمان و فارغست از تیر آه

دیدهٔ این بیدلان چون چشم لطف او سفید — بخت این بیچارگان چون روی ظلم او سیاه

آن یکی در بند محنت ماند چون یونس بحوت — وین یکی در کنج غم افتاده چون یوسف بچاه

آن یکی در خاک و خون غلطید چون از زخم صید — وین دگر در پیچ و تاب افتاده چون از شعله کاه

در چمن نارد که بالا و نهد شاخ درخت — از زمین مشکل که بیرون سر کشد برگ گیاه

دستبرد شد چنان بر ما که نرگس هم بباغ — میکند هر سو بهم هم در رو بیرون نگاه

زعفران گویند خندان سازد اندوهناک را — آمدند از زعفران در گریه جمعی بی گناه

زهر دشت آزاری ظاهر که در کشمیر شد — نی به نیشاپور و بلخ آن شد نه در مرو و فراه

پیش ازین مسجد بنا میشد بجای بتکده — این زمان بتخانه برپا شد بجای خانقاه

عدل را فرما که این قوم از بلا گردد خلاص — داور ابر گو که این جمع از الم یابد نجاه

غزلیات

سعدی

آن شکر خندهٔ پر نوش دهانی دارد
نه دلِ من که دلِ خلق جهانی دارد

بتماشای درختِ چمنش حاجت نیست
ہر که در خانه چو تو سرو روانے دارد

ابروش خم بکمان یار قد اوست چو تیر
کس ندیدم که چنین تیر و کمانے دارد

علت آنست که وقتی سخنے میگوید
ورنه معلوم نه گشتے که دہانے دارد

بخت آنست که وقتے عمری می نبدد
ورنه مفہوم نه گشتے که میانے دارد

آنکه گفتی مرو اندر پی خونخوارهٔ خویش
با کسے گوی که در دست عنانے دارد

عشق داغیست که تا مرگ نیاید نرود
ہر که بر چہره ازین داغ نشانے دارد

سعدیا کشتی ازین موج بدر نتوان برد
این نه بحریست محبت که کرانے دارد

حافظ

شاهد آن نیست که موئے و میانے دارد
شاهد آن ہست که این دارد و آنے دارد

شیوهٔ حور و پری خوب و لطیف است ولے
خوبی آن ہست و لطافت که فلانی دارد

چشمهٔ چشم مرا اے گل خندان دریاب
بہ که امید تو خوش آب روانے دارد

مرغ زیرک نشود در چمنش نغمه سرای
ہر بہارے که ز دنبال خزانے دارد

خم ابروی تو در صنعت تیراندازی	بستد از دست هر آنکس که کمانی دارد
گوی خوبی که برد از تو که خورشید انجا	نه سواری است که در دست عنانی دارد
دل نشین شد سخنم تا تو قبولش کردی	آری آری سخن عشق نشانی دارد
در ره عشق نشد کس بیقین محرم راز	هر کسی بر حسب فهم گمانی دارد
با خرابات نشینان ز کرامات ملاف	هر سخن جائی و هر نکته مکانی دارد
مدعی گو برو و نکته به حافظ مفروش	کلک ما نیز زبانی و بیانی دارد

(۲)

سمن بویان غبار دل چو بنشینند بنشانند	پریرویان قرار دل چو بستیزند بستانند
بفتراک بلا جانها چو بر بندند بربندند	ز زلف عنبرین دلها چو بفشانند بفشانند
ز چشم لعل رمانی چو می بارند میخندند	ز رویم راز پنهانی چو می بینند میخوانند
بعمری یک نفس با ما چو بنشینند برخیزند	نهال شوق در خاطر چو بنشینند بنشانند
چو منصور از مراد آنانکه بردارند بر دارند	که با این درد اگر در بند درمانند درمانند
سر سنگ گوشه گیران را چو دریابند دریابند	رخ از مهر سحرخیزان نه گردانند گردانند
بدین حضرت چو مشتاقان نیاز آرند ناز آرند	بدین درگاه حافظ را چو میرانند میخوانند

جامی

چو بنود روی جانان دیده روشن نمیخواهم	چه جای دیده روشن که جان در تن نمیخواهم
میفروزای رقیب امشب چراغ این کلبهٔ غم را	که بی روی دل ویرانه را روشن نمیخواهم
ز تار و پود هر جنسی تنش آزار میگیرد	بجز برگ گل سوریش پیراهن نمیخواهم
غمش آتش بمن در زد رمید از دل قرار او	که من شهباز قدسم گوشهٔ گلخن نمیخواهم

نشان ای باغبان پیش خس و خارم که بی پایان	غمے دارم تماشای گل و سوسن نمیخواہم
تنم چون خاک گردد در رہش آبی زن ای دیدہ	که من این گرد محنت را بران دامن نمیخواہم
بصد زاری وصالت خواستم گفتی برو جامی	چه سود از خواہش بسیار تو چون من نمیخواہم

عراقی

از لٹریری ہسٹری آف پرشیا

مرا جز عشق تو جانی نمی بینم نمی بینم	دلم را جز تو جانانی نمی بینم نمی بینم
بجو د صبری و آرامی نمی یابم نمی یابم	ز تو لطفے و احسانے نمی بینم نمے بینم
ز روی لطف بنما رو که دردے را که من دارم	بجز روی تو درمانے نمی بینم نمی بینم
بیا گر خواہیم دیدن که دور از روی خوب تو	بقای خویش را چندان نمی بینم نمی بینم
بگیر ای یار دست من که در گرداب افتادم	که آن را ہیچ پایانے نمی بینم نمی بینم
ز روی لطف و دلداری بیا سامان کارم کن	که خود را بے تو سامانے نمی بینم نمی بینم
عراقی را بدرگاہت رہی بنما که در عالم	جدا و سرگشته حیرانے نمی بینم نمی بینم

خاجوی کرمانی

نگذرد زما که خاطر ما در وفای تست	دل بر امید وعده و جان در وفای تست
سہلست اگر رضای تو ترک رضای ماست	مقصود ما ز دنیا و عقبی رضای تست
زین پیش چو سر فدای قضای تو کرده ایم	ما را مران ز پیش که دل در قضای تست
گردن به بندے نہم و سر به بندگی	خواہی به بخش و خواه بکش رای رای تست
آزاد گشت از ہمه کس آنکو غلام تست	بیگانه شد ز خویش کسے کاشنای تست
اے در دلم عزیز تر از جان که در تن است	جانے که در تن است مرا از برای تست

این خسته دل که دعوی عشق تو میکند
سوگند د آتشش بفقد دلربای تست
خواجو که رفت در سر جور و جفای تو
جانش هنوز بر سر مهر و وفای تست

صائب

هزاران همچو بلبل هر بهاری میشود پیدا
نوا سنجی چو من در روزگاری میشود پیدا
گرفتم سهل سوز عشق را اول ندانستم
که صد دریای آتش از شراری میشود پیدا
تو از سوز جگر پیمانهٔ چون لاله پیدا کن
که از هر پارهٔ سنگی چشمه ساری میشود پیدا
ز فیض خاکساری دانه نخل پایداری شد
تو گر از پا درآیی شهسواری میشود پیدا
من آن وحشی غزالم دامن صحرای امکان را
که میل رم ز هر جانب غباری میشود پیدا
اگر خود را نه بینید در میان مستغرق دریا
بهر موجی که آویزد کناری میشود پیدا
مجو حسن عمل از کاروان ماتهی دستان
ز پیش ما دل امیدواری میشود پیدا
ز دست رشک هر داغی که پنهان بر جگر دارم
بصحرا اگر بریزم لاله زاری میشود پیدا
وفا خانهٔ رحم شد ورنه هر آشیان ما
بهر گلشن که باشد مشت خاری میشود پیدا
ز جوش لاله خاک کوه کن کوه بدخشان شد
برای بیکسان شمع مزاری میشود پیدا
اگر آلوده دامان نسازی رخ ز درد ای صائب
ز بیماری همان بیمارداری میشود پیدا

عرفی

هرگز مگو که کعبه ز بتخانه خوشتر است
هر جا که هست جلوهٔ جانانه خوشتر است
با برهمن حدیث محبت روا است لیک
در دام طائر حرم این دانه خوشتر است
تسبیح و زهد خوش بود اما درین دو روز
جشن گل است شیشه و پیمانه خوشتر است
گر در بهشت باده کشی فتنه گل کند
ساغر کشی بگوشهٔ میخانه خوشتر است

گر شرطِ دوستی نشناسی بحسنِ شمع
اول محبت توبه پروانه خوشتر است

در صحبتی که شرم و ادب نیست فیض نیست
زان رو مرو بصحبتِ بیگانه خوشتر است

با نوش نیش مردم چشم کرشمه هاست
هم صحبتی بمردمِ دیوانه خوشتر است

کفرانِ نعمت گله مندانِ بی ادب
در کیشِ من ز شکر گدایانه خوشتر است

عرفی منال بیهده احوالِ دل بگوی
کز نالهای بی اثر افسانه خوشتر است

نظیری

نیست زین دهر آب و دانهٔ ما
ملکوت است آشیانهٔ ما

کبکِ کهسار و بلبلِ گلزار
گوش دارند بر ترانهٔ ما

هر طرف صوتِ تازه می بندند
از غزلهای عاشقانهٔ ما

حرفِ شیرین شود فراموشش
خسرو ار بشنود فسانهٔ ما

طورش از از وا بجو دکند
بس بلند است آشیانهٔ ما

حذر از ما که برق در ابریم
رعد می نالد از زبانهٔ ما

خرج یک روزهٔ نظیری نیست
حاصلِ عمرِ جاودانهٔ ما

ادیب نیشاپوری

دل بزلفِ تو شد نیامد باز
چه کند خسته بود و راهِ دراز

چه دل است این دلی که من دارم
هر دمی با غمی بود دمساز

گاه در زلف و گه بچاه ذقن
طی کند روز و شب نشیب و فراز

بارها گفته ام ز خطهٔ طوس
رو کنم زی عراق یا به حجاز

چه کنم در کمندِ زلفِ توام
مرغِ پربسته چون کند پرواز

گل ز دستت بپژمرد آخر / وین لطافت در و نماند باز
با چنین گل که هفته دو سه بیش / می نپاید نباید این همه ناز
گفتمش سوختم در آتش عشق / گفت اگر عاشقی بسوز و بساز

حبیب یغمائی

ز یاران هر که یارش مهربان تر / از او نبود به گیتی کامران تر
همه مه طلعتان نامهربانند / وز آنها ماه من نامهربان تر
تمامی دلبران شیرین زبانند / ولی دلدار من شیرین زبان تر
بهای بوسه دادم جان و شادم / که جان از بوسه‌اش نبود گران تر
گر انسانی بخور می زانکه گفتند / کند می آنچنان را آنچنان تر
جوانی خوش بود گر بگذرانی / بوصل دلبری از خود جوان تر
اگر از کاردانی بهره بردی / بکوش از جان که گردی کاردان تر
وگر گشتی توانا تر مکن جور / مباش ایمن ز خشم ناتوان تر
باستادی حبیبت می شناسد / از این اشعار اگر گفتی روان تر

سالار شیرازی

من شیر رزم دیده و میدانم آرزوست / نی یار و جام و باده و ایوانم آرزوست
لعل نگار گر دگران آرزو کنند / من لعل خون ز خنجر برانم آرزوست
آوای ارغنون و ربابم چه فائده / توپ و تفنگ و توسن جولانم آرزوست
عار آیدم ز رزم نظام و سپاه ترک / همواره رزم رستم دستانم آرزوست
اهریمنان فارس کجا همسری کنند / با چون منی که ملک سلیمانم آرزوست

سالار از خدای بدجوی و پس بگوی	من شیر رزم دیده و میدانم آرزوست

شوریدهٔ شیرازی

هر چه کنی بکن مکن ترک من ای نگار من	هر چه بری ببر مبر سنگدلی بکار من
هر چه کشی بکش مکش باده ببزم مدعی	هر چه خوری بخور مخور خون دل ای نگار من
هر چه دهی بده مده زلف بباد ای صنم	هر چه نهی بنه منه دلم برهگذار من
هر چه هلی بهل مهل پرده ز روی چون پری	هر چه دری بدر مدر پردهٔ اعتبار من
هر چه روی برو مرو راه خلاف دوستی	هر چه زنی بزن مزن طعنه بروزگار من
هر چه کُشی بکُش مکُش صید حرم که نیست خوش	هر چه شوی بشو مشو تشنه بخون زار من

فرخ خراسانی (١)

همه شب ز روی حسرت برخت ز دور دیدن	بنود رنج کمتر ز مفارقت کشیدن
نشدن بسوی بستان و ندیدن رخ گل	به از آنکه رفتی امّا گل آرزو نچیدن
چه بلطف و دلربائی چه بقهر و بد ادائی	سخنیست آرزویم ز دهان تو شنیدن
تو که ذوق بنده داری نشناسی و نداری	زچه این گران بهانه ببایدت خریدن
باد ب خمش نشستن بودت پسند دائم	چه کنم که در حضورت نتوانم آرمیدن
بودم گمان که داری نظری نهان بسوی من	که ترا ز جمع بر من دگرست طرز دیدن
بود آنکه با تو فرخ بمراد دل نشیند	نه که ما کجا و امّید به آرزو رسیدن

(٢٦)

سرّ عشق ای دل مپرس از جان که جان نامحرم است	بر زبان ناور که در سرها زبان نامحرم است

خلوت دل را مکان باید ورای لامکان — کاندرین خلوت همه کون و مکان نامحرم است

راز دل با قاصد جانان مگو زنهار نیز — با قلم منویس کاین بیگانه آن نامحرم است

در خرابات مغان مست ار نه داخل مشو — هوشیار اندر خرابات مغان نامحرم است

پاک دل باید شدن زین آستان عشق پاک — که دل ناپاک در این آستان نامحرم است

محرم دلهاء ما دیوانگان دیوانگیست — عقل و دانش در دل عاشقان نامحرم است

گریه و افغان ز هجر او مکن فرخ که هست — گریه در این راه غماز و فغان نامحرم است

فرخی یزدی

هر شرارت در جهان فرزند آدم میکند — بهر گرد آوردن دینار و درهم میکند

آبرو هرگز ندارد آنکه در هر صبح و شام — پیش دونان پشت را بهر دو نان خم میکند

چون ز غم بیچاره گردی باده با شادی بنوش — کاین اساس شادمانی چارهٔ غم میکند

تکیه بر عهد جهان هرگز مکن کاین بیوفا — صبح عید عاشقان را شام ماتم میکند

زورمندان را طبیعت کرده غارت پیشه خلق — آفتاب از این سبب تاراج شبنم میکند

فرخی آسودگی در حرص بی اندازه نیست — میشود آسوده هر کس آز را کم میکند

فروغی

من از این متاع دنیا بجوی نظر ندارم — در سروری نگویم سر درد سر ندارم

تو و کوشش زیادت من و عزلت و قناعت — که تو درد سر پسندی و من این هنر ندارم

نه ریا و زهد سالوس و نه کوس عیش و عشرت — که امید کامرانی ز فسون و شر ندارم

من اگر بذکر و تسبیح نجات خود بجویم — نه که غافل از خدایم که ز خود خبر ندارم

بخدا پناهم از خود که برازگناهم از خود — بجز اعتراف زشتی هنر دگر ندارم

چه کنم اگر ننالم ز شکسته بالی خود ‏ چو هوای سدره ام هست و لیک پر ندارم

صنما جمال خوبی پی اختفا نباشد ‏ تو بجلوه آی و منگر که من آن بصر ندارم

تو بیا که هر که آید بجز از تو خوب ناید ‏ که درون چشم گریان چو تو یک گهر ندارم

لب تو لطیفه آموز خرد بود وگرنه ‏ طمع عسل نه بندم هوس شکر ندارم

ز کشاکشی چه حاصل چو پی هلاک عاشق ‏ بکمر زنی تو دامان و رهی کمر ندارم

چو ز کیمیای عشقت خبری بگوشم آمد ‏ ثمر از گهر نه بینم نظری بزر ندارم

بولای شاه مردان که گدائی است خوشتر ‏ مگر این حدیث دانی تو که مختصر ندارم

شه اولیا نماید چو رهم بکیش مردی ‏ ز قبول این ولایت ره خوب تر ندارم

نظر فقر و غنی ما چو بکیش اوست گفتا ‏ من از این متاع دنیا بجوی نظر ندارم

آزاد همدانی

خام تا پخته شود زیر و زبرها دارد ‏ سنگ تا لعل شود خون جگرها دارد

خوف غرق و خطر کام نهنگت نرساند ‏ ورنه دریا بدرون دُرّ و گهرها دارد

همه گویند که او رفت و نظر از تو گرفت ‏ کس نداند که درین کار نظرها دارد

من بر آنم که نظیر تو نخواهد آورد ‏ فلک حسن که خورشید و قمرها دارد

این نه عقل است که از آن نتوان خورد بری ‏ نخل عشق است که هر شاخ ثمرها دارد

آید و بر نشناسد نه قدم باد صبا ‏ گوئی از جانب معشوق خبرها دارد

ناله‌ها کردم و در آن دل سنگین نگرفت ‏ که کجا ناله جانسوز اثرها دارد

بسفر پخته شود مرد هنرمند آزاد ‏ تا هلالی بشود بدر سفرها دارد

آیتی

نرگس نیم خواب تو برده ز دیده خواب را
تاب و شکنج طره ات برده توان قرار را

پرده اگر برافکند نیست عجب که بشکند
پرتو روی ماه تو رونق آفتاب را

من بشگفتم ایصنم کان لب نوشخند تو
با همه آب زندگی نشکند التهاب را

من بزبان بیاورم خون کسان که ریختی
لعل تو خود نشان دهد خوردن خون نابرا

آیتی از کتاب تو خواند بدقت آیتی
از من بی کتاب پس در مکن کتاب را

جنت

رنجها از دوست دیدم طعنه از دشمن شنیدم
دشمنم هرگز نه بیند آنچه من از دوست دیدم

بگذرد از ماه و ماهی اشک گرم و آه سرد
گرم و سرد روزگارست آنچه من دیدم چشیدم

از مغیلانم مترسان زانکه شوق کعبه دارم
پر زبان دیدم چه در خار ره عشقش دویدم

تا گریبان وصالت دست اغیارست جانا
هر نفس صد جامهٔ جان را ازین محنت دریدم

رایگان بفروختم در جرم عشق و مهر و الفت
آنکه در راهش دو صد محنت بجان و دل خریدم

ریحان

گر بت پرستان بنگرند آن سرو سیم اندام را
بتخانه ها ویران کنند آتش زنند اصنام را

زاهد ز خود غافل شود هوشش ز سر زائل شود
کار دلش مشکل شود گر بیند آن اندام را

از اشک خونین دیده ام تر گشته هم خون جگر
آری چنین آرم بسر اندر غمش ایام را

بود بهر جا کامران ای عشقباز آن جوان
باد آورید اندر جهان این عاشق ناکام را

خواهی که کار آسان شود ریحان مترس از ننگ و بد
عاشق ز سر بیرون کند سودای ننگ و نام را

شعاع

تا ماه روی دوست مرا در برابر است — خورشید در برابرم از ذرّه کمتر است
بر عاشقان یکدله گوئی شب فراق — هر ساعتی که میگذرد روز محشر است
خلد برین و صحبت حور و لب قصور — آنرا میسر است که در کوی دلبر است
از ساقیان زهره جبینش کناره نیست — گوشی اگر به بزم و چشمی بساغر است
در پیش قد و خدّ تو آیند در سجود — ماهی اگر به نخشب و سروی بکشمر است
مانند قامت تو که دارد نشان باغ — سروی صنوبری که برش مشک و عنبر است
در ظلّ سایهٔ تو بیا سایه آفتاب — تا زلف عنبرین برخت سایه گستر است
آن خال را بروی تو هر کس که دید و گفت — هندو در آذر است و لب حوض کوثر است
از یک اشعهٔ ز شعاع جمال دوست — خورشید آسمان چهارم منوّر است

عبرت نائینی

چون نور که از مهر جدا هست و جدا نیست — عالم همه آیات خدا هست و خدا نیست
ما پرتو حقیم و نه اوئیم و هموئیم — چون نور که از مهر جدا هست و جدا نیست
هر جا نگری جلوه گه شاهد غیبی است — او را نتوان گفت کجا هست و کجا نیست
در آئینه بینید اگر صورت خود را — آن صورت آئینه شما هست و شما نیست
این هستی هست نما را به حقیقت — در دیدهٔ ما و تو بقا هست و بقا نیست
جان فلکی را چو رهید از تن خاکی — گویند گروهی که فنا هست و فنا نیست
هر حکم که او خواست براند بسر ما — ما را اگر از آن حکم رضا هست و رضا نیست
از جانب ما شکوه وجود از قبل دوست — گر نیک به بینیم خطا هست و خطا نیست

کو جرأتِ گفتن که عطا و کرمِ او	بر دشمن و بر دوست چرا هست و چرا نیست
درویش که در کشورِ فقر است شهنشاه	پیشِ نظرِ خلق گدا هست و گدا نیست
بی مهری و لطف از طرفِ یار بعبرت	از حیثیت ندانم که روا هست و روا نیست

(۲)

در راهِ عشق ما را خوف و خطر نباشد	بالاتر از سیاهی رنگ دگر نباشد
هر کس که عقل دارد داند که در زمانه	خوشتر ز عشق بازی کار دگر نباشد
ما یک دقیقه غافل از یادِ تو نباشیم	وز ما تو بی وفا را هرگز خبر نباشد
هرگز بدین لطافت گل در چمن نروید	هرگز چنین حلاوت در نیشکر نباشد
از هر چه در جهان است ممکن بود گذشتن	وز تو به هیچ تدبیر ما را گذر نباشد
هر ناظرے گرفته است منظوری اندر آفاق	جز منظرِ تو ما را پیشِ نظر نباشد
در صورتِ تو پیدا است معنیٔ حسنِ این راز	پوشیده نیست زانکس کو بی بصر نباشد
ما راست بی پر و بال پرواز تا نگوئی	پرواز کے توان کرد تا بال و پر نباشد
عبرت در آن سر کوی رحلِ اقامت افگند	او را دگر از آنجا راهِ سفر نباشد

غنچهٔ شاهی احمد آبادی (۱)

ساقیا وقتِ سحر جامِ شرابم آرزوست	وقتِ مستی نغمهٔ چنگ و ربابم آرزوست
نیست در مجلس طراوت از شراب و از کباب	از برای دیدنِ دلبر شتابم آرزوست
چون رخِ جانان ندیدم شد جهان بر من سیاه	در شبِ تاریک دیدن ماهتابم آرزوست
خون دل بر بزمِ هجرانِ صنم از چشمِ خویش	یک زمان با یار خود حرف و خطابم آرزوست
غنچهٔ شاهی چه دارد آرزو از وی سوال	از لبِ میگونِ آن دلبر جوابم آرزوست

(۲)

با بلبلِ دیوانه زما گوی سلامے — آورده نسیم از سرِ خوشبوی پیامے

مارا نبود الفت بیگانه به گل ها — گستاخ شدن با همه از روی کلامے

دارد بچمن ها سرِ خدمت چو نسیمش — از روزِ ازل دام نهاده ست اقامے

بے بادِ سحر غنچه نخندد به چمن ها — از روشنیِ صبح گرفتست نظامے

زنهار مشو معتکفِ دیرِ خرابات — در عشقِ بتان غنچه شاهیست غلامے

غالب

یارب ز جنون طرحِ غمے در نظرم ریز — صد بادیه در قالبِ دیوار و درم ریز

از مهرِ جهانتاب چه امید نظر نیست — این طشت پر از آتشِ سوزان بسرم ریز

دل را ز غمِ گریهٔ بے رنگ بجوش آر — اجزایِ جگر حل کن و در چشمِ ترم ریز

هر برق که نظاره گداز ست نهادش — بگداز به پیمانهٔ ذوقِ نظرم ریز

هر مستِ مَیِ لذّتِ دردم بخرام آر — وین شیشهٔ دلشکن در رهگذرم ریز

هر خون که عبث گرم شود در دلم افکن — هر برق که بے حرفه جهد بر اثرم ریز

هر جا نمِ آبیست بمژگان زنم بخش — از قلزم و جیحون کفِ خاکے بسرم ریز

از شیشهٔ گر آئین نتوان بست شبم را — بارے گلِ پیمانه بجیبِ سحرم ریز

گیرم که بافشاندنِ الماس نیرزم — مشتے نمکِ سوده بزخمِ جگرم ریز

این سوزِ طبیعی نگذارد نفسم را — صد شعله بیفشار و باین مغزِ سرم ریز

مسکین خبر از لذّتِ آزار ندارد — خارم کن و در رهگذرِ چاره گرم ریز

وجهے که بپا مزد توان داد ندارم — آبم کن و اندر قدمِ نامه برم ریز

دارم سر ہم طرحیِ غالب چہ جنون است	یارب ز جنون طرح غمے در نظرم ریز

شبلی نعمانی (۱)

خوش بود اینکہ ترا جاہ و حشم ہم باشد	لیک حیف ہست اگر حرمتِ دین کم باشد
ملک و دین ہر دو بپاگشتہ بنیروی ہم اند	اندران کوش کہ این باشد و آن ہم باشد
شرط انصاف نباشد کہ بدنیا طلبی	التفاتِ تو بدینِ نبوی کم باشد
نکتۂ شرع بہ افسانہ برابر بنہی	یورپ ار گپ زند آن نیز مسلّم باشد
در سخن بگذرد از سیرت و شانِ نبوی	ہر چہ گوئی ہمہ از گفتۂ دیہم باشد
آنچہ حق ہست ترا در نظر آید باطل	آنچہ شہد ہست بکامِ تو ہمہ سم باشد
ہان و ہان چند توان بود بہ تقلید اسیر	وای آنکس کہ برہ سلسلہ برپا باشد

(۲)

ای کہ بر مایدۂ یورپ مہمان باشی	حیف باشد اگر از جملۂ ایشان باشی
حیف اگر از اثرِ فلسفۂ مغربیان	منکرِ فلسفۂ سنّت و قرآن باشی
گفتۂ سولن و آئینِ جہانبانیِ او	بر زبان داری و بیگانہ ز نعمان باشی
از ہینبال صد افسانہ و دستان گوئی	جاہل از معرکہ ہای شہِ مردان باشی
از خداوندِ جہان یاد نیاری گاہے	روز و شب خود بہ پرستاری شیطان باشی

از دیوانِ عاشق دہلوی شاگرد امیر خسرو دہلوی

آمد بہار خرّم ساغر کشان مبارک	دلہا ز غم سبک کرد رطلِ گران مبارک
از ابرِ سایہ افگن شد تازہ صحنِ گلشن	کردند عندلیبان بر باغبان مبارک

مشاطهٔ بهاران رخسارِ گل بیاراست / آیینه گشت شبنم ای بُلبلان مبارک
باران فکند روغن اندر چراغِ لاله / شد دشت در چراغان بر زنبروان مبارک
ساقی پیاله در کف مطرب نشسته با دف / خیلِ طرب زده صف اهلِ جهان مبارک
باده غذای روح است می باعثِ فتوح است / هان ساعتِ صبوح است پیرِ مغان مبارک
زاهد بیا بگلشن برچین ز زهد دامن / بشنو ز کوی و برزن بر می‌کشان مبارک
عاشق بت تو مستست جامِ میش بدستست / بستان پیاله از وی کن نوش جان مبارک

مولانا صرفی کشمیری (۱)

این مقامیست که نه صبح نه شام است اینجا / روز و شب روشنی از پرتوِ جام است اینجا
مستیٔ مے کند از هستیِ خود آزادت / هر که آزاد ز خود گشت غلام است اینجا
عشق برتر بود از پختگی و خامیِ عقل / خام چون پخته شود پخته چو خام است اینجا
زاهدا خرقهٔ من گرچه ز می رنگین است / ناامیدم چه کنی رحمتِ عام است اینجا
آن تجلی که شد از طور عیان بر موسیٰ / جلوهٔ ماهِ من از گوشهٔ بام است اینجا
محوِ دیدار بمیقاتِ تجلّیٰ صرفی است / چون کلیمش نه تمنّای کلام است اینجا

(۲)

گر بگورستان گذر افتد منِ غمناک را / ناله‌ام بیدار سازد خفتگانِ خاک را
رخ نمودیّ و بغیرت گلرخان را سوختی / شعلهٔ حُسنِ تو آتش زد خس و خاشاک را
روزِ قتلِ بیدلان ترسم که وقتِ بسملم / مهربان سازد فلک آن کافرِ بیباک را
آبِ تاکِ آن شوخ خورده میکند عاشق کُشی / غالباً پرورده اند از آبِ تیغ آن تاک را
اهلِ فهم ادراکِ معنی میکنند از صورتش / بین بدین صورت مصوّر معنیِ ادراک را

بردہ صرفی رہ بصحن لامکان از رخنۂ | کز خدنگ آہ کردہ سینۂ افلاک را

مولانا حُبّی کشمیری

اگر وصفش دلم گوید ز دل آتش بجان افتد | اگر شوقش زبان گوید زبانہ در زبان افتد
زہے آتش زہے آتش کہ آب از وی پدیدا گرد | زہے آبش زہے آبش کہ تابش در جہان افتد
ازین آب و ازین تابش جہان نشو و نما دیدہ | درین نشو و نما آدم بخاک از آسمان افتد
زہے آدم زہے آدم کہ مرآت خدا آمد | کہ آن حسن و جمال او ہمہ منظور ازان افتد
زہے حسن و جمال او کہ بے عیب است و بی نقصان | حبیبا یک نگہ بر وی بہ بیع خانمان افتد

(۲)

کار مردانہ کن و کار زنان چیزے نیست | جان خود باز کہ این جان و جہان چیزے نیست
ذکر ماضی مکن و فکر مضارع بگذار | کہ بدست ہمہ جز نقد زمان چیزے نیست
حل این نکتہ نگردید بجز ذوق کشی | بزبان خرد این شرح و بیان چیزے نیست
گر یقینت شود یک سخنے میگویم | کہ جز آن دوست دگر کون و مکان چیزے نیست
یار را یاد بکن خواہ عیان خواہ نہان | کہ جز آن فکر دل و ذکر زبان چیزے نیست

حُبّیا چارۂ این کار بوقت سحر است
غیر ازین گریہ و فریاد و فغان چیزے نیست

قطعات

عنصری

عجب مدار که نامرد مردمی آموزد	از آن خجسته رسوم و از آن خجسته سیر
بچند گاه دهد بوی عنبر آن جامه	که چند روز بماند نهاده با عنبر
ز عمر نشمرد آن روز کاندرو نکند	بزرگ فتحی یا ان شکند یکی لشکر
دلی که رامش جوید نیابد آنچ اینش	سری که بالش بد نیابد او افسر
ز زود خفتن و از دیر خاستن هرگز	نه ملک یابد مرد و نه بر ملوک ظفر

فرخی سیستانی

شرف و قیمت و قدر تو بفضل و هنر است	نه بدیدار و بدینار و بسود و بزیان
هر بزرگی که بفضل و بهنر گشت بزرگ	نشود خرد بد گفتن بهمان و فلان
گرچه بسیار بماند بنیام اندر تیغ	نشود کند و نگردد هنر تیغ نهان
ور چه از چشم نهان گردد ماه اندر میغ	نشود تیره و افروخته باشد بمیان
شیر هم شیر بود گرچه بزنجیر بود	نبرد بند قلاده شرف شیر ژیان

سعد سلمان

تا توانی مکش ز مردی دست	که ببستنی کسی ز مرگ نجست
ماهی از شست نگسلد در آب	بسته او را بخستگی آرد شست

هر که او را بلند مردی کرد	تا بروزِ اجل نگردد پست
هر که با جان نایستاد برزم	وانکه در پیشگه بحق نه نشست
سرفرازد چو تیر هر مردی	که میان جنگ را چو نیزه بست

سنائیُ غزنوی

ابلهی دید اشترے بچرا	گفت نقشت همه کژ است چرا
گفت اشتر که اندرین پیکار	عیب نقاش می کنی هُشدار
در کژی من مکن بعیب نگاه	تو زمن راهِ راست رفتن خواه

سنائیُ

قرنها باید که تا یک کودکے از لطفِ طبع	عاقلے کامل شود یا فاضلے صاحب سخن
سالها باید که تا یک سنگِ اصلی ز آفتاب	لعل گردد در بدخشان یا عقیق اندر یمن
ماه ها باید که تا یک پنبه دانه ز آب و گل	شاهدی را حُلّه گردد یا شهیدی را کفن
روز ها باید کشیدن انتظارِ بے شمار	تا که در جوفِ صدف باران شود دُرِّ عدن
صدق و اخلاصِ درستش باید و عمرِ دراز	تا قرینِ حق شود صاحب قِرانے در قرن
با دو قبله در رهِ توحید نتوان رفت باز	یا رضای دوست باید یا هوای خویشتن

انوری

چهار چیز شد آئینِ مردمِ هنری	که مردمِ هنری نیست زین چهار بری
یکے سخاوتِ طبعی چو دستگاه بود	به نیک نامی آن را ببخشی و بخوری
دو دیگر آنکه دلِ دوستان نیازاری	که دوست آئینه باشد چو اندرو نگری

سه دیگر آنکه زبان را بگاهِ گفتن زشت چهارم آنکه کسے کو بجای تو بد کرد	گناه داری تا وقت عذر غم نخوری چو عذر خواهد نام گناه او نبری

رشیدِ وطواط

چون بتو ایزد زمامِ جملۀ عالم سپرد بر خلایق داد کن زیرا که در آفاق نیست سیم و زر در وجهِ نام نیک نه کز روی عقل	تو بعالم در طریق بخشش و نیکی سپر نزد ایزد کس گرامی تر ز شاهِ دادگر هست گنجِ نیکنامی به ز گنجِ سیم و زر

خاقانی

از بدان نیک ترس خاقانی بده انصاف خود که دین داران دوستانت خواص به که عوام شوخ روئی مکن که پاک دلان چون کنی دوستی دلبر در آئی	تا دل و دینِ تو تبه نکنند جز به انصاف تکیه گه نکنند یادِ مهر تو مه بمه نکنند گه کنند اختمال و گه نکنند که خسانرا سرِ سپه نکنند

جمال الدّین صفهانی

مرد باید که راستگو باشد نام مردی برا و دروغ بود راستی را تو اعتدالی دان سخنِ راست گو مترس که راست	در ببارد بلا برا و چو تگرگ کش نباشد براست گفتن برگ که از آن شاخ خشک گیرد برگ نبرد روزی و نیارد مرگ

عطار

سیلے ہے گرد در آبے نگاہے / بدید از آب روئی سر سیاہے
چو روئے دید نامعلوم و ناخوش / ازان زشتی دویدش بر سر آتش
چنان اندیشہ کرد آن مرد دلتنگ / کہ ہست این مردم آبی بیہ رنگ
زبان بکشاد و گفت اے صورت زشت / کدا این دیو در عالم ترا کشت
برآ از آب اے زشت بے تاب / تو در آتش ہمے تابی نہ در آب
چو بر بیہودہ بسیاری سخن گفت / ندانست او ہمہ با خویشتن گفت
تو ہم در آب روزے کن نگاہے / ببین تا خود سپیدی یا سیاہی
چو مرغ جان فرو ریزد پر و بال / بہ بینی روئے خود در آب اعمال

فرید الدین گرگانی (۱)

بگیتی کیمیا جز راستی نیست / کہ عز راستی را کاستی نیست
من از تو راستی خواہم کہ جوئی / ہمیشہ راست ورزی راست گوئی

(۲)

مرا آن گوی کانرا دیدہ باشی / نہ آن کز دیگرے بشنیدہ باشی
خبر ہرگز نہ مانند عیان ست / یقین دل نہ ہمتای گمان ست

(۳)

تن ما گر بودے بستہ آز / نکردے از کژی با ہیچ دمساز
نہ کس را در جہان گردن نہادے / نہ رنجے در جہان بر تن نہادے
چرا انبار جان خود خریدم / بدست خود گلوی خود بریدم
چہ بد بود اینکہ کردم با تن خویش / چرا گشتم بدینسان دشمن خویش

کنون آتش زجانم که نشاند	کنون خود کرده را درمان که داند

ابنِ یمین

با خرد گفتم اے مدبّرِ کار	کس بدانش چو تو نشان ندهند
چیست حکمت که از خزانهٔ غیب	قوتِ یک شب به نیکوان ندهند
به خسیسان دهند نعمت و ناز	اهلِ دل را امانِ جان ندهند
آنچه با حاسدانِ سفله دهند	با بزرگانِ خُرده دان ندهند
گنج رمان را دهند خرمن ها	برگ کاهے به راستان ندهند
مگسان را دهند شکر و قند	با همائے جز استخوان ندهند
عقل گفتا این حدیث نشنیدی	هر کرا این دهند آن نه دهند

جامی

دلم را با کس آرامے نماندست	بجز ناکامیم کامے نماندست
براهِ کام پائی همتم را	مجالِ رفتنِ گامے نماندست
اگر من بے سر انجامم عجب نیست	جهان را هم سر انجامے نماندست
بشاخِ آدمیت میوهٔ اُنس	چه جای پخته چون خامی نماندست

نشاطِ اصفهانی

تا کی این صبح و این شامِ مکرر بگذرد	حیف باشد عمر اگر زینسان سراسر بگذرد
ترسمت ای خفته در دامانِ کوهی سیل خیز	خواب نگذاری ز سر تا آب از سر بگذرد
خیمه بر نه زد نه دل سلطانِ عشق او ولے	سالها ماند خراب آنجا که لشکر بگذرد

چاک سازد عاشق اول سینه آنگه جامه را	تیغ عشق اول بسر آنگه بمغفر بگذرد

قاآنی

در شب تاریک دیدم پادشاهی را براه	کو بهر یک گام صد تحسین نمودی ماه را
گفتمش گر مه نباشد شهریارا گو مباش	گو برافروزند شمعی تا ببینی راه را
گفت قاآنی نگو گفتی ولی ترسم سپاه	زین عمل در پردهٔ دل ره دهند اکراه را
ماه را تحسین کنم زانرو که بی اکراه خلق	هم گدا را ره نماید هم شب هم شاه را

سروش صفهانی

همه راه گشت از سوار و پیاده	چو راه مجرّد زدی تا به خاور
ده و دو هزارش پیاده بموکب	رده بر رده همچو سدّ سکندر
تو گوئی که از جنبش توپ روئین	بجنبش در آمد همی گوی اغبر
نه تنین و تندر ولیکن بمیدان	خمه وشان چو تنین غریوان چو تندر
نگون کرد بس قصرهای مشیّد	فروکوفت بس حصن های مشهّر

فروغی بسطامی

دوست نشاید ز دوست در گله باشد	مرد نباید که تنگ حوصله باشد
دوش بهیچم خرید خواجه و ترسم	باز پشیمان ازین معامله باشد
راهرو عشق باید از پی مقصود	در قدمش صد هزار آبله باشد

سیّد جلال

چار چیز است که در سنگ اگر جمع شود	لعل و یاقوت شود سنگ بدان خارائی

پاکی طینت و اصل گهر و استعداد — زینت کردن مهر از فلک مینائی
با من این هر سه صفت هست ولی می باید — زینت از تو که خورشید جهان آرائی

ایرج میرزا

شنیدم کارفرمائی نظر کرد — ز روی عجب و نخوت کارگر را
روان کارگر از وی بیازرد — که بس کوتاه دانست آن نظر را
بگفت ای گنجور این نخوت از چیست — چو مزد رنج بخشی رنجبر را
از آن من رنجبر گشتم که دیگر — نبینم روی کبر گنجور را
تو از من زور خواهی من ز تو زر — چه منت داشت باید یکدگر را
تو صرف من نمائی بدرهٔ سیم — منت تاب روان نور بصر را
ز من زور و ز تو زر این بآن در — کجا باقیست جا عجب و بطر را
نه باقی دارد این دفتر نه فاضل — گهر دادی و بس دادم گهر را
بکس چون رایگان چیزی نبخشند — چه کبر است این خداوندان زر را
چرا بر یکدگر منت گذارند — چو محتاجند مردم یکدگر را

اشک یتیم (پروین اعتصامی)

روزی گذشت پادشهی از گذرگهی — فریاد شوق بر سر هر کوی و بام خاست
پرسید زان میانه یکی کودک یتیم — کین تابناک چیست که بر تاج پادشاست
آن یک جواب داد چه دانیم ما که چیست — پیداست اینقدر که متاعی گرانبهاست
نزدیک رفت پیرزنی کوژپشت و گفت — کین اشک دیدهٔ من و خون دل شماست
ما را برخت و چوب شبانی فریفته است — این گرگ سالهاست که با گله آشناست

آن پارسا که ده خرد و اسپ بی هنر است — وان پادشا که مال رعیت خورد گداست
بر قطرهٔ سرشک یتیمان نظاره کن — تا بنگری که روشنی گوهر از کجاست
پروین بکجروان سخن از راستی چه سود — کو آنچنان کسی که نرنجد ز حرف راست

{ پروین اعتصامی }

پور داؤد

جام می و دلدار گذارید گذارید — پوشیده سلح تیر ببارید بیارید
تا بد سخن صلح و سلامت زکس امروز — از توپ سخن گوش بدارید بدارید
جنگ است ز آن پند دهد غلغلهٔ توپ — این پند گرانمایه شمارید شمارید
چالاک و دژم سوی هم آورد شتابید — دل را بخداوند سپارید سپارید
تنگ زندگی خرس سیه کام سر آید — تابوت و کفن زود بیارید بیارید
تا کالبد خرس بگوری نسپارید — از لاشهٔ وی دست مدارید مدارید

حبیب یغمائی

تبه کردم جوانی تا کنم خوش زندگانی را — چه سود از زندگانی چون تبه کردم جوانی را
بود خوشبختی اندر سعی و دانش در جهان اما — در ایران پیروی باید قضای آسمانی را
بقطع رشتهٔ جان عهد بستم بارها با دل — بمن آموخت گیتی سست عهدی سخت جانی را
کسی کآگه نمیشود از روزگار تلخ ناکامان — کسی کو گستر دهر شب بساط کامرانی را
بدامان خون دل افشاندن ز دیده کجا داند — بساغر آنکه میریزد شراب ارغوانی را
بجوید عمر جاویدان هر آنکو همچو من بیند — بیک شام فراق اندوه عمر جاودانی را

افشار

دو نارنجم آورده بودند روزے / یک از بوستان و یک از دلستانم
یکے را بصد گونه اندوه و محنت / بپرورده در بوستان باغبانم
یکے را بصد ناز با نازنینی / فرستاده آن دلبر مهربانم
ببوئیدم و هر دو را شکر گفتم / یکے با دلِ خود یکے باز بانم
نهادم یکے را ببالای میزے / یکے را گرفتم ببر همچو جانم
پراکند عطرے و شوری و شوقے / یکے در دو شانم یکے در روانم
یکے را نه بویم نه در دست گیرم / دمے نیز نبود نگاہے برآنم
یکے را ز شوقے که دارم ببویش / ازین دست با دستِ دیگر ستانم
میانِ دو نارنج همرنگ و همبو / چه فرق ست آخر ندانم ندانم
که یک را فزونست هم رنگ و هم بو / به پیشِ مشامم به دیدگانم
بپرسیدم احوالِ هر یک ازان دو / که گوئید از خویشتن داستانم
بپاسخ چنین گفت نارنجِ اوّل / که من نازپروردهٔ بوستانم
دگر گفت من نیز آیم ز بستان / مگر بیشتر زین بجوئی نشانم
مرا چیده ز انجای دستے که دانی / فرستادهٔ دستِ آن دلستانم

پیرزال از خانمان دور

هنوزم بگردد ازین هول حال / چو یاد آیدم حال آن پیرزال
که میرفت و میگفت سیر از جهان / ربوده ز کف ظالمش خانمان
بچشم تو این خانه تنگ ست و زشت / مرا قصرِ فردوس و باغِ بهشت

چه ارزد به پیشِ تو یکمشت سیم — مرا خویش و پیوند و یار و ندیم

بهر خشت از آن باشدم صد هزار — بدل از زمانِ پدر یادگار

نه بینم که اندر نظر نادرم — بهر گوشه صد راقتِ ها درم

کشم رخت از آن چون من تیره بخت — که با هم درین خانه بگذاشت رخت

درین خانه ام بود ساز و سرور — ز دیگر سرا چون کنم سازِ گور

{دهخدا}

شبابِ کرمانشاهی

هر بنده را که داورِ یکتا کمال داد — فرخنده نعمتی که نداد و نه زوال داد

مال و منال زینتِ دنیا بود ولیک — شاد آن کسی که زیب وجود از کمال داد

عقل و کمال زینتِ مردند و هر کرا — ایزد دگر این دو داد نکوتر خصال داد

هشدار تا جهان نفریبد ترا بمال — گو خود فریب نوعِ بشر را بمال داد

دنیا و نعمتش چو ظلالند یا خیال — غافل چگونه دل بظلال و خیال داد

فتانه ایست دلبرِ دنیا که با فسون — عشّاق را فریب بحسن و جمال داد

بر پشتِ نفس بارِ ملامت نمود حمل — کو دل بدین عجوزهٔ خوش خطّ و خال داد

زنهار زین عروس که هر لحظه با یکی ست — نپذیر وفقی ار بتو وعده وصال داد

بی خاطرِ مکدّر و بی رنج جان و تن — کس را نه قرصِ نان و نه آبِ زلال داد

پالیزبان دهر ز جالیز خود بکس — هرگز نداد میوه اگر داد کال داد

از بن برآر ریشهٔ آمال کاین درخت — دهقانِ خویش را ثمر آخر ملال داد

مست از میِ غرور مشو زانکه زین شراب — هر کس چشید عاقبتش انفعال داد

کنجِ کفاف جوی و قناعت که هر که یافت — او را نتیجه های نکو بالمآل داد

عزم و همّت (فروغی)

خوش آن کش بر آسودگی رای نیست
ز هر مشکلش هیچ پروای نیست

دراز آیدت راه در چشم عزم
از ایرا که در رفتنت رای نیست

اگر پای همّت بود مرد را
سراسر جهان جای یکپای نیست

فراخست گیتی ز هر سو که تو
نگوئی پی جنبشم جای نیست

نه کز فرطِ رامش نشینی که پای
روانم بر این ژرف پهنای نیست

برین دایره ژرف گیتی محیط
جز از عزم جانهای والای نیست

همان کرسی ایزد این جانِ تست
که وسعش گران را پذیرای نیست

زامکانِ سپهر تو عکسی درست
مکان را بن ار هیچ پیدای نیست

شد این پهن گیتی یکی کارگاه
نشسته برش جز تو جولای نیست

پرنده برش باید آراستن
بجز تو بر و چهره آرای نیست

تو هر نقشِ زیبا که بینی بباغ
جز از خلق آن چشم بینای نیست

به بینش درست آفرینندگی
که بی دیده خود نقش زیبای نیست

همان چشم بینایِ گیتی توئی
عجب کت گهر روشنی زای نیست

از آنی تو بیکار چون چشمِ کور
که ساده دلت همّت افزای نیست

جز از کار بینش نیفزایدت
جز از بینشت کار فرمای نیست

فروغی که در نام دارد فروغ
بدین نام نازنده بیجای نیست

جهان بی فروغ خردمند نیست
جز از بستر خار و خارای نیست

خرد جز یکی نور بینش فزای
که همّت کشد سوی بالای نیست

(از فروغی)

ادیبِ آزاد

از فضل و هنر هیچ ندیدم اثری من
وز شاخ هنر هیچ نچیدم ثمری من

افسوس که این و ز هنر ذلت مردست
بیزار از این دورم و از هر هنری من

از اهلِ زمان در همه عمر ندیدم
عمر از غم و رنج و تعب و دردسری من

در دوستیِ اهلِ جهان هیچ وفا نیست
بیهوده زدم مشت بحکم حجری من

زین مردمِ دون همتِ بداصل ندیدم
جز فتنه و جز کینه و جز شور و شری من

هست از حضرم دل بحذر جان باذیّت
خواهم که از این ملک نمایم سفری من

خواهم سوی افلاک پرم از کرهٔ خاک
افسوس ندارم چو ملک بال و پری من

فریاد رسے نیست که دردِ دل خود را
اظهار نمایم برش مختصری من

جز نادری نادره شهزاده والا
خود انس نگیرم بجهان با دگری من

چون نادری اندر همه ملک ندیدم
شهزادهٔ آزادهٔ والا گهری من

از جان طلبم عزت او از حق دارم
امید اجابت ز دعای سحری من

مدحش تو ادیبا بنگار از سرِ اخلاص
زانرو که ندیدم خود از و خوبتری من

افسر

اوّلی وقت و دومی کار است
آنچه ثروت پدید مے آرد

حیف وقتِ گران بهاست که مرد
نکند کار و سهل انگارد

هر کسے هرچه خواست خواهد یافت
تن خود گر بکار بسپارد

بیش از آن هم توان بدست آورد
گر در آن کار پای بفشارد

مرد باید چو ابر برگیرد
وانگه از بهر دیگران بارد

دیگران را از آنچه داشت دهد — گیرد از آنچه دیگران دارد
همه شرکت بکارها جویند — هیچ کس راه جور نسپارد
هر کس آسایشِ کسانِ دگر — اولین کارِ خویش بشمارد
آنکه اوقات را ز دست دهد — هیچ گه تن بکار نگمارد
هر چه زحمت کشان بدست آیند — رایگان مالِ خویش پندارد
پوشد آنرا که دیگری بافد — خورد آنرا که دیگری کارد
در حقیقت درنده حیوانیست — که شب و روز مردم آزارد

امیری

دانائی و تدبیر ز انفاق و کرم به — انفاق و کرم نیز ز دینار و درم به
تا نیک بخشند و بپوشند و بنوشند — دینار و درم در کفِ اصحابِ کرم به
شمشیر و قلم حامیِ ملکند بتحقیق — اما دلِ بیدار ز شمشیر و قلم به
در مذهبِ من ساده دروغی ببر ارزد — زان راست که باور نشود جز بقسم به
دستی که پیِ آز و طمع تیغ ستم آخت — گر زانکه ببرند بشمشیرِ ستم به
تخمِ بد تا بهره ازین بیش که جنبد — گر سقط شود یا که بمیرد بشکم به
انگشتِ خموشی بلبِ خویش نهادن — از آنکه بجائی بلبِ انگشتِ ندم به
در محضرِ اربابِ هنر هیچو امیری — گر هیچ نگوئی سخن از لاو نعم به

جنبشِ بامداد

با پسری گفت پدر کای عزیز — صبح شد از بسترِ راحت بخیز
مهرِ رخِ خویش میان ساخته — پرچمِ سعی و عمل افراخته

قافله سالار حیات آمده — در افق راحت شب سر زده
کوکبهٔ زندگی آماده شد — حکم برای حرکت داده شد
صبح پدیدار شد و کائنات — در حرکت روی براه حیات
بار شده دکهٔ سوداگران — گشته کشاورز بصحرا روان
پیله ور از خانه ببازار شد — خارکن اندر طلب خار شد
کبک پی دانه خرامش گرفت — باز پی تغذیه پرش گرفت
جانور از لانه به کهسار شد — بهر چرا گله پدیدار شد
تار تنند بهر مگس عنکبوت — مورچه اندر تگ و دو بهر قوت
غنچه سر از شاخه برون کرده است — شاخه سوی نور شتابنده است
زندگیت نیست بجز جنبشی — راحتیت نیست مگر کوششی
هر که بجنبید زجا زنده است — وانکه نجنبد بیقین مرده است
خیز که با قافله همره شوی — ورنه درین مرحله گمره شوی
آنکه ازین قافله وامانده شد — عاجز و بیچاره و درمانده شد

سرمد

هر که با خنده خون مردم ریخت — بر دو چشمش عوام بنشانند
وانکه حق گفت و ناسزا نشنفت — مردمش آدم بدی دانند
چونکه معنی خوب و بد اینست — وای اگر مردمت نکو خوانند

محتشم السلطنه

در عمل کوش چونکه علمت هست — قدر علم از عمل شود حاصل

حذر از عالمی که بی عمل است
صحبتش سم و سم او قاتل

محتشم السلطنه

لذتی بهتر از آن نیست که با مهر و صفا
تنگی سیر و کسی را ز غم آزاد کنی
نیکی خلق اگر پیشه کنی در دو جهان
خانهٔ خویش بنا سازی و آباد کنی

نصرت کاشی

تا نزنی غوطه به بحر طلب
گوهر مقصود نیاری بکف
تا نشوی گوشه کمان سان ز رنج
تیر مرادت نرسد بر هدف
عمر عزیز است غنیمت شمار
چند بخواری کنی آنرا تلف
دست ز گفتار بکش لا تقل
پای بکردار بنه لا تخف

وحید

دوستانِ دو روی چون شمشیر
تا بدستند بر بلا سپرند
در فتادند در کفِ دشمن
دوست را خصم جان بلای سرند
ایمن از دشمنند آن مردم
که از اینگونه دوست بر حذرند

رباعیات

ابو سعید ابو الخیر

با علم اگر عمل برابر گردد	کام دو جهان ترا میسّر گردد
مغرور مشو بخود که خواندی ورقے	زان روز حذر کن که ورق برگردد

خواجه عبد الله انصاری

در راه خدا دو کعبه آمد منزل	یک کعبهٔ دل باشد و یک کعبهٔ گل
تا بتوانی زیارتِ دلها کن	کافزون ز هزار کعبه آمد یک دل

شیخ ابو الوفاء خوارزمی

در صحبتِ جاهلان گر افتی ایجان	خود را به حیل ز چنگِ شان باز رهان
آرے و بلے سرے همی جنبانی	در بحث مشو ورنه شوی سرگردان

عمر خیّام (۱)

گفتم که دلم ز علم محروم نشد	کم بود ز نسخه ها که مفهوم نشد
هفتاد و دو سال فکر کردم شب و روز	عمرم بگذشت و هیچ معلوم نشد

(۲)

بر چهرهٔ گل نسیم نوروز خوش است — در صحن چمن روی دل افروز خوش است
از دی که گذشت هرچه گوئی خوش نیست — خوش باش و ز دی مگو که امروز خوش است

شیخ فریدالدین عطار

با مال و منال دل منه جان پدر — در فضل و هنر رنج بری اولیتر
گر کان زرت باشد و گر گنج گهر — با تو نکند وفا دگر فضل و هنر

ادیب نیشاپوری

گویند جهان خوبتر خواهی دید — وانجا گروه پاک گهر خواهی دید
از من سخن راست شنو کانجا هم — در هر گامی هزار خر خواهی دید

سالار

من موی ترا چو مشک و عنبر گفتم — روی تو ز مهر و ماه انور گفتم
شهد لب تو که هست شیرین چو شکر — گفتم که چو قند است مکرر گفتم

فرّخ خراسانی

شب چونکه ز باده شور در سر فکنم — از باده ز فرط بیخودی توبه کنم
چون صبح دمید و عقل شد چیره نخست — آنکس که بگوید دهِ میخانه منم

فرخی یزدی

باعلم و عمل اگر مهیا نشویم	همدوش بردمان دنیا نشویم
نادانی و بندگیست توام بخدا	ما بنده شویم گر که دانا نشویم

بهار

مخلوق جهان بگرگ مانند درست	با قادر عاجزند و بر عاجز چست
سستند بگیر و دار چون باشی سخت	سختند بکارزار چون باشی سست

آزاد همدانی

چون مقصد ما توئی غم و شادی چیست	با بندگیت عالم آزادی چیست
عشق است چو محصول همه کون و مکان	پس حاصل شاگردی و استادی چیست

بامداد

زین باغ غم و رنج بما بر دادند	آسایش عیش و نوش کمتر دادند
تا آنکه ترا بدست غفلت ندهد	هر روز گرفتاری دیگر دادند

بینش

از جود خداوند جهان شد موجود	ایجاد نباشد مگر از یزدان جود
گوئی حرفی وجود بیش از جود است	نی نی که بدون جود حرفی است وجود

جنت

می گفت یکے بلبلِ شوریده چو من	گر فصلِ بهارست و سیرست و چمن
پس لاله چرا داغ بدل رُسته ز خاک	پوشیده بنفشه رختِ ماتم بر تن

دانشِ تبریزی

موی تو سیاهیِ شبِ یلدا برد	روی تو سفیدیِ یدِ بیضا برد
چشم تو بیک نگاهِ عالم سوزے	آرام و قرار ازین دلِ شیدا برد

دانش طهرانی

دلجوئی دشمنان از اخلاق نکوست	با دوست اگر جفا کنی دشمن اوست
بالجمله کسے کہ این دانش عادت و خوست	هم دوست کند دشمن و هم دشمن دوست

سنا

روزے بغرورِ قیل و قالم بگذشت	چندے بامیدِ وجد و حالم بگذشت
افسوس که عمرے همه در بیخبری	طے شد شب و روز و ماه و سالم بگذشت

لاهوتی کرمانشاهی

با دیدهٔ معرفت اگر سیر کنی	در خلقت عجایبِ فراوان بینی
آن جنت و دوزخے که فرموده خدای	در مملکتِ وجود انسان بینی

(۲)

جز روی تو در دیدهٔ ادراکم نیست	غیر از هوس تو در دل پاکم نیست
خلقے ہمہ دشمنند با من - امّا	چون دوست توئی ز دشمنان باکم نیست

محتشم السلطنه

یتیمان را نوازش چون پدر کن	بحال و کار شان نیکو نظر کن
کہ این رسم جوانمردان دنیاست	تو خود را با جوانمردی سمر کن

جلالُ الدّین خلجی

آن زلف پریشانت ژولیده نمیخواہم	وان روی چو گلنارت تفسیده نمیخواہم
بے بیر منت خواہم امشب بکنار آئی	ہان بانگ بلند ست این پوشیدہ نمیخواہم

خسرو دہلوی

در حُسن ترا کسے نماند اِلّا	خورشید کہ ہر صُبح برون آید تا
خدمت کند و پای تو بوسد امّا	بینی تو بسوی او چو پا بوسد تا

حسن دہلوی

باز این دلم بسوی دلارام میرود	از دام جستہ باز سوی دام میرود
ایام در نیامده با ما بدوستی	وان شوخ ہم بسیرت ایام میرود

شیخ زین الدین وفائی

غم گریبان گیر شد سر در گریبان چون کشم
شوق دامنگیر آمد پا به دامان چون کشم

این گریبانم ز شوقت پاره دامن چاک چاک
بی تو پا در دامن و سر در گریبان چون کشم

همایون بادشاه

خواهی که جهان بطبع تو راست شود
آن چیز که خواستنی همان خواست شود

باید که تو با طبع جهان راست شوی
تا هر چه خدا خواسته آن خواست شود

سرخوش کشمیری

هوشیاری را حجاب یار میدانیم ما
بیخودی را بزم بی اغیار میدانیم ما

تیز میسازد بقتل عاشقان شمشیر را
اینقدر انصاف از و بیار میدانیم ما

دارا شکوه

عارف دل و جان تو مزین سازد
خاری که بود بپات گلشن سازد

کامل همه را ز نقص بیرون آرد
یک شمع هزار شمع روشن سازد

نور جهان

چو بر دارم ز رخ برقع ز گل فریاد برخیزد
زنم بر زلف گر شانه ز سنبل داد برخیزد

باین حسن و کمالاتی چو در گلشن گذر سازم
ز جان بلبلان شور مبارکباد برخیزد

جهان آرا بیگم

انجا که کمال کبریایی تو بود
عالم نمی از بحر عطایی تو بود

ما را چه حد حمد و ثنای تو بود	هم حمد و ثنای تو سزای تو بود

ابن یمین

دارم ز جفای فلک آئینه گون	هر آه دلی که سنگ از و گردد خون
روزی بهزار غم بشب روز آرم	تا خود فلک از پرده چه آرد بیرون

غالب

ای آنکه براه کعبه روی داری	نازم که گزیده آرزوی داری
زین گونه که تند میخرامی دانم	در خانه زنی ستیزه خوئی داری

حضرت صرفی کشمیری

ای آنکه خرد بکنهت آمد حیران	هم عین جهان هستی و هم غیر جهان
هم داخل عالمی و هم خارج از و	با آنکه نه خارجی و نه داخل در آن

(۲)

خورشید رخش که هر طرف تابان است	یک پرتو او حسن همه خوبان است
ظاهر تر از آفتاب و ماه است ولے	از بس که عیان است بسے پنهان است

(۳)

خورشید فلک که اوست سرچشمهٔ نور	فیضش همه را رسد چه نزدیک و چه دور
خفاش گر از دیدن او محروم است	او را چه گناه و نور را چه قصور

(۴)

دیوانهٔ عشق را نه خورد است نه خواب	نے عقل و نه هوش نے سوال و نه جواب
نے علم نه جهل نه خطا و نه صواب	نے بیم عقوبت و نه امید ثواب

(۵)

عمرے اگرت بکعبہ باشد منزل ہرگز نشوی بکعبۂ جان واصل	رنجِ تو و عمرہ ات بود بے حاصل بے آنکہ کنی زیارتِ کعبۂ دِل

(۶)

تا در طلبِ او نکشی صرفی رنج بے رنج میسّر نشود گنج ولے	از گنجِ وصالش نشوی گوہر سنج تا رنج کشیدیم نشد حاصل گنج

حضرتِ حبّی کشمیریؒ

دنیا نبود سیم و زر و دولت و بخت دنیا بود از یادِ خدا غفلتِ تو	ترکش نبود فقر سیہ فاقۂ سخت بر خاک نشین خواہی و خواہی بر تخت

(۲)

عمرے گذرانید دلم بر درِ دوست وہ وہ چہ خیال خام بودش آخر	تا کشفِ حجابے شودش از سرِ دوست جز دوست نبود ست حجابے بر دوست